

WERKDOCUMENTEN

W 123

OUDE EN NIEUWE ALLOCHTONEN IN NEDERLAND

EEN DEMOGRAFISCH PROFIEL

*Helga A.G. de Valk, Ingrid Esveldt,
Kène Henkens en Aart C. Liefbroer*

Den Haag, juli 2001

DE SERIE MULTICULTURELE SAMENLEVING

Gepubliceerd

- J.D.J. Waardenburg, *Institutionele vormgevingen van de islam in Nederland, gezien in Europees perspectief*, WRR Werkdocumenten nr. W118, Den Haag.
- Ingrid Esveldt en Jeroen Traudes, *Kijk op en contacten met buitenlanders. Immigratie, integratie en interactie*, WRR Werkdocumenten nr. W119, Den Haag.
- Mirjam van het Loo, Stephan de Spiegleire, Gustav Lindstrom, James P. Kahan en Georges Vernez, *A Comparison of American and Dutch Immigration and Integration Experiences. What Lessons can be Learned?*, WRR Werkdocumenten nr. W120, Den Haag.
- J. Dagevos, *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*, WRR Werkdocumenten nr. W121, Den Haag.
- Ruben Gowricharn, *In- en uitsluiting in Nederland. Een overzicht van empirische bevindingen*, WRR Werkdocumenten nr. W122, Den Haag.
- Helga A.G. de Valk, Ingrid Esveldt, Kène Henkens en Aart C. Liefbroer, *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel*, WRR Werkdocumenten nr. W123, Den Haag.
- S. Verhallen et al., *Nieuwe kansen voor taalonderwijs aan anderstaligen*, WRR Werkdocumenten nr. W124, Den Haag.

Nog te verschijnen

- Dennis Broeders, *Immigratie- en integratieregimes in vier Europese landen*, WRR Werkdocumenten nr. W125, Den Haag

VOORWOORD

Als vervolg op zijn eerdere rapporten over het allochtonenbeleid (1979 en 1989) heeft de WRR een studie ondernomen op het gebied van de multiculturele samenleving. Deze studie zal zich vooral richten op de analyses en overwegingen rond het feit dat Nederland zich inmiddels heeft ontwikkeld tot een immigratieland.

In het kader van dit rapport heeft de WRR verschillende onderzoekers gevraagd de informatie te verzamelen die nodig is voor een goede empirische fundering. Een belangrijke voorwaarde voor de analyse van de WRR was het kunnen beschikken over demografische gegevens over de allochtone inwoners van Nederland. Hierover is inmiddels op verschillende plaatsen gepubliceerd, maar een systematische ordening ontbrak. In de nu voorliggende studie van onderzoekers van het NIDI is getracht zowel de migratie als de vestiging van migranten in Nederland in de afgelopen jaren zo volledig mogelijk te beschrijven. Het is daarbij bijzonder dat ook veel aandacht is gegeven aan nieuwe migrantengroepen, die dikwijls als asielzoeker naar Nederland zijn gekomen. Bovendien is uitvoerig ingegaan op de relatie- en gezinsvorming van allochtone inwoners van Nederland, die immers gevolgen kunnen hebben voor het vervolg van de levensloop en het patroon van participatie in de Nederlandse samenleving. Hierbij wordt tevens een verband gelegd met culturele patronen in het land van herkomst. De uitkomsten van deze studie wijzen op een toenemende diversiteit in de allochtone populatie. Dit onderzoeksrapport van het NIDI zal in de WRR-publicatie worden gebruikt, maar is ongetwijfeld ook nuttig als bron voor andere vervolgstudies.

prof.mr. M. Scheltema
voorzitter WRR

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	3
1 Inleiding	9
2 Context en theoretisch kader	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Aspecten van integratie	16
2.2.1 Begripsbepaling	16
2.2.2 Integratie en demografisch gedrag	18
2.3 Culturele diversiteit en culturele regio's	22
2.3.1 Pluriformisering van migratiestromen	22
2.3.2 Indelingen op basis van algemene waarden en normen	23
2.3.3 Een indeling op basis van waarden en normen omtrent relaties en gezin	25
2.3.4 Evaluatie van de theorieën: indelingscriteria en concepten	29
2.4 Culturele regio's en demografisch gedrag	32
2.5 Conclusie	35
3 Data en definities	39
3.1 Inleiding	39
3.2 Bronnen en analyse	39
3.2.1 Bronnen	39
3.2.2 Analyse	40
3.3 Begripsbepaling	40
3.4 Beschikbaarheid en betrouwbaarheid data	42
3.4.1 Immigratie en emigratie	42
3.4.2 Spreiding	44
3.4.3 Huwelijkssluiting	44
3.4.4 Vruchtbaarheid	46
4 Migratie en migranten in Nederland	49
4.1 Inleiding	49
4.2 Migratiegeschiedenis	49
4.2.1 Historie	49
4.2.2 Immigratie en emigratie	50
4.2.3 Asiel	52
4.3 Karakteristieken van de immigranten en emigranten in de jaren negentig	54
4.3.1 Karakteristieken van immigranten	54
4.3.2 Karakteristieken van emigranten	58
4.4 Allochtonen in Nederland	59

4.4.1	Ontwikkelingen van allochtone groepen in Nederland	60
4.4.2	Karakteristieken van allochtone groepen in Nederland	65
4.5	Vestigingspatroon van allochtonen in Nederland	75
4.5.1	Provinciale spreiding	76
4.5.2	Gemeentelijke spreiding	79
4.6	Conclusie	82
5	Relatievorming	89
5.1	Inleiding	89
5.2	Ontwikkelingen rond relatievorming in Nederland	89
5.3	Partnerkeuze en gemengde huwelijkssluiting	90
5.3.1	Theorievorming rondom partnerkeuze	90
5.3.2	Een inventarisatie	92
5.3.3	De onderzoeksgegevens	94
5.4	Huwelijksleeftijd en -patroon	101
5.4.1	Een inventarisatie	101
5.4.2	De onderzoeksgegevens	103
5.5	Echtscheiding	108
5.5.1	Een inventarisatie	108
5.5.2	De onderzoeksgegevens	109
5.6	Gezinssamenstelling	112
5.6.1	Een inventarisatie	112
5.6.2	De onderzoeksgegevens	113
5.7	Conclusie	117
6	Gezinsvorming	125
6.1	Inleiding	125
6.2	Ontwikkelingen rond gezinsvorming in Nederland	126
6.3	Kindertal	127
6.3.1	Een inventarisatie	127
6.3.2	De onderzoeksgegevens	130
6.4	Leeftijd bij gezinsvorming	135
6.4.1	Een inventarisatie	135
6.4.2	De onderzoeksgegevens	136
6.5	Buitenechtelijke geboorten	143
6.5.1	Een inventarisatie	143
6.5.2	De onderzoeksgegevens	144
6.6	Conclusie	147
7	Samenvatting en conclusie	155
7.1	Inleiding	155
7.2	Samenvatting van de voornaamste onderzoeksresultaten	155

7.2.1	Migratiestromen en kenmerken van allochtone populaties	155
7.2.2	Demografisch gedrag van allochtone populaties	157
7.3	Slotbeschouwing	160
7.3.1	Samenhangen in demografisch gedrag	160
7.3.2	Eerste versus tweede generatie	167
7.3.3	'Oude' versus 'nieuwe' groepen	167
	Literatuur	171
	Bijlagen	
1	Tabellen naar onderwerp	179
2	Achtergrondinformatie per land	233

1 INLEIDING

Hoewel in Nederland het besef groeit dat immigratie een factor van betekenis is en blijft, blijkt over een groot aantal van de in Nederland verblijvende allochtone groepen tot op heden weinig bekend te zijn. Veel studies beperken zich tot de vier (getalsmatig) grootste migrantengroepen, namelijk Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen. Vooral over de allochtone groepen die recentelijk naar Nederland zijn gekomen, is weinig bekend wat betreft demografische kenmerken en gedrag. Ondanks de getalsmatig beperktere omvang in vergelijking met de vier grote allochtone groepen, zijn zij een essentieel onderdeel van de toekomstige (demografische) ontwikkelingen in Nederland. Deze studie probeert de lacune in het bestaande materiaal op te vullen door een schets te geven van de demografische kenmerken van een groot aantal allochtone groepen in Nederland, waarbij het accent ligt op de nieuwe allochtonen in Nederland. Het overgrote deel van de data is speciaal voor deze studie bijeengebracht. Daarbij wordt niet alleen de huidige situatie, maar ook de ontwikkeling gedurende de afgelopen tien jaar in kaart gebracht.¹ Om het demografisch gedrag van allochtonen in Nederland zinvol te kunnen interpreteren, is daarnaast achtergrondinformatie verzameld over zowel het gedrag van autochtone Nederlanders als het demografisch gedrag in de herkomstlanden van de allochtonen die in Nederland verblijven.

Nederland kent een toenemende diversiteit aan mensen uit geheel verschillende herkomstlanden, die een substantieel en groeiend deel van de totale bevolking omvatten. De grote verscheidenheid aan culturen in Nederland heeft onder andere tot gevolg dat waarden en normen zowel tussen als binnen de diverse groepen in de Nederlandse samenleving uiteenlopen. De noodzakelijke sociale cohesie in de samenleving kan daarmee onder druk komen te staan. Met de groei van het aantal en de diversiteit aan migrantengroepen worden aspecten met betrekking tot incorporatie van migrantengroepen en verschillen in normen- en waardensystemen tussen migrantengroepen en autochtonen steeds belangrijker. De toenemende culturele variëteit in Nederland draagt ertoe bij dat een diversiteit aan oriëntaties ontstaat. Hierbij dringt de vraag zich op in hoeverre verschillende waardenoriëntaties naast elkaar kunnen bestaan in één samenleving.

Hoewel veelal verondersteld wordt dat demografisch gedrag van allochtonen in Nederland sterk gerelateerd is aan heersende waarden en normen uit het geboorteland, is hierover weinig bekend, zeker in relatie tot de nieuwe migrantengroepen. Cruciaal, in relatie tot sociale cohesie, zijn de waardenoriëntaties die verbonden zijn met de kerninstituten in een samenleving. Relatievorming en het krijgen van kinderen zijn voorbeelden van terreinen waar waarden en normen sterk verankerd zijn in de cultuur en de instituten van de maatschappij. Om te achterhalen op welke punten allochtonen afwijken dan wel overeenkomen met autochtone Nederlanders is het van belang inzicht te hebben in gedrag alsmede in de achterliggende normen en waarden op die gebieden. Daarnaast is kennis van het demografisch gedrag van migrantengroepen gewenst, omdat dit invloed heeft

op de toekomstige omvang van de verschillende allochtone groepen en bovendien een indicatie kan geven van de incorporatie van de migrantengroepen in de Nederlandse samenleving. Gemengde huwelijkssluiting wordt bijvoorbeeld vaak gezien als een dergelijke indicator. Daarnaast kan demografisch gedrag van invloed zijn op de sociaal-economische positie in de maatschappij. Het is bijvoorbeeld bekend dat het krijgen van het eerste kind op jonge leeftijd een belemmering kan vormen voor de opleiding en arbeidsmarktcarrière van de moeder.

Op basis van het bovenstaande kunnen de drie centrale vragen van deze studie als volgt worden samengevat:

- Wat zijn de kenmerken van immigratie naar Nederland? Wat is de omvang van allochtone groepen in Nederland, wat is hun regionale spreiding en welke leeftijds- en geslachtsverdeling hebben zij?
- Welk demografisch gedrag vertonen de in Nederland verblijvende allochtone groepen en op welke punten zijn er overeenkomsten dan wel verschillen in de demografische karakteristieken van deze groepen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van die van de autochtoon Nederlandse bevolking?
- Welke waarden en normen liggen ten grondslag aan het gevonden demografisch gedrag en op welke aspecten lijken deze waardensystemen te verschillen van de dominante waarden in de Nederlandse samenleving?

Vanwege het feit dat niet voor alle allochtone groepen voldoende gegevens beschikbaar zijn (als gevolg van het kleine aantal verblijvenden in Nederland), is een selectie noodzakelijk. Dit betekent dat alleen die groepen in het onderzoek zijn betrokken, waarvan in 1999 ongeveer 15.000 personen of meer in Nederland verblijven. Rond dit aantal ontstaat een duidelijk breekpunt; de omvang van vrijwel alle andere (niet-westerse) migrantengroepen in Nederland is beduidend kleiner.² Hoewel EU-onderdanen en personen uit overige westerse landen wel een aanzienlijk deel van de allochtone populatie van Nederland uitmaken, zijn zij niet in de studie betrokken aangezien het aannemelijk is dat er over het geheel genomen geen groot verschil in normen en waarden bestaat tussen deze groepen en de autochtone populatie. Voor de selectie van landen is daarnaast gekeken naar de verblijfsduur van allochtonen in Nederland. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen 'oude' en 'nieuwe' migrantenpopulaties. Onder de 'oude' allochtone groepen worden in deze studie die groepen verstaan die reeds een langere migratiegeschiedenis naar Nederland hebben. Hieronder vallen bijvoorbeeld immigranten die naar Nederland kwamen in het kader van de arbeidsmigratie in de jaren zestig (zoals Turken en Marokkanen) en immigranten uit landen waarmee Nederland koloniale banden had (zoals Surinamers, Antillianen en Indonesiërs).³ Dit in tegenstelling tot de 'nieuwe' migrantengroepen, die gekenmerkt worden door een naar verhouding veel kortere migratiegeschiedenis. Deze immigranten zijn voornamelijk in de afgelopen jaren naar Nederland gekomen als asielzoeker (zoals bijv. Somaliërs en Irakezen). Op basis van de hiervoor genoemde criteria worden de volgende 19 allochtone groepen geselecteerd:

- Oude migrantengroepen:
 - Europa:* Turkije;
 - Latijns-Amerika:* Nederlandse Antillen en Aruba, Suriname;
 - Azië:* Indonesië;
 - Afrika:* Marokko.
- Nieuwe migrantengroepen:
 - Europa:* Polen, voormalig Joegoslavië⁴ en voormalige Sovjet-Unie;
 - Azië:* Afghanistan, China, Hong Kong, Irak, Iran, Pakistan en Vietnam;
 - Afrika:* Ghana, Kaapverdië, Somalië en Egypte.

Om de eerste onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, zullen de kenmerken van migratie, migranten en in Nederland verblijvende allochtonen worden bestudeerd. Daarbij zal allereerst de omvang van de migratiebewegingen en de geselecteerde allochtone groepen in Nederland geanalyseerd worden. Bovendien zal gekeken worden naar de leeftijdsstructuur, de burgerlijke staat en de geslachtsverdeling van immigranten, emigranten en verblijvende allochtonen.

De tweede vraag in deze studie is gericht op het demografisch gedrag. In relatie tot deze demografische gedragscomponent worden relatievorming (zoals huwelijksleeftijd en gemengde huwelijksluiting) en gezinsvorming (zoals leeftijd bij eerste kind, aantal kinderen) behandeld.⁵ Centraal hierbij staat de vraag in hoeverre migrantengroepen zich demografisch gezien anders gedragen dan autochtone Nederlanders. Naast een vergelijking met autochtonen zal ook een vergelijking worden gemaakt met andere allochtone groepen en (voor zover mogelijk) tussen de eerste en tweede generatie. De tweede generatie allochtonen is in Nederland opgegroeid waardoor zij mogelijk andere waarden en normen hebben dan hun ouders die zich veelal op latere leeftijd in Nederland vestigden. Het demografisch gedrag kan er daardoor mogelijk ook anders uitzien dan dat van de eerste generatie immigranten.⁶

De laatste vraag van deze studie betreft de normen en waarden die verbonden zijn aan het hiervoor genoemde demografische gedrag. Naar deze achterliggende waarden en normen is nog slechts mondjesmaat onderzoek gedaan. Daarnaast is het te verwachten dat de waarden en normen sterk zullen verschillen tussen de diverse in het onderzoek betrokken allochtone groepen. Om inzicht te verwerven in de achterliggende waarden en normen wordt aansluiting gezocht bij theorieën die pogen wereldwijde verschillen in cultuurpatronen te verklaren. Op basis van dergelijke theorieën worden verwachtingen geformuleerd over de mate waarin diverse migrantengroepen wat betreft hun demografisch gedrag zullen verschillen van autochtone Nederlanders.

In het volgende hoofdstuk wordt allereerst een theoretische verkenning uitgevoerd. De basisstructuren van diverse waardensystemen zullen worden geïnventariseerd met als uitgangspunt dat er op de wereld diverse 'culturele regio's'

kunnen worden onderscheiden. Zowel specifieke waarden ten aanzien van familie en gezin als meer algemene waarden en normen zullen daarbij worden betrokken. Getracht is om op basis van deze theorieën te komen tot een model van waaruit het demografisch gedrag van diverse allochtone groepen kan worden geïnterpreteerd. Allochtone groepen worden daarbij ingedeeld op de continua traditioneel versus modern en groeps- versus individuele gerichtheid.

Vanwege de complexiteit van definities en data op het gebied van demografische kenmerken en gedragingen van allochtone groepen in Nederland, richt hoofdstuk 3 zich specifiek op deze problematiek. De in deze studie gehanteerde begrippen en de gebruikte databestanden worden daar nader toegelicht.

Zoals gezegd, bestaat de demografische component allereerst uit een deel dat de omvang en samenstelling van de in Nederland verblijvende migrantengroepen beschrijft. In hoofdstuk 4 komen deze aspecten aan de orde middels een analyse van de instroom, omvang burgerlijke staat en de leeftijds- en geslachtsverdeling van allochtonen. Ook zal een overzicht worden gegeven van de regionale spreiding van migrantengroepen in Nederland, concentraties en eventuele verschuivingen daarin. Hoofdstuk 5 behandelt de demografische gedragscomponent voor wat betreft relativorming en -ontbinding. Onder andere huwelijksleeftijd, gemengde huwelijksluiting en echtscheiding zullen voor de geselecteerde allochtone groepen geanalyseerd worden. Bovendien wordt getracht dit te plaatsen in het in hoofdstuk 2 geformuleerde model. Hoofdstuk 6 analyseert vervolgens het vruchtbaarheidsgedrag. Hierbij komen bijvoorbeeld kindertal en de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind aan de orde. Ook hier worden de uit het theoretisch kader voortkomende verwachtingen getoetst. Hoofdstuk 7 tot slot presenteert de belangrijkste conclusies van deze studie als geheel. Ook zullen de resultaten uit de diverse empirische hoofdstukken worden geconfronteerd met de in hoofdstuk 2 geformuleerde verwachtingen.

De gepresenteerde resultaten in de diverse hoofdstukken behandelen veelal een selectie van herkomstlanden. Bijlage 1 geeft inzicht in de achterliggende data voor alle 19 allochtone groepen. Daarnaast is in bijlage 2 een beschrijving van de in het onderzoek betrokken herkomstlanden van allochtonen in Nederland te vinden. Voor alle landen wordt daar een korte schets van de belangrijkste (demografische) kenmerken gegeven.

NOTEN

- ¹ Om de ontwikkeling van demografisch gedrag over de tijd te kunnen analyseren, worden in beginsel drie meetmomenten genomen namelijk 1990, 1995 en 1999.
- ² Uitzonderingen zijn India met 11.015 en Zuid-Afrika met 11.784 verblijvenden in Nederland in 1999.
- ³ De Indonesiërs nemen in dit geheel een enigszins bijzondere positie in. Zij vormen de grootste allochtone populatie van Nederland (zie hfdst. 4), maar bestaan grotendeels uit personen die weliswaar in Indonesië geboren zijn of een in Indonesië geboren ouder hebben, maar waarvoor tevens geldt dat deze ouders uit Nederland afkomstig waren en in toenmalig Nederlands-Indië verkeerden in verband met de koloniale relatie met Nederland. Het gaat derhalve om personen die – werd de Nederlandse definitie van allochtoniteit in Indonesië toegepast – tot de tweede (en derde) generatie van Nederlandse migranten zouden worden gerekend. Vanwege deze Nederlandse achtergrond van een groot deel van deze groep worden de Indonesiërs in de CBS-statistieken tot de westerse migranten gerekend. Overigens maken in de door het CBS gehanteerde indeling ook andere groepen, zoals de Molukkers, deel uit van deze allochtone populatie.
- ⁴ Hieronder vallen Kroatië, Macedonië, Fed. Rep. Joegoslavië en Bosnië-Herzegovina.
- ⁵ Sterfte is een derde demografische component die veelal onderscheiden wordt. Processen van relatie- en gezinsvorming hebben duidelijke keuzemomenten die gekoppeld lijken aan bepaalde waardepatronen, terwijl deze relatie wat betreft sterfte gecompliceerder is. Bovendien ontbreekt het aan voldoende en adequate gegevens over sterfte onder de allochtone groepen. Aangezien vooral het gedrag van allochtonen en autochtonen en de verschillen c.q. overeenkomsten daarin in deze studie centraal staan, is ervoor gekozen sterftepatronen niet nader te bestuderen.
- ⁶ Voor de nieuwe migrantengroepen is deze analyse naar generatie niet uitvoerbaar aangezien de tweede generatie nog zeer beperkt is qua omvang en bovendien de leeftijdsgroep van 18 jaar of ouder (trouwen en kinderen krijgen gaan vanaf die leeftijd een rol spelen) nog nauwelijks bestaat.

2 CONTEXT EN THEORETISCH KADER

2.1 INLEIDING

In deze studie wordt voor een groot aantal in Nederland aanwezige migrantengroepen een beeld geschetst van de ontwikkelingen in hun demografische gedrag gedurende de afgelopen tien jaar. De allochtonen die relatief kort in Nederland verblijven – verder 'nieuwe groepen' genoemd – staan daarbij op de voorgrond. In tegenstelling tot een aantal migrantengroepen die reeds langer in ons land verblijven, is vooral over deze nieuwe migrantengroepen tot nu toe slechts beperkte informatie beschikbaar. In deze studie is daarnaast echter ook aandacht voor de reeds langer in Nederland verblijvende allochtonen. In de eerste plaats vormen zij een referentiegroep, waarmee het gedrag van de nieuwe groepen kan worden vergeleken. Nagegaan kan worden of het demografisch gedrag van migrantengroepen die reeds langer in Nederland verblijven meer gelijkenis vertoont met het gedrag van de autochtone bevolking dan dat van de nieuwe migrantengroepen. Bovendien is onder de migrantengroepen die reeds langer in Nederland verblijven, inmiddels ook een substantieel aandeel tweede generatie allochtonen aanwezig. Een vergelijking van het demografisch gedrag van deze tweede generatie met dat van de eerste generatie kan inzicht geven in de intergenerationale veranderingen die plaatsvinden in het demografische gedrag van migrantengroepen.

Kennis van het demografisch gedrag van nieuwe migrantengroepen is om meerdere redenen van groot belang. Allereerst vanwege de invloed van demografisch gedrag op de toekomstige omvang en samenstelling van de verschillende migrantengroepen en van onze totale bevolking als geheel. Een tweede reden – en dit is van bijzondere betekenis in het licht van de achtergrond van deze studie – kunnen demografische ontwikkelingen onder migrantengroepen ook inzicht geven in het integratieproces van deze groepen in de Nederlands samenleving. Daarbij staat de onderlinge variëteit tussen de groepen alsmede de verschillen en overeenkomsten tussen autochtonen en allochtonen centraal. In paragraaf 2.2 wordt aangegeven wat in deze studie onder het concept van integratie wordt verstaan. Hier wordt tevens stilgestaan bij de vraag in hoeverre demografische indicatoren iets zeggen over de positie van migrantengroepen in het integratieproces.

Migratie wordt steeds mondialer van karakter. De zich nieuw in Nederland vestigende migrantenpopulaties komen uit zeer verschillende regio's van onze wereld en worden gekenmerkt door uiteenlopende culturele erfgoederen. Naar verwachting zal deze culturele diversiteit zich weerspiegelen in verschillen in demografisch gedrag en in het tempo waarin deze groepen zich integreren in de Nederlandse samenleving. Een kernvraag die zich dan opdringt is of het mogelijk is om *a priori* enige ordening aan te brengen in de veelheid van culturele erfgoederen die relevant zijn bij de bestudering van demografische gedrag. Om deze vraag te beantwoorden wordt in paragraaf 2.3 ingegaan op een aantal pogingen die zijn gedaan

om tot een brede classificatie van culturele systemen te komen. De leidende gedachte daarbij is dat migrantenpopulaties die uit regio's komen die gekenmerkt worden door culturele gelijkaardigheid zich ook wat betreft demografisch gedrag in Nederland vergelijkbaar zullen gedragen en een min of meer vergelijkbare positie in het proces van culturele en sociale integratie zullen innemen. In paragraaf 2.4, ten slotte, zal een poging worden gedaan om, uitgaande van de in paragraaf 2.3 besproken theorieën, te komen tot een ordening van de in dit onderzoek betrokken migrantengroepen in een beperkt aantal clusters. Per cluster wordt een specifiek demografisch profiel verwacht. Deze clustering dient vervolgens als leidraad voor de beschrijving van demografische trends in de hierna volgende hoofdstukken.

2.2 ASPECTEN VAN INTEGRATIE

2.2.1 BEGRIPSBEPALING

Integratie is een bijzonder diffuus begrip. Er kunnen diverse zaken onder worden verstaan zonder dat het bij voorbaat duidelijk is over wat en wie het exact gaat. Zo kan het begrip integratie op allerlei typen groepen betrekking hebben die nog niet of slechts beperkt deelnemen aan de maatschappij. In veel gevallen wordt het begrip gebruikt in relatie tot minderheidsgroepen in de samenleving zoals bijvoorbeeld allochtonen, maar haar gebruik blijft niet tot migrantengroepen beperkt. Er kan ook gesproken worden over integratie van andere groepen die zich op bepaalde aspecten in een uitzonderingspositie bevinden, zoals gehandicapten of homoseksuelen. Bovendien kan verschillend worden gedacht over de mate van aanpassing die noodzakelijk is voordat er sprake is van integratie. Aangezien integratie steeds meer een containerbegrip wordt – met een veelheid aan aspecten –, is het van belang het concept voor deze studie nader uit te werken met het oog op haar relevantie voor het demografisch gedrag van migrantengroepen.

Het achterliggende idee bij integratie van allochtonen is dat de eigenheid van de minderheidsgroepering niet volledig is aangepast aan de dominante meerderheid – assimilatie –, maar dat het evenmin zo is dat er geen enkele binding is met de overgrote meerderheid van de maatschappij – segregatie. Integratie kan dus worden gezien als een theoretische middenpositie tussen enerzijds assimilatie en anderzijds segregatie van allochtone groepen. Veelal wordt daarbij verondersteld dat, om de samenleving bijeen te houden, er naast de verscheidenheid die bij integratie blijft bestaan tevens wel een zekere eenheid in structurele en culturele zin moet zijn. Zo stellen Engbersen en Gabriëls (1995) dat het erom gaat in de maatschappij die normen te ontwikkelen die het samenleven van mensen met diverse waarden mogelijk maakt. Deze maatschappelijke normen hebben daarbij dus een universeel karakter en gelden voor alle burgers, terwijl tegelijkertijd in de waarden bepaalde eigen groepsidentiteiten tot uitdrukking kunnen komen. Evenredige par-

ticipatie in de maatschappij – veelal gezien als geslaagde integratie – impliceert daarmee toch een gedeeltelijke culturele assimilatie aan de normen van de Nederlandse samenleving. Overigens is integratie geen statisch begrip, maar geeft het een proces aan waarop allerlei factoren – waaronder bijvoorbeeld beleid – invloed kunnen hebben (Vermeulen en Penninx 2000). Wel kan voor een groep op een bepaald moment geconcludeerd worden wat de stand van zaken in het integratieproces van die groep is.

Over het algemeen worden aan het integratieproces van allochtonen meerdere, onderling samenhangende, aspecten of sferen onderscheiden (Engbersen en Gabriëls 1995). Integratie verwijst dan onder andere naar de positie op het gebied van arbeid, huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg en politiek. Fermin (1997) benoemt de dimensies van sociale integratie iets anders, namelijk als de economische, culturele en politieke sector van de maatschappij. Vermeulen en Penninx (1994 en 2000) clusteren de veelheid aan aspecten door te spreken over ‘structurele integratie’ – arbeid, onderwijs – en ‘sociaal-culturele integratie’ – sociale contacten en culturele aanpassing –, terwijl Veenman (1994) het heeft over ‘participatie’ – arbeid, onderwijs en vrije tijd – naast ‘oriëntatie’ – houding ten aanzien van het belang van participatie. Overigens kunnen de hierboven onderscheiden aspecten van integratie onderling sterk samenhangen en elkaar wederzijds beïnvloeden (zie ook Gowricharn 1995).

Voor de analyse van de demografische gegevens in relatie tot integratie sluiten we in deze studie aan bij de onderverdeling in structurele integratie en sociaal-culturele integratie zoals gemaakt door Vermeulen en Penninx (1994, 2000). Zij verstaan onder *structurele integratie* de “evenredige deelname aan maatschappelijke instituties” en participatie in de economische en politieke sfeer (Vermeulen en Penninx 1994). Het verminderen van achterstanden en opheffen van ongelijke kansen worden in dit verband gezien als belangrijke voorwaarden voor de emancipatie van etnische groepen. Deze structurele integratie heeft voornamelijk betrekking op deelname op terreinen als onderwijs en arbeidsmarkt.

Onder sociaal-culturele integratie verstaan Vermeulen en Penninx (1994, 2000) de sociale contacten van allochtonen met de rest van de maatschappij en de culturele aanpassing aan die maatschappij. Bovendien heeft sociaal-culturele integratie betrekking op de deelname aan culturele instituties – zoals verenigingen – en het culturele element in de normen en waarden van mensen. In het kader van deze studie splitsen wij het concept ‘sociaal-culturele integratie’ verder op in haar twee constituerende bestanddelen, te weten *sociale integratie* en *culturele integratie*. Bij sociale integratie gaat het om de mate waarin leden van een migrantengroep contacten onderhouden met personen en instanties die niet tot deze migrantengroep behoren. Naarmate dit meer het geval is, wordt er gesproken over een grotere mate van sociale integratie. Contacten met – leden van – de dominante groep in de samenleving kunnen de kansen op sociale mobiliteit vergroten (Blau 1994).

Daarnaast kunnen dergelijke contacten belangrijk zijn om het begrip voor de cultuur van de ontvangende samenleving te vergroten. Onder culturele integratie verstaan wij de mate waarin de cultuur van de migrantengroep overeenkomt met die van de ontvangende samenleving. Het begrip 'cultuur' betreft daarbij niet alleen de waarden en normen die men er op na houdt, maar ook het gedrag waarin die waarden en normen concreet gestalte krijgen.

Samenvattend worden door ons drie aspecten van integratie onderscheiden, te weten structurele integratie, sociale integratie en culturele integratie. Deze drie aspecten van integratie hangen onderling vaak nauw samen. Dit is echter niet altijd het geval; ontwikkelingen op het ene gebied hoeven niet noodzakelijk gelijk op te lopen met die op andere gebieden (Vermeulen en Penninx 2000; Martens en Weijers 2000; Lesthaeghe et al. 1998).

2.2.2 INTEGRATIE EN DEMOGRAFISCH GEDRAG

De samenhang tussen demografie en integratie is complex van aard. In de eerste plaats vormen demografische gegevens belangrijke determinanten van integratie. Zo wordt de structurele integratie van allochtonen mede beïnvloed door de leeftijd waarop men naar Nederland migreert. Naarmate men op latere leeftijd in Nederland arriveert, zal men over een gebrekigere opleiding en geringere kennis van de Nederlandse taal beschikken, waardoor de kansen op arbeidsmarkt verminderen. Daarnaast spelen ook andere demografische factoren een rol bij de snelheid van het integratieproces. Om slechts twee voorbeelden te geven. Het relatief hoge kindertal van diverse groepen allochtone vrouwen maakt dat zij minder snel tot de arbeidsmarkt toetreden dan autochtone vrouwen. In vergelijking met allochtonen die met een partner uit het land van herkomst huwen, zullen allochtonen die gemengd huwen, wellicht betere toegang hebben tot sociale netwerken waar informatie over banen wordt uitgewisseld en dus een grotere opwaartse sociale mobiliteit hebben.

In de tweede plaats kunnen demografische gedragingen van migrantengroepen worden opgevat als indicatoren voor de mate waarin het proces van integratie is voortgeschreden (Coleman 1994). Veel migrantengroepen komen namelijk uit landen waarin demografische regimes heersen die sterk verschillen van die in Nederland. Als men dit gedrag ook in Nederland voortzet, zal zich dit uiten in demografische kerncijfers die aanmerkelijk verschillen van de cijfers die gelden voor de autochtone bevolking. De mate van het verschil in demografisch gedrag en de snelheid waarmee de verschillen in demografisch gedrag met de autochtone bevolking afnemen, zeggen derhalve iets over de mate van integratie. Daarin moet overigens worden verdisconteerd dat er ook in de herkomstlanden vaak een demografische ontwikkeling plaatsvindt die overeenkomsten vertoont met hetgeen in westerse landen wordt waargenomen. Er kan derhalve eigenlijk pas 'echt' over

integratie worden gesproken wanneer de verandering in demografische gedrag onder migranten in het ontvangende land sneller verloopt dan onder de migrantenpopulatie in het land van herkomst (Coleman 1994).

In tabel 2.1 wordt een overzicht gegeven van de relatie tussen de demografische indicatoren die in deze studie worden bestudeerd en de hierboven onderscheiden dimensies van integratie.

Tabel 2.1 Demografische indicatoren en de relatie met aspecten van integratie

Demografische indicator	Integratie		
	structureel	sociaal	cultureel
Regionale spreiding		X	
Gemengde huwelijkssluiting		X	X
Echtscheidingskans			X
Leeftijd bij huwelijk			X
Leeftijd bij eerste kind			X
Gezinstype			X
Kindertal			X

Structurele integratie

Het eerste aspect, de structurele of sociaal-economische integratie, wordt in deze studie niet verder geanalyseerd, aangezien demografische indicatoren hierin weinig inzicht kunnen geven. Structurele integratie verwijst immers onder meer naar onderwijs, arbeid, inkomen en woonsituatie (Lindo 1997). Hoewel demografische gegevens wel kunnen aangeven in welke wijken bepaalde groepen wonen en of er buiten de eigen groep gehuwd wordt, valt daaruit niet de daadwerkelijke sociaal-economische positie in de maatschappij af te leiden.

Sociale integratie

Onder sociale integratie wordt verstaan de mate van contact tussen allochtonen en autochtonen in de Nederlandse samenleving. Demografische indicatoren kunnen hierover wel enige informatie geven. In de eerste plaats valt te denken aan de regionale spreiding van allochtonen. De achterliggende hypothese hierbij is dat een sterke regionale concentratie van allochtonen de contacten met de eigen groep doet toenemen en dagelijkse contacten met autochtonen beperkt. In extreme vorm kan dit leiden tot gettovorming.

Een tweede demografische indicator die informatie kan verschaffen over de mate van sociale integratie van verschillende etnische groepen, betreft de mate waarin er door verschillende groepen binnen de eigen groep gehuwd wordt. Gemengde huwelijkssluiting vormt een indicator voor de mate waarin bepaalde kernwaarden van de maatschappij gedeeld worden. Een samenleving met veel gemengde huwelijkssluiting wordt doorgaans beschouwd als een open samenleving, waarin groepsgrenzen vervagen (Hondius 1999). Wanneer huwelijken tussen – etnische, religieuze, sociale – groepen worden gesloten, zijn er bovendien meer onderlinge

banden die de cohesie in de samenleving bevorderen. Weinig gemengde huwelijkssluiting duidt volgens haar anderzijds op meer isolement en segregatie (Hondius 1999). Overigens hoeft gemengd huwen niet alleen voort te komen uit de wens te integreren in de ontvangende samenleving. Gemengd huwen kan namelijk ook het gevolg zijn van het ontbreken van geschikte partners binnen de eigen groep in Nederland – vanwege de kleine omvang van de migrantengroep of een zeer scheve geslachtsverdeling.

Vanzelfsprekend zijn er nog veel meer contactmomenten tussen de allochtone en autochtone bevolking die iets zouden kunnen zeggen over sociale integratie, onder andere op het werk, op school en bij de vrijetijdsbesteding. De beschikbare demografische gegevens bieden hierop echter geen zicht. Voor het hebben van sociale contacten lijkt de beheersing van een gemeenschappelijke taal in ieder geval van essentieel belang. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het hebben van veel contacten binnen de eigen groep het eveneens hebben van veel contacten buiten die groep niet bij voorbaat uitsluit (Lindo 1997). Het is goed mogelijk dat degenen die actief zijn in de eigen groep eveneens sociaal actief zijn in autochtoon Nederlandse kringen. De demografische gegevens die verzameld zijn, kunnen hierin geen inzicht bieden.

Culturele integratie

Demografische gegevens lijken het meest waardevol bij de interpretatie van de mate van culturele integratie van de diverse migrantengroepen. De heersende normen en waarden in de betreffende cultuur komen namelijk tot uiting in demografisch gedrag zoals huwelijkspatronen, kindertal en gezinstype. Gowricharn (1995) spreekt in dit kader over het begrip 'cultureel normbeeld' als verwijzing naar de opvattingen die binnen een cultuur als ideaal en norm fungeren. Het gaat dan bijvoorbeeld om partnerkeuze, rolverwachtingen, opvoedingsstijlen, huwelijkleeftijd, kindertal en gezagsrelaties. Deze normbeelden kunnen verschillen tussen autochtonen en allochtonen, maar ook binnen een cultuurgebied is variatie binnen hetzelfde normbeeld mogelijk. Ten slotte kunnen ook personen binnen een groep – te denken valt ook aan het verschil tussen eerste en tweede generatie allochtonen – andere normbeelden hebben. Gowricharn meent dat wanneer de normbeelden van autochtonen en allochtonen overeenkomen, de culturele integratie weinig problematisch is ondanks dat concrete leefstijlen anders kunnen zijn.

In deze studie worden vooral demografische gedragingen rond relatie- en gezinsvorming beschouwd als indicatief voor de mate van culturele integratie van migrantengroepen. Op het terrein van relatievorming en -ontbinding gaat het dan vooral om de leeftijd waarop men in het huwelijk treedt, de keuze voor een huwelijkspartner uit de eigen dan wel een andere groep, de kans dat het huwelijk door echtscheiding wordt ontbonden en de keuze voor een bepaald gezinstype. De Nederlandse samenleving wordt gekenmerkt door laat huwen, een redelijk grote kans op echtscheiding en een hoog percentage personen dat ongehuwd samen-

woont of alleen woont. Onder veel migrantengroepen is huwelijkssluiting op jonge leeftijd veel normaler en bestaat er vaak een taboe op echtscheiding. Ongehuwd samenwonen en alleen wonen komen nauwelijks voor. Een klein – of afnemend – verschil tussen autochtonen en allochtonen in de leeftijd bij huwelijkssluiting, in de kans op echtscheiding en in de kans om in een niet-gezinshuishouden te wonen is in zo'n context indicatief voor culturele integratie. Van gemengd huwen werd eerder opgemerkt dat het als indicator kan worden beschouwd van sociale integratie. Het vormt echter ook een indicator voor culturele integratie, omdat gemengd huwen ook de wens kan uitdrukken om samen te leven met een persoon die behoort tot de ontvangende samenleving en haar cultuur. Een dergelijke keuze is over het algemeen alleen mogelijk wanneer de houding ten opzichte van de ontvangende cultuur niet te vijandig is.¹

Op het terrein van ouderschap en gezin wordt culturele integratie afgemeten aan de leeftijd waarop men voor het eerst kinderen krijgt en aan het aantal kinderen dat men krijgt. De Nederlandse samenleving wordt gekenmerkt door een hoge leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen en een gering kindertal. Veel migrantengroepen zijn afkomstig uit samenlevingen waarin vrouwen op veel jongere leeftijd kinderen krijgen en ook een veel hoger kindertal realiseren. Tiener-zwangerschappen en alleenstaand moederschap komen binnen sommige migrantengroepen veel frequenter voor dan onder de autochtone bevolking. In dit verband is er dan ook sprake van culturele integratie wanneer er een klein – of afnemend – verschil is tussen autochtonen en allochtonen in de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen en in het aantal kinderen dat zij krijgen.

Coleman (1994) concludeert dat integratie voor wat betreft demografische gebeurtenissen voor sommige groepen sneller gaat dan voor anderen. In zijn visie wordt dit proces sterker bepaald door de culturele achtergrond van de migrantengroepen dan door het integratiebeleid van de overheid in het ontvangende land. Zo blijkt uit gegevens dat de ontwikkelingen op het gebied van vruchtbaarheid en gemengde huwelijkssluiting voor diverse migrantengroepen – zoals Turken en Marokkanen –, in verschillende Europese landen globaal op dezelfde manier verlopen (Coleman 1994). Door de cultuur van de immigrant te positioneren ten opzichte van die van de ontvangende maatschappij kunnen conflicterende waarden gesignaleerd worden. Integratie wordt dan bepaald door de afstand tot of consensus met de autochtone samenleving. In de volgende paragraaf zal deze gedachte verder worden uitgewerkt.

2.3 CULTURELE DIVERSITEIT EN CULTURELE REGIO'S

2.3.1 PLURIFORMISERING VAN MIGRATIESTROMEN

Nederland herbergt van oudsher een grote diversiteit aan mensen. Lucassen (1997) stelt dat Nederland al vanaf de zestiende eeuw kan worden gezien als een multiculturele samenleving. Destijds werden vooral de verschillen in religieuze achtergrond en sociale klasse van belang geacht, terwijl verschillen tegenwoordig met name op basis van herkomst wordt gedefinieerd (Lucassen 1997). De huidige verscheidenheid is onder andere het gevolg van migratie naar ons land. Deze diversiteit is in het afgelopen decennium bovendien nog verder toegenomen doordat de internationale migratie naar Nederland is veranderd van migratie in het kader van gezinshereniging en gezinsvorming naar hoofdzakelijk asielmigratie. Hierdoor is het aantal landen waaruit migranten afkomstig zijn toegenomen, maar ook hun mondiale spreiding. Met de groei van het aantal en de diversiteit aan migrantengroepen, worden aspecten met betrekking tot incorporatie van migrantengroepen en verschillen in normen- en waardensystemen tussen migrantengroepen en autochtonen steeds belangrijker.

De toegenomen variatie in migrantenstromen maakt het moeilijker verwachtingen te formuleren omtrent de verschillen in demografisch gedrag tussen de migrantengroepen enerzijds en de ontvangende samenleving anderzijds. Wanneer men dit per migrantengroep afzonderlijk moet doen, ontstaat een grote veelheid aan hypothesen. Bovendien is op voorhand onduidelijk in welke mate deze hypothesen voor verschillende migrantengroepen overeenkomen of verschillen. Reductie van complexiteit is derhalve gewenst. Om dit te bewerkstelligen nemen wij twee samenhangende assumpties als uitgangspunt. De eerste assumptie luidt dat de in een bepaalde cultuur geldende waarden en normen invloed hebben op het demografisch gedrag van het individu. De tweede assumptie is dat cultuurpatronen vaak de grenzen van volken en naties overschrijden en er – mondiaal – een relatief gering aantal culturele regio's onderscheiden kunnen worden waarbinnen een cultuurpatroon in redelijke mate wordt gedeeld. Uitgaande van deze assumpties is een aantal verschillende indelingen mogelijk, afhankelijk van de vraag of men zich richt op de algemene culturele patronen binnen samenlevingen of dat men zich concentreert op waarden en normen die meer specifiek betrekking hebben op huwelijk en gezin. Allereerst zullen indelingen worden besproken die zich richten op algemene waarden- en normenpatronen, zoals beschreven door onder andere Huntington (1996) en Inglehart en Baker (2000). Vervolgens komt een indeling van Todd (1985) aan bod, waarin waarden en normen omtrent relaties en gezin als aanknopingspunt worden genomen om landen in te delen in een beperkt aantal culturele clusters. In een afsluitende paragraaf worden beide typen indelingen met elkaar vergeleken.

Overigens doet men er goed aan zich bij voorbaat te realiseren dat de afzonderlijke migrantengroepen niet homogeen zijn, maar dat er ook binnen deze groepen variëteit bestaat naar bijvoorbeeld regio van herkomst, religie en migratiereden (Vermeulen en Penninx 2000). Verder moet beseft worden dat cultuur, normen en waarden van zowel autochtonen als allochtonen niet statisch zijn, maar gevormd en aangepast worden door de tijd. Integratie in Nederland verloopt dan ook niet voor iedereen op dezelfde manier en in hetzelfde tempo, maar hangt mede samen met de kenmerken van de migrant, de situatie en oriëntatie op het land van herkomst, ontwikkelingen in de Nederlandse maatschappij en beleid, groepsomvang en geografische spreiding.

2.3.2 INDELINGEN OP BASIS VAN ALGEMENE WAARDEN EN NORMEN

Culturele en etnische grenzen kunnen op meerdere manieren getrokken worden en kunnen elkaar ook deels overlappen. Er zijn diverse theorieën die bijvoorbeeld etnische identiteit, religie, cultuur, sociale instituties en normen en waarden met elkaar in verband trachten te brengen. Huntington (1996) presenteert een theorie waarin culturele en beschavingskenmerken een centrale plaats innemen. Verschillen in politieke en economische ontwikkeling van beschavingen zijn, volgens hem, geworteld in culturele diversiteit. Bovendien draaien conflicten tegenwoordig niet meer zozeer om sociale klassen of economische groepen maar om culturele verschillen.

23

Huntington (1996) is van mening dat het einde van de Koude Oorlog een omslag in identiteitsvorming markeert, waarbij het culturele element aan belang heeft toegevoegd. Deze cultuur en de bijbehorende culturele identiteiten vormen de basis voor een beschaving en geven vorm aan bijvoorbeeld cohesie in de samenleving. Ten tijde van de Koude Oorlog waren de internationale posities die landen innamen, over het algemeen duidelijk en werd de eenheid van bijvoorbeeld de westerse landen onder meer in stand gehouden doordat er een gemeenschappelijke vijand en dreiging was. Na het wegvallen van het IJzeren Gordijn is de situatie echter gewijzigd en is het belang van beschavingen – die overigens al lange tijd bestaan – voor de ordening van de wereld toegenomen. Mensen en naties kunnen hun identiteit en politiek niet langer eenvoudig ontlenen aan ‘traditionele’ tegenstellingen tussen Oost en West, maar moeten op zoek naar nieuwe ankerpunten. Door terug te grijpen op al langer bestaande cultuur en religie trachten ze een identiteit te ontwikkelen om daarmee invulling en betekenis te geven aan het leven (Huntington 1996).

Huntington (1996) suggereert dat de wereld kan worden opgedeeld in acht beschavingen of culturele zones, te weten de westers christelijke, orthodoxe, islamitische, confuciaanse, Japanse, hindoe, Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse beschaving. Deze culturele regio's worden in eerste instantie geconstitueerd door de

diverse religieuze tradities en zijn ondanks de modernisering en de veranderde rol van het geloof, nog steeds van groot belang in de huidige maatschappij. Overigens werkt Huntington de specifieke kenmerken van de genoemde beschavingen niet in detail uit.

Inglehart en Baker (2000) maken eveneens een indeling van landen in culturele regio's op basis van algemene waarden en normen, waarbij de modernisering van de maatschappij een essentiële rol speelt. Aan de hand van gegevens uit de *World Value Survey* komen zij tot een clustering langs twee dimensies. Allereerst onderscheiden zij een traditionele dan wel een seculier-rationele visie ten aanzien van autoriteit. Traditionele maatschappijen worden gekenmerkt door een weinig tolerante houding ten aanzien van echtscheiding en abortus en door het benadrukken van mannelijke dominantie, ouderlijke autoriteit en religie. In moderne, seculier-rationele samenlevingen speelt autoriteit een veel minder prominente rol. De tweede culturele dimensie die Inglehart en Baker (2000) onderscheiden, benoemen zij als overlevings- versus zelfontplooiingswaarden. In samenlevingen waarin overlevingswaarden de overhand hebben, staat de gerichtheid op de eigen groep centraal. Deze eigen groep biedt de garantie voor overleving. In samenlevingen waarin zelfontplooiingswaarden de overhand hebben, staat de individualiteit van ieder persoon centraal. De omslag van traditionele naar seculier-rationele waarden zien Inglehart en Baker als kenmerkend voor de fase van industrialisatie, terwijl de omslag van overlevings- naar zelfontplooiingswaarden in hun ogen vooral verbonden is met de opkomst van de postindustriële samenleving.

24

In tabel 2.2 wordt aangegeven op welke wijze Inglehart en Baker (2000) – op basis van empirische gegevens uit de *World Value Survey* – een groot aantal landen indelen op beide genoemde dimensies. Het is opvallend dat beide door hen onderscheiden dimensies onafhankelijk kunnen zijn. Veelal gaan seculier-rationele waarden en zelfontplooiingswaarden samen, maar niet altijd. Zo geldt dat de Verenigde Staten een nadruk op zelfontplooiing weet te combineren met een tamelijk traditionele waardenoriëntatie. Uit de analyse van Inglehart en Baker blijkt dat de vs veel religieuzer is en men er veel meer waarde hecht aan nationale trots dan in veel andere westerse samenlevingen.

Tabel 2.2 Indeling van waardenoriëntaties van mensen in diverse landen op twee dimensies

	Overlevingswaarden	Zelfontplooiingswaarden
Traditionele waarden	Ghana Pakistan Polen	Ierland Turkije Verenigde Staten
Seculier-rationele waarden	China Joegoslavië Sovjet-Unie	Nederland West-Duitsland Zweden

Bron: Inglehart en Baker (2000).

De achterliggende veronderstelling van Inglehart en Baker (2000) is dat economische ontwikkeling en waardeoriëntaties duidelijk met elkaar verbonden zijn. Naarmate de economische omstandigheden gunstiger worden, worden seculier-rationalere en zelfontplooiingswaarden breder gedeeld binnen de samenleving. Economische ontwikkeling zou derhalve over de hele wereld bepaalde voorspelbare culturele en politieke gevolgen hebben. Een bewijs voor hun hypothese vinden ze in het feit dat een economische terugslag in een samenleving de effecten van de modernisering teniet kan doen en een terugkeer naar traditionele waarden kan doen ontstaan. Het waardensysteem binnen een samenleving wordt echter niet alleen door economische ontwikkelingen beïnvloed. Uit gegevens van de *World Value Survey* blijkt bijvoorbeeld dat ook religieuze tradities nog van invloed zijn op de huidige waarden, ondanks het feit dat in veel landen tegenwoordig een groot deel van de bevolking geen of weinig binding meer heeft met de traditionele religieuze instituties. De nationale cultuur is echter mede vormgegeven door deze religies, waarvan de kernelementen verder in stand worden gehouden door nationale instituties. Dit blijkt volgens Inglehart en Baker (2000) onder andere uit het feit dat ondanks dat waarden van katholieken, protestanten en moslims van origine deels verschillen, de overeenkomsten tussen deze religieuze groepen binnen één land groter zijn dan de overeenkomsten tussen groepen met een bepaald geloof in verschillende landen. Zo staan Nederlandse protestanten dichter bij Nederlandse katholieken dan bij Duitse protestanten.

De analyse van gegevens uit de *World Value Survey* over een langere tijdsperiode laten eveneens zien dat enerzijds culturele waarden duidelijk veranderen, maar dat anderzijds bepaalde traditionele waarden voort blijven bestaan. Ondanks wijzigingen blijven waarden toch de culturele erfenis van een maatschappij reflecteren en hebben deze ook hun invloed op de verdere ontwikkelingen. Het merendeel van de bestaande waarden in een maatschappij is terug te voeren op een combinatie van economische ontwikkeling en de culturele traditie. Inglehart en Baker (2000) noemen overigens ook de centrale rol die de familie speelt in relatie tot waardeoriëntaties in de maatschappij. De rol van de familie is in de moderne maatschappij een andere dan in de traditionele samenleving. De invulling van de rol van de familie wordt mede bepaald door de meer groeps- of individuele gerichtheid van mensen in de samenleving. In de traditionele maatschappij wordt sociale conformiteit hoger gewaardeerd dan individualiteit. Zo is respect voor de ouders van groot belang en worden grote families geïdealiseerd onder andere blijkend uit een hoge vruchtbaarheid.

2.3.3 EEN INDELING OP BASIS VAN WAARDEN EN NORMEN OMTRENT RELATIES EN GEZIN

De in de vorige paragraaf besproken theorieën benadrukken dat veel van de culturele elementen die beschavingen of culturele regio's gemeenschappelijk hebben,

betrekking hebben op het domein van relaties en gezin. Echter, zij zien waarden en normen omtrent relaties en gezin expliciet als onderdeel van de meer algemene waarden en normen die dominant zijn binnen een cultuur. De theorie van Todd (1985), die in deze paragraaf aan de orde komt, draait de zaken om. Hij neemt de waarden en normen die familierelaties kenmerken juist als uitgangspunt en suggereert dat de bredere culturele patronen een weerspiegeling van deze familierelaties vormen.

Volgens Todd (1985) bestaan er grote verschillen tussen volken en naties in de wijze waarop de gezinsrelaties en de bredere familierelaties worden gestructureerd. In het gezin gaat het dan voornamelijk om de relatie ouder-kind en man-vrouw. Familierelaties definiëren volgens Todd (1985) de relatie tussen het individu en autoriteit. Bij het uitwerken van zijn typologie van familievormen bouwt Todd voort op het klassieke werk van Le Play (1875). Le Play gebruikte de idealen van de Franse Revolutie – vrijheid, gelijkheid, broederschap – als ordeningsprincipe voor familievormen. Hij veronderstelde dat cultuurverschillen in de vormgeving van familierelaties vooral samenhangen met de wijze waarop binnen families de dimensies vrijheid versus autoriteit en gelijkheid tegenover ongelijkheid gestalte kregen. Volgens Le Play bepaalde de aard van de relatie tussen vader en kind de beleving van vrijheid of autoriteit, terwijl de band tussen broers in een familie gekarakteriseerd werd door gelijkheid of ongelijkheid.

26

Uit de dimensies van Le Play volgen logischerwijs vier familietypen. Deze worden door Todd als volgt benoemd: de absolute kernfamilie, de egalitaire kernfamilie, de autoritaire familie en de patriarchale gemeenschapsfamilie. Deze indeling wordt in tabel 2.3 gepresenteerd, tezamen met enkele voorbeelden van landen die volgens Le Play als typerend konden gelden voor elk van de onderscheiden familiesystemen. Daarbij moet men zich bedenken dat Le Play zich tot Europa beperkte bij de bestudering van de lokale variëteit en spreiding van deze familietypen. Verder nam Le Play de absolute kernfamilie slechts mee als een variant op de autoritaire familie. Hij was namelijk van mening dat dit type niet kon bestaan – ondanks het feit dat hij deze familievorm in Engeland aantrof – aangezien in zijn ogen vrijheid en ongelijkheid onverenigbaar zouden zijn.

Tabel 2.3 Indeling van familiesystemen op twee dimensies*

	Vrijheid	Autoritair
Gelijkheid	<i>Egalitaire kernfamilie</i> Noord-Frankrijk	<i>Patriarchale gemeenschapsfamilie</i> vm. Sovjet-Unie
Ongelijkheid	<i>Absolute kernfamilie</i> Engeland	<i>Autoritaire familie</i> Duitsland

Bron: Le Play (1875).

* Voor de benaming van de familietypes is de terminologie van Todd (1985) gevolgd.

De door Le Play gemaakte indeling van landen is vanzelfsprekend historisch gedateerd. Er zijn, in vergelijking met zijn tijd, duidelijke maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen opgetreden, bijvoorbeeld op het gebied van geslachtsverhoudingen. Desalniettemin is Todd van mening dat de typologie nog steeds een grote mate van geldigheid bezit, maar wel aanvulling behoeft. Zo richt de familietypologie van Le Play zich alleen op Europa en houdt zij geen rekening met bijvoorbeeld endogame huwelijkspatronen aangezien deze in Europa vrijwel niet voorkomen. Om Le Play's typologie universeler geschikt te maken voegt Todd een derde dimensie toe, te weten de vraag of patronen van huwelijkssluiting endogaam dan wel exogaam zijn. Er is sprake van een exogame huwelijkssluiting als huwelijken met naaste familieleden, zoals neven en nichten zijn uitgesloten. Van endogame huwelijkssluiting is sprake als huwelijken met neven en nichten wel zijn toegestaan dan wel zelfs worden nagestreefd. Todd (1985) komt hiermee tot een nadere onderverdeling van de patriarchale gemeenschapsfamilie in een exogame, een endogame en een asymmetrische variant. Binnen deze laatste variant wordt wel gehuwd tussen kruislingse neven/nichten, maar zijn parallelle neef-nichtrelaties niet geaccepteerd. Ten slotte onderscheidt Todd ook nog een variant van de kernfamilie die buiten zijn dimensies valt, te weten de anomische kernfamilie. Typerend voor deze variant is dat structurele voorschriften over gezagsverhoudingen en huwelijkspatronen ontbreken. Tabel 2.4 geeft een schematisch overzicht van de door Todd (1985) gemaakte indeling naar familietypen op de drie onderscheiden dimensies. Landen over de hele wereld worden vervolgens door hem ingedeeld bij één van de genoemde familietypen. Daarnaast voegt hij nog één categorie toe aan de typologie, namelijk het Afrikaans familiesysteem dat niet eenvoudig in de tabel kan worden opgenomen. Todd (1985) meent dit familietype apart te moeten onderscheiden, aangezien het huishouden daar minder stabiel is en huwelijk en gezinsvorming onder ander vanwege polygamie een andere betekenis hebben. Voor elk van de door hem onderscheiden familietypen geeft Todd enkele voorbeelden. De exogame gemeenschapsfamilie komt bijvoorbeeld voor in de voormalige Sovjet-Unie, het voormalig Joegoslavië, China, Hong Kong en Vietnam. De endogame gemeenschapsfamilie komt voor Turkije, Irak, Iran, Pakistan en Afghanistan. Een voorbeeld van de asymmetrische gemeenschapsfamilie vindt men in Zuid-India. De autoritaire familie wordt aangetroffen in Duitsland en Japan. De egalitaire kernfamilie vindt men in Latijns-Amerika, Polen en Griekenland, terwijl men de absolute kernfamilie aantreft in Nederland en de Angelsaksische landen. De anomische kernfamilie, ten slotte, vindt men in landen als Indonesië, Thailand en de Filippijnen.

Gezien haar complexiteit, zal hieronder kort nader stilgestaan worden bij diverse door Todd onderscheiden familietypen. Daarbij wordt het onderscheid tussen de diverse varianten van de kernfamilie enerzijds en die van de gemeenschapsfamilie anderzijds als het meest fundamenteel beschouwd. In de kernfamilie wordt de onafhankelijkheid in de ouder-kind relatie benadrukt en ligt het accent op het individu. Volgens Todd is dit familietype tot ontwikkeling gekomen in het westen en

toegerust voor de geurbaniseerde en geïndustrialiseerde maatschappij aangezien de separatie van ouder en kind het uitgangspunt vormt.

Tabel 2.4 Familietypen naar kenmerken zoals onderscheiden door Todd (1985)

Familietype	Erfopvolging			Ouder-Kind			Huwelijkssluiting		
	Gelijk	On-gelijk	On-duidelijk	Vrij	Auto-ritair	On-duidelijk	Endo-gaam	Exo-gaam	Beide
<i>Gemeenschap:</i>									
Exogaam	X				X			X	
Endogaam	X				X		X		
Asymmetrisch	X				X				X
<i>Autoritaire familie</i>		X			X			X	
<i>Kernfamilie:</i>									
Egalitair	X			X				X	
Absoluut		X		X				X	
Anomisch			X			X			X

Todd (1985) verdeelt de kernfamilie onder in een egalitaire, een absolute en een anomische variant. Het verschil tussen deze varianten is gelegen in het ervingsprincipe. In de egalitaire kernfamilie wordt de erfenis volgens duidelijke regels gelijkmatig verdeeld tussen de kinderen, terwijl dergelijke regels in het geval van de absolute kernfamilie ontbreken en bepaald worden door de wil van de ouders.² In de anomische kernfamilie ontbreken duidelijke principes over de erfopvolging. Wel hebben de diverse varianten van de kernfamilie gemeen dat vrouwen delen in de erfopvolging, terwijl zij bijvoorbeeld in de exogame gemeenschapsfamilie hiervan over het algemeen worden uitgesloten.

De egalitaire kernfamilie bergt volgens Todd twee deels op gespannen voet staande principes in zich, namelijk enerzijds de nadruk op vrijheid en anderzijds die op gelijkheid. Deze spanning is gelegen in het feit dat het ideaal van de volledig vrije individuele ontwikkeling het bestaan van verschillen tussen mensen vooronderstelt. Dergelijke verschillen dienen daarom onvermijdelijk geaccepteerd te worden. Het ideaal van gelijkheid is feitelijk in tegenspraak met deze individuele heterogeniteit, zo meent Todd (1985). Het principe van gelijkheid tussen de kinderen heeft ook gevolgen voor de man-vrouwverhoudingen. Aangezien in de kernfamilie alleen man en vrouw samenleven, die niet omringd worden door een grote familie, lijkt een zekere mate van gelijkheid tussen de partners een vereiste. Vanwege het feit dat in de absolute kernfamilie de principes vrijheid en gelijkheid niet met elkaar conflicteren, is de gelijkheid tussen de geslachten minder problematisch dan het geval is voor het egalitaire familietype. Todd verklaart dit vanuit het feit dat gelijkheid tussen de kinderen bij de erfopvolging een mannelijke solidariteit impliceert die daarmee de ongelijkheid tussen de geslachten bevordert. Voor de anomische kernfamilie is vooral typerend dat structurele voorschriften voor wat betreft gezagsverhoudingen en huwelijkspatronen ontbreken (Todd 1985).

In de gemeenschapsfamilie staat, in tegenstelling tot de kernfamilie, niet zozeer het individu als wel de gemeenschap centraal. De endogame gemeenschapsfamilie

is gebaseerd op horizontale broederlijnen, terwijl bij de exogame gemeenschapsfamilie de verticale patriarchale lijn het belangrijkste is. In de exogame gemeenschapsfamilie zijn vrouwen totaal uitgesloten van het verervingsstelsel, terwijl vrouwen in de endogame gemeenschapsfamilie de helft krijgen van wat de broers ontvangen. Een voorbeeld van de endogame gemeenschapsfamilie waarbij de solidariteit tussen broers centraal staat, wordt gevonden in de moslim wereld. Bij de derde vorm van gemeenschapsfamilie, het asymmetrische gemeenschapsstelsel, wordt wel gehuwd tussen kruislingse neven/nichten, maar zijn parallelle neef-nichtrelaties niet geaccepteerd.

Een geheel eigen plaats wordt ingenomen door het Afrikaanse familietype. Volgens Todd (1985) wordt dit type gekenmerkt door een onstabiel huishouden. Polygamie komt in Afrikaanse landen veel voor en is, zo meent Todd, symbolisch voor deze mobiliteit in menselijke relaties. Bovendien komt ook echtscheiding in Afrika meer voor dan elders in de wereld. De relaties zijn echter voornamelijk exogaam. De erfopvolging volgt in Afrika, evenals in de islamitische landen, veelal horizontale in plaats van verticale lijnen. Het gaat dan dus niet zozeer om de vader-zoonlijn, maar juist om de band tussen de oudere en de jongere broer(s). De ouderlijke autoriteit en patriarchale lijnen krijgen door deze erfopvolging alsmede door het bestaan van polygamie een andere betekenis (Todd 1985).

De door Todd beschreven familiesystemen zijn niet los te zien van de omringende maatschappij (zie ook Berquó en Xenos 1992). Todd meent dat zijn typologie een bredere reikwijdte heeft dan alleen het familieverband. In de eerste plaats zou de familie per definitie bepaalde maatschappelijke waarden reproduceren. Iedere generatie zou deze waarden, waarin de elementaire menselijke relaties gedefinieerd worden – zoals die tussen ouders en kinderen, tussen de kinderen onderling en tussen de ouders –, overnemen van de ouders. Ten tweede veronderstelt Todd dat fundamentele waarden ten aanzien van familierelaties worden weerspiegeld in de waarden die men ontwikkelt ten aanzien van sociale relaties in het algemeen. Alle natiestaten zouden daarom hun eigen familiewaarden in ideologische vorm bezitten. Todd (1985) extrapoleert zijn theorie wat betreft familiesystemen dan ook naar het maatschappelijke niveau. Hij stelt dat een ideologisch systeem zijn grondslag vindt in familiestructuren, waarbij de fundamentele waarden vertaald worden naar de sociale relaties. De ontwikkeling van bepaalde familiesystemen zou daarbij minstens ten dele onafhankelijk van economische en ecologische factoren plaatsvinden.

2.3.4 EVALUATIE VAN DE THEORIEËN: INDELINGSCRITEIA EN CONCEPTEN

Uit de bovenstaande bespreking van de theorieën blijkt dat culturele regio's op verschillende manieren gedefinieerd kunnen worden. In deze paragraaf zullen de achterliggende indelingscriteria en concepten worden vergeleken om daarmee

enerzijds enige kanttekeningen bij de theorieën te plaatsen en anderzijds de onderlinge overeenkomsten te verhelderen. In paragraaf 2.4 zal vervolgens worden nagegaan welke elementen uit deze theorieën van nut kunnen zijn bij het indelen van de diverse migrantengroepen in relatief homogene culturele segmenten en welk demografisch gedrag typerend kan worden geacht voor migrantengroepen die tot de onderscheiden culturele segmenten behoren.

Bij de evaluatie van de besproken theorieën is het allereerst van belang zich te realiseren dat ieder model of concept een vereenvoudiging van de werkelijkheid inhoudt. Dit komt het duidelijkst tot uiting in het werk van zowel Huntington (1996) als Inglehart en Baker (2000). Zij gebruiken bijvoorbeeld algemene termen als cultuur en beschaving. Het gebruik van dergelijke termen kan de illusie wekken dat nationale culturen homogene systemen zijn, vrij van tegenstellingen en conflict. Aan de diversiteit binnen een cultuur of beschaving wordt daarmee voorbijgegaan, nog afgezien van het feit dat cultuur zich op vele manieren en in vele vormen kan uiten.

De besproken theorieën verschillen in de wijze waarop de indeling in culturele regio's tot stand komt. Huntington (1996) neemt zijn startpunt bij de identificatie van een achttal, vooral historisch gegroeide, culturele regio's. De vraag naar de dimensies waarop deze culturele regio's onderling verschillen, is bij hem secundair. Uit zijn beschrijving blijkt overigens dat hij de door hem onderscheiden beschavingssystemen en culturen vooral koppelt aan bepaalde religies. Deze religies bepalen grotendeels de clustering van landen, zoals blijkt uit de indeling naar bijvoorbeeld een islamitische en een hindoebeschaving. Daarnaast wordt eveneens een westerse beschaving onderscheiden, die niet expliciet gerelateerd wordt aan een bepaald geloof. Echter, ook deze westerse beschaving lijkt toch sterk getekend door haar wortels in het Christendom. Inglehart en Baker (2000) besteden meer aandacht dan Huntington (1996) aan de dimensies waarop culturen onderling verschillen. Op basis van deze dimensies identificeren zij een aantal regionale clusters die voor een flink deel overlappen met die welke Huntington (1996) onderscheidt. Echter, er zijn ook verschillen. Zo laten Inglehart en Baker (2000) bijvoorbeeld de islamitische wereld uit hun indeling weg en voegen zij de communistische en Engelssprekende wereld toe. Todd (1985), ten slotte, besteedt de meeste aandacht aan de uitwerking van de dimensies waarop familiale culturen van elkaar verschillen en relatief de minste aan het onderscheiden van culturele regio's. Zijn typologie laat de meeste ruimte voor de mogelijkheid dat dezelfde types familiesystemen in geheel verschillende mondiale regio's voorkomen. Opvallend is dat alle drie de besproken theorieën bij de indeling van culturen en familiesystemen uitgaan van bestaande nationale staten en landsgrenzen. Dit ondanks het feit dat zij allen ook een duidelijk accent op de historisch gegroeide component leggen in hun theorie. Bepaalde 'oude' culturen (zoals die van de Inca's) maar ook religieuze stromingen zijn ontstaan voordat de huidige nationale grenzen werden getrokken. Desalniettemin vormen nationale grenzen een belang-

rijk ordeningsprincipe in de huidige wereld, onder andere in relatie tot migratie. Het is dan voor de hand liggend om bij de culturele clustering hierop aan te sluiten, hoewel cultuur en religie zich niet noodzakelijkerwijs door nationale landsgrenzen laten binden.

De besproken theorieën verschillen onderling in hun antwoord op de vraag in hoeverre familiesystemen en beschavingen naar elkaar toe groeien en op den duur wereldwijd hetzelfde worden of dat er juist een bepaalde diversiteit op dit punt zal blijven bestaan. Inglehart en Baker (2000) gaan ervan uit dat cultuur voor een groot deel wordt gevormd door het economisch en historische erfgoed van een land. Zij verwachten daarom dat culturen in verschillende landen zullen convergeren wanneer zij een zelfde economische ontwikkeling – modernisering en industrialisatie – doormaken. Tegelijkertijd hebben zij wel oog voor het feit dat – ook in landen die dezelfde economische ontwikkelingsgang hebben doorgemaakt – de historische eigenheid van een cultuur een volledige convergentie zal verhinderen. Todd (1985) en Huntington (1996) verwachten minder convergentie dan Inglehart en Baker (2000). Todd (1985) meent dat bepaalde familiesystemen zich ontwikkelen en los blijven bestaan van het voortgaande moderniseringsproces. Deze laatste aanname wordt ondersteund door het feit dat bijvoorbeeld bepaalde islamitische familiewaarden voorkomen in een diversiteit aan landen die wat betreft sociaal-economische situatie verschillend zijn (McDonald 1992). Ook volgens Huntington (1996) is het aannemelijk dat een zekere verscheidenheid zal blijven bestaan.

Een laatste kanttekening betreft de vraag hoe statisch indelingen in culturele regio's zijn. Huntington (1996) suggereert een zeer grote mate van historische continuïteit. Dat mag op het niveau van de ontwikkeling van de globale cultuur wellicht waar zijn, maar dat betekent nog niet dat zich ook geen ontwikkelingen zouden kunnen voordoen op deelterreinen, zoals in familiale waarden en gedragspatronen. Ook Todd (1985) veronderstelt een grote mate van historische continuïteit door aan te sluiten bij de indeling van Le Play. Familiewaarden zijn echter niet statisch; zij ontwikkelen en veranderen door de tijd. Hoewel bepaalde basiswaarden mogelijk blijven voortbestaan, is het de vraag in hoeverre de basisindeling van Le Play, gemaakt aan de hand van de idealen uit de Franse Revolutie, ook de huidige situatie nog daadwerkelijk weerspiegelt. Deze vraag wordt door Todd niet beantwoord, ondanks het feit dat hij het wel heeft over culturele vooruitgang en moderniteit. Het blijft onduidelijk wat hij hieronder exact verstaat en welke rol deze processen hebben gespeeld in de ontwikkeling van bepaalde familiesystemen. Ten slotte moet in aansluiting hierop worden opgemerkt dat Todd het accent van zijn studie over familiesystemen legt op de ouder-kindrelatie en weinig aandacht schenkt aan de sekseverhoudingen in het gezin. Dit is een gemis, gezien het de betekenis van sekserolpatronen voor de ontwikkeling en het voortbestaan van familiesystemen.

2.4 CULTURELE REGIO'S EN DEMOGRAFISCH GEDRAG

In de voorgaande paragraaf zijn diverse theoretische standpunten met betrekking tot culturele indelingen uiteen gezet. In deze paragraaf wordt getracht de basiselementen uit deze theorieën te achterhalen en deze te gebruiken als startpunt voor de analyse van de onderzoeksresultaten in de volgende hoofdstukken. Zoals uit voorgaande paragrafen bleek, kan de wereld vanuit verschillende principes in culturele zones worden ingedeeld. Huntington alsmede Inglehart en Baker kiezen de maatschappij en Todd de familierelaties als basis voor een culturele zone-indeling. Beide theoretische uitgangspunten zijn van belang aangezien demografisch gedrag zowel gerelateerd is aan familiesystemen als aan bredere cultureel-maatschappelijke waarden. Bovendien kunnen de maatschappij en familiesystemen niet los gezien worden van elkaar. De familie is een onderdeel in een veel bredere sociale context en er zijn allerlei factoren – zoals politiek en economie – die een bestaand patroon van familiesystemen kunnen veranderen (Wilson en Dyson 1992), maar bepaalde familietypen kunnen ook vorm geven aan de omringende samenleving.

Een centrale dimensie bij zowel Todd (1985) als Inglehart en Baker (2000) is de mate waarin men groeps- dan wel individueel gericht is binnen sociale relaties. Zo onderscheidt Todd (1985) de gemeenschapsfamilie en het kerngezin. Bij het eerste familietype staat de groep centraal, terwijl de tweede primair gericht is op het individu. In de gemeenschapsfamilie zijn de relatie met diverse generaties en de duidelijk patrilineaire banden essentieel en blijft het kind ook als volwassene onderdeel van de groep. Dit in tegenstelling tot het kerngezin, waar verwacht wordt dat ouder en kind bij het bereiken van de volwassenheid gescheiden worden en de individuele ontwikkeling van het kind voorop staat.³ Overigens lijkt de gerichtheid op de eigen groep bij endogame familiesrelaties nog sterker te zijn dan het geval is bij de exogame traditie van huwelijkssluiting. Dezelfde tegenstelling tussen groepsgerichtheid en individuele gerichtheid komt ook – zij het in enigszins andere termen – aan bod bij Inglehart en Baker (2000). Zij spreken over overlevings- versus zelfontplooiingswaarden. In maatschappijen die vooral worden gekenmerkt door zelfontplooiingswaarden, staat het individu centraal. In maatschappijen die vooral worden gekenmerkt door overlevingswaarden, is dat laatste niet het geval. Omdat overleving binnen zo'n samenleving precair is, is het behoren tot een groep – welke in tijden van nood ondersteuning kan bieden – van levensbelang. Deze gemeenschappelijke nadruk op de wijze waarop sociale relaties zijn geconstitueerd, weerspiegelt zich in de landenindeling die Todd (1985) en Inglehart en Baker (2000) hanteren. Het merendeel van de landen wordt door hen op een zelfde manier geordend. Voor landen als Nederland en de voormalige Sovjet-Unie komt de indeling overeen, terwijl andere landen – zoals bijvoorbeeld Turkije – bij Todd duidelijk onder de gemeenschapsfamilie vallen en bij Inglehart

en Baker op de grens tussen groeps- en individuele gerichtheid zitten. Deze lijken echter niet meer dan nuanceverschillen.

Deze dimensie van groepsgerichtheid versus individuele gerichtheid is bijzonder relevant voor de verklaring van culturele verschillen in demografisch gedrag. In culturen waarin sociale relaties in het algemeen en familierelaties in het bijzonder vooral worden gekenmerkt door een gerichtheid op de groep, zal het individuele demografische gedrag in veel sterkere mate de belangen en normen van de groep weerspiegelen dan in een cultuur die gekenmerkt wordt door een individuele gerichtheid. Uit historisch en vergelijkend onderzoek (Hajnal 1965; Lesthaeghe 1996) is bekend dat het demografisch gedrag binnen groepsgerichte culturen vaak gekenmerkt wordt door:

- huwen op jonge leeftijd (vooral door meisjes);
- grote leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartners;
- veel huwen binnen de eigen groep;
- relatief weinig echtscheidingen;
- geboorte eerste kind op jonge leeftijd;
- relatief weinig buitenechtelijke geboorten.

Binnen een groepsgerichte cultuur zal het belang van de familie centraal staan bij de beslissingen die worden genomen. Overwegingen van financiële aard, familie-strategie en eer spelen een belangrijke rol bij dergelijke beslissingen. Omdat de keuze van een geschikte huwelijkspartner vooral een keuze is die genomen wordt op basis van familiale overwegingen in plaats van op basis van wensen van de betrokkene zelf, is het niet nodig te wachten tot de persoon zelf de gewenste huwelijkspartner heeft gevonden. Bovendien heeft het vroeg huwen van dochters als voordeel dat de kans op buitenechtelijke zwangerschappen – en de daarmee gepaard gaande schande voor de familie – wordt verkleind. Voor mannen geldt binnen een groepsgerichte cultuur vaak dat er eerst voldoende duidelijkheid moet zijn over hun zelfstandige economische vooruitzichten, voordat de familie van de beoogde partner met een huwelijk zal instemmen. Daardoor ligt de leeftijd van de bruidegom bij huwelijkssluiting vaak aanzienlijk hoger dan die van de bruid – met een relatief groot leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners als resultaat. Echtscheiding is binnen een groepsgerichte cultuur ook vaak – maar niet altijd – een zeldzaam verschijnsel, omdat ook hier de eer van de familie in het geding kan komen. Vroeg ouderschap, ten slotte, kan vooral gezien worden als een consequentie van het feit dat vrouwen op jonge leeftijd huwen. Bovendien is het voor de familie vaak belangrijk om snel een voortzetting van de familielijn te garanderen.

De dimensie 'groepsgerichtheid versus individuele gerichtheid' lijkt ook relevant voor de ruimtelijke spreiding van allochtonen. Op basis van de besproken theorieën kan verwacht worden dat ook op dit punt allochtonen afkomstig uit landen waar een sterke nadruk op groepsgerichtheid bestaat, in sterkere mate ruimtelijk geconcentreerd zullen wonen dan allochtonen die afkomstig zijn uit landen waar

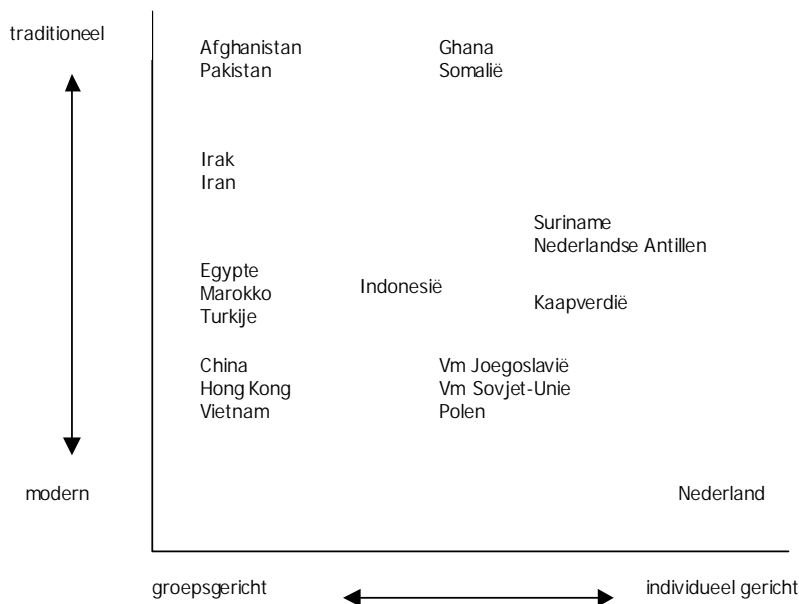
een minder sterke nadruk op groepsgerichtheid bestaat. Echter, de ruimtelijke spreiding van allochtone groepen is ook in sterke mate afhankelijk van andere factoren, zoals de lengte van de verblijfsduur in Nederland, of men als asielzoeker toegang tot Nederland heeft gekregen en het huisvestingsbeleid van de landelijke en lokale overheden. Vanwege deze factoren wordt een minder sterk effect van de culturele achtergrond op de ruimtelijke spreiding van allochtonen verwacht dan op hun gezinsvormingsgedrag.

Toch laat zich langs de dimensie van groepsgerichtheid versus individuele gerichtheid niet al het demografisch gedrag ordenen. Met name de vraag hoeveel kinderen men krijgt, lijkt eerder samen te hangen met de tweede dimensie die door Inglehart en Baker (2000) wordt onderscheiden, te weten het onderscheid tussen een traditionele, in economisch opzicht vaak nog pre-industriële samenleving en een op seculier-rationele grondslagen geënte, moderne industriële samenleving. Een traditionele maatschappij wordt volgens Inglehart en Baker (2000) onder andere gekenmerkt door nadruk op mannelijke dominantie, ouderlijke autoriteit, familieleven en de nadruk op religie. Moderne seculier-rationele samenlevingen hebben over het geheel genomen de tegenovergestelde karakteristieken. Dit onderscheid is – zoals gezegd – vooral van belang bij de vraag hoeveel kinderen men krijgt. In een traditionele, preindustriële samenleving is het hebben van veel kinderen van relatief grote economische betekenis voor het gezin. Het hebben van een groot gezin levert arbeidskracht op die het gezinsinkomen kan aanvullen en fungeert tevens als een vorm van oudedagsvoorziening. In geïndustrialiseerde, op rationeel-seculiere grondslag gebaseerde samenlevingen vervalt de economische betekenis van kinderen voor een groot deel. Men vindt investeren in de kwaliteit van kinderen belangrijker dan in de kwantiteit. Overigens wordt dit proces nog versterkt wanneer ook zelfontplooiing een grotere waarde krijgt (Lesthaeghe en Surkyn 1988).

Op basis van bovenstaande kan worden geconcludeerd dat twee dimensies van belang lijken bij de classificatie van landen wat betreft demografisch gedrag, te weten de dimensie groeps- versus individuele gerichtheid en de dimensie traditionaliteit versus seculier-rationele moderniteit. In figuur 2.1 is de positie van de in de studie opgenomen herkomstlanden van allochtonen in Nederland en autochtonen weergegeven in een tweedimensionale ruimte met de dimensies 'groepsgericht versus individueel gericht' en 'traditioneel versus modern' als assen. De grootste verschillen worden op basis van dit model verwacht tussen groepen die op de twee dimensies ver van elkaar afstaan vanwege de tegenstelling in ideeën tussen deze groepen. Nederland bevindt zich in de linker onderhoek van de figuur. Onder andere als gevolg van processen als industrialisatie en secularisatie is in Nederland duidelijk sprake van een verregaande individualisering. Dit is een kenmerk van de Nederlandse maatschappij als geheel geworden, dat op allerlei terreinen doorwerkt. Hiervan uitgaande wordt verwacht dat groepen die traditioneel en groepsgericht zijn in hun demografische gedrag het meest verschillen

van de Nederlandse maatschappij, die vooral modern en individueel gericht is. Vooral landen als Afghanistan, Pakistan, Iran en Irak worden geacht gekenmerkt te worden door zowel groepsgerichtheid als traditionaliteit. Andere islamitische landen zoals Egypte, Marokko, Turkije worden ook geacht een duidelijk groepsgerichte oriëntatie te hebben, maar deze zijn minder traditioneel van karakter. Dit geldt ook voor Confucianistische culturen zoals China, Hong Kong en Vietnam. Binnen de Confucianistische cultuur is echter wel een sterke oriëntatie op de familie. Oost-Europese landen liggen wat culturele waarden betreft duidelijk dichterbij Nederland en er worden derhalve ook geringere verschillen in demografisch gedrag verwacht. Caribische culturen en Afrikaanse culturen, ten slotte, worden geacht vooral in mate van moderniteit van de Nederlandse cultuur te verschillen en minder wat betreft de mate van groepsgerichtheid.

Figuur 2.1 Indeling van herkomstlanden van allochtonen en autochtone Nederlanders voor wat betreft de dominante culturele waarden

2.5 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de relatie tussen demografisch gedrag en integratie behandeld. Demografische factoren kunnen integratie belemmeren dan wel vergemakkelijken. Zo zal de integratie soepeler verlopen naarmate men op jongere leeftijd in Nederland arriveert. Daarnaast kan het demografisch gedrag van allochtonen indicatief

kan zijn voor de mate waarin zij geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. Demografische gedragingen zeggen vooral iets over de mate van culturele integratie van leden van migrantengroepen en in mindere mate over hun sociale integratie. Demografisch gedrag leert ons daarentegen weinig over hun structurele of sociaal-economische integratie.

De etnische herkomst van migranten is in de afgelopen decennia aanmerkelijk pluriformer geworden. Deze toegenomen diversiteit maakt het moeilijker om *a priori* uitspraken te doen over de te verwachten verschillen in demografisch gedrag tussen allochtonen en autochtonen. Om toch bij voorbaat enige ordening aan te brengen is aangesloten bij theorieën die zijn ontwikkeld om culturen op relevante onderliggende dimensies te onderscheiden. Uit de bespreking van theoretische aanzetten van Huntington (1996), Inglehart en Baker (2000) en Todd (1985) kwamen twee relevante dimensies naar voren, te weten een visie op sociale en familierelaties waarin het groepsbelang prioriteit krijgt versus een visie waarin het individuele belang voorop staat, en een traditionele, op autoriteit gebaseerde ordening van de samenleving versus een ordening gebaseerd op moderne seculier-rationele criteria. Op basis van deze twee dimensies zijn landen geënclassificeerd in een twee-dimensionale ruimte.

De Nederlandse samenleving kan gekarakteriseerd worden als zowel individueel gericht als seculier-rationeel. Onder migranten die afkomstig zijn uit samenlevingen die sterker groepsgericht zijn, wordt verwacht dat:

- 1 er door vrouwen op jongere leeftijd wordt gehuwd,
- 2 er grotere leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartners bestaan,
- 3 er vaker gehuwd wordt binnen de eigen migrantengroep,
- 4 er relatief weinig echtscheidingen voorkomen,
- 5 er vaker geboortes op jonge leeftijd voorkomen en
- 6 er relatief weinig buitenechtelijke geboorten voorkomen.

Onder migranten die afkomstig zijn uit traditionelere samenlevingen dan de Nederlandse, wordt verwacht dat het kindertal hoger zal liggen dan onder de Nederlandse bevolking.

In de volgende hoofdstukken zullen deze algemene verwachtingen als leidraad worden gebruikt bij de bespreking van de onderzoeksresultaten. Per hoofdstuk zal worden nagegaan in hoeverre de bevindingen sporen met de in dit hoofdstuk geuite globale verwachtingen. Bovendien zal – waar mogelijk – worden nagegaan hoe tweedegeneratie-allochtonen zich wat hun demografisch gedrag betreft, verhouden tot de eerste generatie. De algemene verwachting daarbij is dat de tweede generatie allochtonen zich anders zullen gedragen dan hun ouders en meer overeenkomstig autochtone Nederlanders.

NOTEN

- ¹ Een schijnhuwelijk vormt een uitzondering op deze regel. In dat geval is gemengde huwelijkssluiting geen uitdrukking van de wens te integreren, maar van de wens een geldige verblijfsstatus te verkrijgen.
- ² Todd deelt de absolute kernfamilie in onder de groep familiesystemen met ongelijke erfopvolging terwijl hij in de uitleg van zijn typologie aangeeft dat duidelijke regels omtrent vererving ontbreken.
- ³ Todd maakt een verdergaande differentiëring door de gemeenschapsfamilie en de kernfamilie beide in drie aparte typen onder te verdelen en komt zo tot een regionale indeling van familietypen in Europa. Voor onze studie waarin vooral een wereldwijde vergelijking tussen culturen centraal staat, is een dusdanig vergaande uitsplitsing moeilijk hanteerbaar en niet noodzakelijk.

3 DATA EN DEFINITIES

3.1 INLEIDING

Het bestuderen van het demografisch gedrag van allochtonen is geen eenvoudige onderneming. Methodisch is dit een onderzoeksveld dat bezaaid is met voetangels en klemmen. Een eerste probleem betreft de definities die gehanteerd worden. Wie dienen er wel en wie dienen er niet tot de categorie van allochtonen gerekend te worden? De gehanteerde definitie verschilt tussen onderzoekers en verandert ook in de loop van de tijd. In paragraaf 3.3 wordt de in deze studie gehanteerde definitie van allochtone groepen behandeld. Een tweede groot probleem betreft de beschikbaarheid van data. Vanwege de geringe omvang van veel allochtone groepen en vanwege problemen bij het bereiken van deze groepen, zijn slechts weinig betrouwbare gegevens voorhanden. In deze rapportage wordt vooral gebruik gemaakt van data die verzameld worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Voor een zinvolle interpretatie van de gegevens is een korte toelichting bij de data echter noodzakelijk. In paragraaf 3.4 wordt ingegaan op de vraag welke data beschikbaar zijn en hoe betrouwbaar de verzamelde gegevens over demografisch gedrag zijn. Voorafgaand hieraan wordt in paragraaf 3.2 kort ingegaan op de gebruikte data en analysemethoden.

3.2 BRONNEN EN ANALYSE

39

3.2.1 BRONNEN

In deze studie is gebruik gemaakt van een diversiteit aan bronnen van zowel kwantitatieve als meer kwalitatieve aard. Het merendeel van de kwantitatieve data is speciaal voor deze studie nieuw verkregen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is verzocht aan de hand van een aantal demografische karakteristieken en voor de geselecteerde 19 allochtone groepen (zie hfdst. 1) alsmede autochtone Nederlanders de kwantitatieve gegevens te leveren.¹ Om de benodigde informatie te genereren, is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Het GBA omvat informatie over alle (legaal) in Nederland woonachtige personen inclusief een aantal achtergrondkenmerken van de persoon (zie par. 3.3). Aanvullend zijn gegevens geput uit andere databronnen van het CBS, zoals de huwelijkssluitingsstatistiek, de statistiek van de huwende mannen en vrouwen in Nederland en het geboorteregister. Op enkele punten bevatten deze bronnen meer gedetailleerde informatie dan het GBA. Een nadeel van deze bronnen is dat zij weliswaar meer inzicht geven in de betreffende gebeurtenis, maar niet eenvoudig gekoppeld kunnen worden aan de GBA-gegevens (zie par. 3.3).

Naast de specifiek voor deze studie verzamelde data zijn ook reeds bestaande studies geraadpleegd. Daarbij is niet alleen geput uit bestaand CBS-materiaal, maar

zijn tevens diverse andere bronnen gebruikt. Het gaat hierbij om nationale en internationale studies van kwantitatieve en kwalitatieve aard die aansluiten bij het kader van het huidige onderzoek en tevens aanknopingspunten bieden voor verklaringen van de hier gevonden resultaten. De uitkomsten van deze studies zijn in de diverse hoofdstukken verwerkt. Daarnaast is voor de 19 herkomstlanden een beschrijving gemaakt van een aantal hoofdzakelijk demografische kenmerken waarvoor eveneens een diversiteit aan bronnen is geraadpleegd (zie bijlage 2). Om de onderlinge vergelijkbaarheid van deze landenschetsen te bevorderen is getracht voor alle landen zoveel mogelijk dezelfde bronnen te gebruiken.

3.2.2 ANALYSE

Om een vergelijking tussen de groepen mogelijk te maken zijn de data per demografische karakteristiek geanalyseerd naar herkomstland. Voor zover relevant zijn analyses per jaar uitgevoerd, waarbij uitgesplitst is naar vier dimensies, te weten geslacht, leeftijd, burgerlijke staat en (migratie)generatie. Vanwege de geringe omvang van diverse allochtone groepen leverde een zo gedetailleerde uitsplitsing niet in alle gevallen voldoende celvulling voor analyse op. In dergelijke gevallen zijn de gegevens niet tegelijkertijd uitgesplitst naar elk van de vier genoemde dimensies, maar slechts naar twee of drie van deze dimensies. Daarnaast zijn een aantal nieuwe maten gecreëerd die meer informatie geven over een bepaalde situatie of gebeurtenis, zoals bijvoorbeeld de spreidingsindex en het echtscheidingsrisico. In de betreffende hoofdstukken worden deze berekeningen en de uitkomsten nader toegelicht.

3.3 BEGRIPSBEPALING

De definities in deze rapportage sluiten aan bij de begrippen zoals die gehanteerd worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Tot midden 1999 werden door het CBS twee definities van allochtonen naast elkaar gehanteerd, te weten een ruime en beperkte definitie. Volgens de beperkte definitie was iedereen allochtoon die zelf in het buitenland was geboren of wiens ouders beide in het buitenland waren geboren. De ruime definitie omvatte dezelfde personen maar eveneens degenen met één in het buitenland geboren ouder. In de zomer van 1999 heeft het CBS een nieuwe definitie van allochtonen in gebruik genomen. Een allochtoon wordt vanaf dat moment gedefinieerd als iemand met één of twee in het buitenland geboren ouders. Voor een aantal gegevens van het CBS kan een eerste en een tweede generatie allochtonen worden onderscheiden. Onder de eerste generatie allochtonen worden diegenen verstaan die zelf in het buitenland zijn geboren met één of twee in het buitenland geboren ouders. De tweede generatie allochtonen bestaat uit diegenen die in Nederland zijn geboren en die één of twee ouders hebben die in het buitenland zijn geboren. De nieuwe definitie omvat dus degenen die

voorheen tot de beperkte definitie werden gerekend, maar ook zij die in Nederland zijn geboren en één in het buitenland geboren ouder hebben² (zie ook Keij 2000). Hiernaast is het mogelijk allochtonen te definiëren op basis van nationaliteit. Vanwege het grote aantal naturalisaties in recente jaren, evenals het feit dat een aanzienlijk deel van de in Suriname of de Nederlandse Antillen geboren personen de Nederlandse nationaliteit heeft,³ is er in deze studie voor gekozen om níet nationaliteit, maar het geboortelandcriterium te gebruiken (zie ook Tas 2000).

Voor zover mogelijk zijn de data verzameld naar geboorteland van de persoon alsmede die van de ouders (dit noemen we in deze studie verder 'allochtoniteit'). Wanneer beide typen gegevens bekend zijn, kan een nader onderscheid worden gemaakt in eerste en tweede generatie. Men behoort tot de eerste generatie wanneer men zelf buiten Nederland geboren is. Is men zelf wel in Nederland geboren, maar is de moeder of vader buiten Nederland geboren, dan behoort men tot de tweede generatie (in eerste instantie wordt gekeken naar het geboorteland van de moeder; wanneer zij in Nederland is geboren, wordt het geboorteland van de vader genomen).

Voor een aantal gegevensbestanden kan de definitie van allochtoniteit echter niet worden toegepast, omdat de gegevens omtrent geboorteland van de ouders (die noodzakelijk zijn om de allochtoniteit vast te stellen) niet zijn opgenomen in de bestanden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de huwelijksstatistieken (zie par. 3.3). Alleen het geboorteland van de persoon zelf is in die gevallen gedefinieerd. Gegevens naar geboorteland hebben dus alleen betrekking op het geboorteland van de persoon zelf en niet dat van de ouders. Onderscheid naar eerste en tweede generatie is hierdoor niet mogelijk: de tweede generatie allochtonen valt onder de groep met geboorteland Nederland en kan niet worden onderscheiden van andere in Nederland geboren. Voor de 'nieuwe' groepen zal deze invloed van beperkt belang zijn vanwege de geringe omvang van de tweede generatie. Voor de 'oude' groepen echter, met een substantieel aandeel tweede generatie, leidt het uitsluitend gebruik van geboorteland van de persoon zelf tot een onderschatting van het aantal allochtonen.⁴ Desalniettemin is op dit moment slechts een deel van de tweede generatie in de leeftijd waarvoor demografische gedragingen zoals relatien en gezinsvorming van belang zijn. Uit vergelijking van gemengd gehuwden naar geboorteland met die naar allochtoniteit (op basis van de structuurtelling 1999 volgens Hooghiemstra 2000a) blijkt dat de afwijking enkele procenten bedraagt. De door ons gevonden percentages homogeam gehuwden op basis van geboorteland zijn iets lager dan die gevonden worden wanneer allochtoniteit wordt gebruikt (resp. 91 en 94 % voor de Turkse en 90 en 92 % voor de Marokkaanse mannen; zie hiervoor verder hfdst. 5). Ondanks deze kleine vertekening is de trend die gevonden wordt uit de gegevens naar geboorteland, vergelijkbaar met die voor allochtoniteit (Hooghiemstra 2000a).

Allochtonen worden door het CBS sinds 1999 ingedeeld naar westerse en niet-westerse herkomst. Westerse herkomstlanden omvatten alle landen in Europa (excl. Turkije), Noord-Amerika, Oceanië, Japan en Indonesië. Onder de niet-westerse landen worden, naast Turkije, alle landen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië (excl. Japan en Indonesië) verstaan. Wanneer in deze studie gesproken wordt over westerse of niet-westerse herkomstlanden, wordt aan deze indeling gerefereerd.

3.4 BESCHIKBAARHEID EN BETROUWBAARHEID DATA

In deze paragraaf worden per thema het datamateriaal en de daaraan verbonden mogelijkheden en beperkingen behandeld. Achtereenvolgens komen de migratiegegevens, de gegevens met betrekking tot vestiging in Nederland, en de data over relatievorming en vruchtbaarheid aan bod.

3.4.1 IMMIGRATIE EN EMIGRATIE

Een groot deel van de data die in deze studie gebruikt worden, zijn afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). In de GBA worden sedert 1994 de gegevens uit de gemeentelijke bevolkingsregisters opgenomen. De mogelijkheden van dit bestand worden vanzelfsprekend bepaald door de aard van de geregistreerde gegevens en de wijze waarop deze registratie plaatsvindt. Het bevolkingsregister bevat van oudsher informatie over de omvang en samenstelling van de bevolking en de veranderingen daarin als gevolg van geboorte, sterfte, emigratie en immigratie. Met de invoering van de Gemeentelijke Basisadministratie in 1994 is een aantal veranderingen opgetreden in de wijze van registeren. Zo was het vóór die tijd voor iedereen bijvoorbeeld mogelijk zich in te schrijven bij het bevolkingsregister van de gemeente. Vanaf 1994 moet iedere niet-Nederlandse immigrant echter een verblijfsdocument overleggen. Dit heeft geleid tot een daling van het aantal geregistreerde immigranten. Verder moesten tot 1994 alle Nederlanders die meer dan 30 dagen en niet-Nederlanders die 180 dagen of meer in Nederland wilden verblijven, zich melden om opgenomen te worden in het bevolkingsregister (Schoorl et al. 1996). Sinds oktober 1994 moet iedereen zich inschrijven die meer dan 120 dagen (binnen 6 maanden) in Nederland verwacht te verblijven (voor de aanmelding en registratie van asielzoekers gelden andere regels; zie hierna). Tegelijkertijd wordt emigratie geregistreerd wanneer iemand voor een periode van 240 dagen (in 12 maanden) uit Nederland vertrekt (CBS 1999a; Prins 1995). Sinds de introductie van het GBA is het verder mogelijk een onderscheid te maken naar het geboorteland van de persoon en de ouders alsmede de nationaliteit van de persoon. Het is echter niet altijd mogelijk om dit toe te passen op 'oude' data.

Asielzoekers moeten zich melden bij een van de Aanmeldcentra in Nederland en worden vervolgens apart geregistreerd door het Ministerie van Justitie. Daarnaast houdt het Centraal orgaan Opvang Asielzoekers (COA) een registratie bij van het aantal personen dat in afwachting van de verdere procedure in de centrale opvang verblijft. Asielzoekers werden tot juni 2000 als immigrant in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) geregistreerd bij het verkrijgen van een status of als zij minimaal een jaar in de centrale opvang hadden verbleven. Vanaf juni 2000 worden asielzoekers in principe reeds na zes maanden in de centrale opvang te hebben verbleven, in het GBA opgenomen. Degenen die niet in de centrale opvang verblijven, moeten zich (zoals ook voorheen) direct inschrijven bij de gemeente waar ze verblijven.

Veranderingen in registratie, waarvan hiervoor een aantal voorbeelden is gegeven, hebben vanzelfsprekend invloed op het aantal geregistreerde immigranten op een bepaald moment. Van invloed op de omvang en samenstelling van de geregistreerde bevolking zijn bovendien de administratieve correcties. Administratieve correcties zijn veranderingen (opneming en afvoering) uit de gemeentelijke persoonsregistratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het merendeel van deze administratieve correcties heeft betrekking op vertrek van personen die zich niet hebben uitgeschreven uit de GBA (CBS 1995). Verder is een deel van de afvoeringen van niet-Nederlanders een gevolg van het administratief verwijderen van asielzoekers die geen legale verblijfstatus hebben gekregen.⁵ Tabel 3.1 geeft een overzicht van de omvang van de administratieve correcties in de periode 1995-1999. Uit de gegevens in deze tabel blijkt dat het merendeel van de opnemingen en afvoeringen betrekking heeft op Nederlanders. Verder zijn de aantallen correcties voor Nederlanders in de periode 1995-1999 toegenomen, terwijl deze voor niet-Nederlanders over het geheel genomen licht zijn gedaald.

Tabel 3.1 Administratieve correcties voor de jaren 1995 tot en met 1999 naar nationaliteit (Nederlanders en niet-Nederlanders) en geslacht

	Opnemingen				Afvoeringen			
	Nederlanders		niet-Nederlanders		Nederlanders		niet-Nederlanders	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
1995	5946	1732	3376	1119	10500	4025	11564	4958
1996	7718	2273	3101	1089	12224	4392	16818	7367
1997	8331	2306	3223	1006	13290	4623	11455	5253
1998	9935	2637	2887	920	13890	4585	11097	5655
1999	10856	3012	2521	846	16620	5375	9926	5070

Bron: CBS (2000c).

Zowel de immigratie als emigratie data zijn voor deze studie voor de jaren 1990 tot en met 1999 afzonderlijk verkregen naar geboorteland van 19 onderscheiden groepen. Het aantal in Nederland verblijvende allochtonen wordt door het CBS op 1 januari van het jaar vastgesteld. Dit betekent dat wanneer hier verwezen wordt

naar de cijfers voor 1990, het gaat om de stand per 1 januari 1990. De meest recent beschikbare cijfers wat betreft de stand van de bevolking waren op het moment van genereren van de tabellen door het CBS die per 1 januari 1999. Inmiddels zijn (voor een beperkt aantal van de onderzochte groepen) ook de gegevens per 1 januari 2000 bekend. Voor zover mogelijk zijn deze in de analyse meegenomen.

3.4.2 SPREIDING

Data in relatie tot regionale vestigingspatronen van allochtonen in Nederland zijn uit de GBA verkregen en hebben betrekking op de situatie per 1 januari 1990, 1995 en 2000. Hoewel alle informatie voor dit onderdeel gebaseerd is op de allochtoniteit van de persoon, is er geen verdeling naar eerste en tweede generatie gemaakt. Dit is gebeurd om praktische redenen: de tweede generatie is nog te gering van omvang en te jong om hun vestigingspatroon afzonderlijk te bestuderen. Gezien het feit dat een ruime meerderheid van hen waarschijnlijk nog bij de ouders inwoont, is het wel zinvol dat deze tweede generatie meegenomen wordt bij de allochtone groep en niet bij de groep autochtone Nederlanders wordt gevoegd. De gegevens hebben dus steeds betrekking op de totale groep naar allochtoniteit.

De gegevens voor wat betreft spreiding over de gemeenten zijn verkregen naar leeftijd van de persoon. Uiteindelijk is deze leeftijd niet verder in de analyses betrokken. Uit de eerste analyses bleek namelijk dat de bevolkingsopbouw van de migrantengroepen in de gemeenten duidelijk een weerspiegeling is van de bevolkingsopbouw van de totale migrantengroep in Nederland. Om inzicht te krijgen in de daadwerkelijke over- of onderrepresentatie van bepaalde leeftijdsgroepen in de gemeenten, zou dan dus gestandaardiseerd moeten worden voor de leeftijdsopbouw van de groep als geheel. Deze berekening is om twee redenen niet uitgevoerd. Ten eerste bood – zoals hierboven reeds vermeld – de eerste analyse weinig aanwijzingen om te veronderstellen dat de leeftijdsopbouw in bijvoorbeeld de vier grote steden aanzienlijk afweek van die van de totale groep. Ten tweede zouden bij deze analyse de absolute aantallen voor bepaalde migrantengroepen zeer klein worden, zodat generalisatie een probleem wordt. Wel is de spreiding van allochtone groepen vergeleken met het vestigingspatroon van autochtonen. Hiervoor is een spreidingsindex berekend welke verder wordt toegelicht in hoofdstuk 4.

3.4.3 HUWELIJKSSLUITING

De gegevens over huwelijken zijn afgeleid uit de huwelijksstatistiek en de GBA. De data met betrekking tot huwelijksluiting en gezinssamenstelling zijn in een aantal gevallen niet beschikbaar voor 1990, maar wel voor 1995 en 1998 of 1999 (de meest recente jaren waarover gegevens beschikbaar waren op moment van datalevering door het CBS). Dit is het gevolg van een verandering in administreren met

de eerder genoemde invoering van de GBA. Bovendien bestaan er in relatie tot huwelijken twee registers, namelijk de huwelijkssluitingsstatistiek en de statistiek van huwende mannen en vrouwen. De huwelijkssluitingsstatistiek registreert gegevens over huwelijken, terwijl de statistiek van huwende mannen en vrouwen gegevens registreert over de bij huwelijken betrokken personen. Beide bestanden leveren derhalve verschillende informatie. Helaas is het niet mogelijk deze bestanden te koppelen. Verder maakt de huwelijkssluitingsstatistiek geen onderscheid tussen eerste en latere huwelijken, terwijl dit onderscheid in de statistiek van de huwende mannen en vrouwen wel wordt gemaakt.

Beide genoemde huwelijksbestanden zijn overigens ook niet gekoppeld aan de GBA. Hierdoor kunnen uit de huwelijkssluitingsstatistiek alleen gegevens over het huwelijk worden afgeleid en niet over de verblijfsduur in Nederland. De GBA geeft weliswaar informatie over de verblijfsduur maar geen gedetailleerde informatie over het huwelijk. Hierdoor kan dus onder andere geen relatie worden gelegd tussen de verblijfsduur in Nederland en de veranderingen in gedrag met betrekking tot huwen. Bovendien is het in de huwelijkssluitingsbestanden niet mogelijk om de allochtoniteit vast te stellen en zijn de data dus gebaseerd op het geboorteland van de persoon (over de consequenties hiervan later meer). Koppelen en vergelijken van de verschillende bestanden is daarnaast vaak lastig vanwege verschillen in de gehanteerde definities.

De gegevens in relatie tot huwelijkssluiting hebben tot september 1994 betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken. Daarbij was het niet van belang of de huwenden al dan niet tot de *de jure* bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alleen die huwelijken waarvan ten minste één van beide partners als ingezetene in de GBA is opgenomen, geteld in de statistiek.⁶ In het geval dat een in Nederland woonachtig persoon huwt met iemand die niet in de GBA staat ingeschreven, wordt bovendien alleen degene die in de GBA is geregistreerd in de huwende statistiek opgenomen.⁷ Om enig inzicht in de aantallen te krijgen, geeft tabel 3.2 een overzicht van de huwelijkssluitingen naar de woonplaats van de betrokkenen en plaats waar het huwelijk gesloten is voor 1990, 1995 en 1998. Uit deze tabel blijkt dat tussen de 5 en 10 procent van alle huwelijken waarbij Nederlandse ingezetenen betrokken zijn, in het buitenland worden voltrokken en dat dit percentage gedurende de jaren negentig is gestegen. Vanwege het ontbreken van deze in het buitenland gesloten huwelijken geven de statistische gegevens over huwelijkssluiting een onderschatting van het feitelijke aantal gesloten huwelijken waarbij allochtonen betrokken zijn (Coleman 1994; Schoorl et al. 1994).

Tabel 3.2 Huwelijkssluitingen naar werkelijke woonplaats van de huwendes (1990, 1995 en 1998)

	In Nederland gesloten huwelijken					In buitenland gesloten huwelijken in Nederland geregistreerd				
	w.o. woonplaats van de huwendes					w.o. woonplaats van de huwendes				
	totaal	Nederland		buitenland		totaal	Nederland		buitenland	
	man	vrouw	man	vrouw		man	vrouw	man	vrouw	
1990	95649	93883	94317	1766	1332	4810	3438	2831	1372	1979
1995	75750	74407	74707	1343	1043	5719	4979	3191	740	2528
1998	80049	78857	79174	1192	875	6907	5228	3741	1679	3166

Bron: CBS-gegevens.

Zoals gezegd zijn de gegevens over relatievorming en echtscheiding in deze studie gebaseerd op het geboorteland van de persoon.⁸ Dit heeft tot gevolg dat niet met zekerheid kan worden vastgesteld of het om partners uit dezelfde allochtone groep gaat (zie Schoorl et al. 1994 en Van der Heijdt 1996). De eerste en tweede generatie kunnen namelijk niet apart bestudeerd worden, omdat de tweede generatie onder de categorie 'geboorteland Nederland' wordt gerekend. Vooral voor de reeds langer in Nederland verblijvende groepen kan dit tot enige vertekening van de resultaten leiden; het aantal gemengde huwelijken kan bijvoorbeeld wat hoger lijken dan in werkelijkheid het geval is.⁹ In dit kader valt, zoals ook door Schoorl et al. (1994) geconcludeerd, niet af te leiden of de partner reeds vóór het huwelijk in Nederland woonde of dat het een in het kader van gezinsvorming 'geïmporteerde' partner betreft. Bovendien kunnen veranderingen tussen de eerste en tweede generatie niet gesignaleerd worden. Voor de 'nieuwe' groepen is de tweede generatie echter nog zeer klein wat betreft omvang en bovendien nog niet in de huwbare leeftijd. Voor hen heeft het niet apart kunnen onderscheiden van de tweede generatie dus nauwelijks gevolgen voor de resultaten. Hoewel onder de 'oude' allochtone groepen de tweede generatie wel substantieel is, is slechts een klein deel van hen op huwbare leeftijd (vgl. Hooghiemstra 2000a).

3.4.4 VRUCHTBAARHEID

De gegevens over vruchtbaarheid waren voor 1990 beschikbaar naar geboorteland en voor 1995 en 1999 naar allochtoniteit. Er is voor de verschillende jaren dus een andere definitie gehanteerd. Overigens betreft het steeds de allochtoniteit dan wel het geboorteland van de moeder en niet die van het kind.

Voor de berekening van de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind wordt door het CBS in dit geval uitgegaan van de leeftijd van de moeder op 31 december van het jaar waarin de geboorte plaatsvindt. Hierdoor zal de gemiddelde leeftijd iets hoger zijn dan daadwerkelijk het geval is op het moment van de gebeurtenis.¹⁰ Aangezien dit voor alle groepen op dezelfde wijze geldt, wordt de onderlinge vergelijking tussen de groepen hierdoor niet beïnvloed.

Het aantal kinderen dat in een jaar geboren wordt, is vanzelfsprekend afhankelijk van de leeftijds- en geslachtsverdeling van de migrantengroep in Nederland. Wanneer een bepaalde migrantengroep bijvoorbeeld voor 99 procent bestaat uit mannen of wanneer een groot deel van de vrouwen niet in de vruchtbare leeftijd is, is het niet verwonderlijk dat het aantal kinderen dat in de betreffende groep geboren wordt, laag is. Om dit probleem enigszins te ondervangen zijn in aanvulling op de absolute cijfers een aantal afgeleide maten berekend. Zo geeft het algemeen vruchtbaarheidscijfer de verhouding aan tussen de levendgeboren kinderen in een bepaalde periode en het gemiddeld aantal vrouwen in de vruchtbare levensfase¹¹ over die periode. Daarnaast kan de vruchtbaarheid van een bepaalde leeftijdsgroep worden berekend. Het totaal vruchtbaarheidscijfer (*Total Fertility Rate*, TFR of gemiddeld kindertal) is een optelling van deze leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor de verschillende leeftijden. De TFR is een indicatie van het gemiddeld aantal kinderen dat een vrouw krijgt, als gedurende haar gehele vruchtbare periode de in een bepaald jaar waargenomen leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfers zouden blijven gelden. Veranderingen in de TFR over de jaren kunnen onder andere het gevolg zijn van bijvoorbeeld het uitstellen van krijgen van het eerste kind. Dit wil niet noodzakelijkerwijs zeggen dat het gemiddeld kindertal ook daadwerkelijk afneemt. Bij de interpretatie van de TFR in deze studie moet er verder rekening mee worden gehouden dat het absolute aantal geboorten op basis waarvan de TFR berekend is, voor een aantal migrantengroepen klein is. Kleine fluctuaties in het aantal geboorten kunnen daardoor tot grote fluctuaties in de TFR leiden.

NOTEN

- 1 De auteurs bedanken de Afdeling Bevolking van het CBS voor het genereren van het benodigde materiaal.
- 2 Echter, degenen die in het buitenland zijn geboren met twee in Nederland geboren ouders (welke wel tot de ruime allochtonen definitie behoorden) zijn nu uitgesloten.
- 3 Deze personen zijn op basis van nationaliteit dus niet meer als zodanig te onderscheiden in de statistiek.
- 4 Zo behoort in 1999 rond de 40 % van de populatie Marokkanen en Turken tot de tweede generatie, terwijl dit voor bijvoorbeeld 7 % van de Afghanen geldt; zie voor de omvang van de eerste en tweede generatie verder hoofdstuk 4.
- 5 Aangezien asielzoeker na een jaar verblijf in de centrale opvang als immigrant in de GBA worden opgenomen, moeten zij op het moment dat geen verblijfs-status wordt verkregen uit de GBA worden afgevoerd. Onbekend is of de op deze wijze afgevoerde asielzoekers ook daadwerkelijk het land verlaten hebben. Wat vaststaat, is dat zij in ieder geval geen deel meer uitmaken van de *de jure* bevolking van ons land.
- 6 Ook in de echtscheidingsstatistiek worden sedert eind 1994 alleen de echtscheidingen geteld waarvan één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.
- 7 Als gevolg hiervan is het aantal huwende mannen niet exact gelijk aan het aantal huwende vrouwen.
- 8 Bij huwelijkssluiting wordt het geboorteland en de nationaliteit van de persoon geregistreerd. Zoals in paragraaf 3.2 beschreven is in deze studie geboorteland als criterium genomen voor de definitie van allochtonen.
- 9 Ter verduidelijking het volgende voorbeeld: een in Nederland geboren man met in Turkije geboren ouders zou volgens de CBS-definitie als tweede generatie allochtoon worden aangemerkt. De man wordt in de huwelijkssluitingsstatistiek echter geregistreerd onder geboorteland Nederland. Wanneer de man vervolgens huwt met een in Turkije geboren vrouw lijkt er sprake te zijn van gemengde huwelijkssluiting terwijl het feitelijk gaat om een huwelijk tussen een eerste en een tweede generatie Turkse allochtoon.
- 10 Een vrouw die bijvoorbeeld in juni een kind krijgt en in september jarig is, zal daardoor op 31 december een jaar ouder zijn dan op het moment van de geboorte van het kind.
- 11 Vrouwen in de leeftijd van 15-49 jaar worden gerekend tot degenen in de vruchtbare periode.

4 MIGRATIE EN MIGRANTEN IN NEDERLAND

4.1 INLEIDING

De afgelopen decennia zijn omvang en karakter van de migratie naar Nederland alsmede de kenmerken van migranten in Nederland veranderd. Dit hoofdstuk schetst recente ontwikkelingen van de immigratie, emigratie en de migranten populatie in Nederland. Daarbij staan drie vragen centraal. Ten eerste de vraag wie immigreren er naar en emigreren vanuit Nederland? Ten tweede worden de demografische kenmerken van deze immigranten, emigranten en de hier verblijvende allochtonen geïnventariseerd. Ten derde wordt de vraag beantwoord waar allochtonen zich in Nederland vestigen. De ruimtelijke spreiding van allochtonen over Nederland kan een indicator zijn voor de mate waarin zij op de eigen groep gericht zijn.

Om de huidige situatie in een kader te kunnen plaatsen, begint het hoofdstuk met een beknopte schets van de migratiegeschiedenis van Nederland. De immigratie en emigratie in de jaren negentig worden in dezelfde paragraaf uitgewerkt. Paragraaf 4.3 richt zich vervolgens op de kenmerken van de immigranten en emigranten. Daarbij wordt een beeld gegeven van de leeftijds- en geslachtsverdeling alsook de burgerlijke staat. In paragraaf 4.4 wordt hetzelfde gedaan voor de in Nederland verblijvende allochtonen. Daarbij zal eveneens de omvang van de groepen aan de orde komen en wordt de eerste en tweede generatie naast elkaar gezet. Het vestigingspatroon en de regionale spreiding van allochtonen over Nederland is het onderwerp van paragraaf 4.5. Het laatste, afsluitende deel van dit hoofdstuk vat de belangrijkste conclusies nog eens samen.

Bij de bespreking van de resultaten van de uitgevoerde analyses wordt vooral op de grote lijnen ingegaan en wordt niet altijd naar volledigheid gestreefd. Dit betekent dat in de figuren niet overal alle herkomstlanden terug te vinden zijn, maar dat veelal een selectie is gemaakt. Daarbij is getracht een diversiteit van herkomstlanden te behandelen om zowel de onderlinge verschillen als overeenkomsten in beeld te brengen. De complete data kunnen worden gevonden in de tabellen van bijlage 1. Achtergrondgegevens bij de herkomstlanden zijn te vinden in bijlage 2.

4.2 MIGRATIEGESCHIEDENIS

4.2.1 HISTORIE

De migratiegeschiedenis van Nederland na de Tweede Wereldoorlog kan worden verdeeld in diverse periodes. Kort na de oorlog emigreerden grote aantallen Nederlanders naar traditionele immigratielanden zoals Canada en Australië. Deze emigratie wordt gevolgd door een periode waarin immigratie aan belang toe-

neemt. De immigratie wordt beïnvloed door zowel de economische en politieke situatie in Nederland alsmede die in de landen van herkomst van de immigranten. Het dekolonisatieproces leidde in de jaren vijftig tot immigratie vanuit Indonesië (zowel repatrianten als daar geboren; Prins 1997). Ook de onafhankelijkheid van Suriname had immigratie naar Nederland tot gevolg. In 1954 kregen de inwoners van Suriname en de Nederlandse Antillen de Nederlandse nationaliteit en daarmee het recht om in Nederland te wonen en werken. Grote aantallen Surinamers migreerden naar Nederland vlak voor de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en aan het einde van de vijfjarige overgangperiode in 1980 (zie ook de landschets in bijlage 2). Migratie van de Nederlandse Antillen naar Nederland wordt vooral gekenmerkt door arbeids- en studiegerelateerde redenen. Aangezien de Nederlandse Antillen nog steeds deel zijn van het Koninkrijk is immigratie niet aan beperkingen onderhevig.

De bloeiende economie in Nederland in de jaren zestig en begin jaren zeventig stimuleerde de komst van arbeidsmigranten die hierheen kwamen om werk te zoeken. Deze (mannelijke) immigranten kwamen voornamelijk uit landen rond het mediterrane gebied zoals Spanje, voormalig Joegoslavië, Turkije en Marokko. De oliecrisis van 1973 maakte een einde aan de arbeidsmigratie, die in veel gevallen werd gevolgd door gezinshereniging met de in het herkomstland achtergebleven vrouw en kinderen. Hoewel zowel de immigranten zelf als de Nederlandse overheid meenden dat hun verblijf tijdelijk zou zijn, kan achteraf worden geconcludeerd dat het merendeel van hen in Nederland is gebleven. Bovendien vindt een deel van de in Nederland verblijvende allochtonen hun partner nog in het land van herkomst. In de recente jaren leidt dit tot gezinsvormende migratie. Overigens is in de jaren negentig asielmigratie, naast gezinshereniging en -vorming de belangrijkste immigratiereden (Penninx et al. 1993; WRR 1993; Tesser et al. 1999).

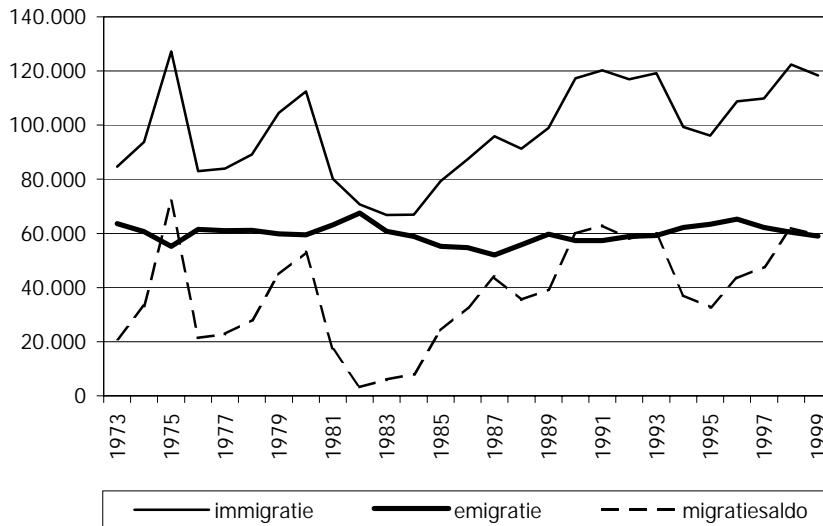
4.2.2 IMMIGRATIE EN EMIGRATIE

Figuur 4.1 geeft een overzicht van de immigratie, emigratie en het migratiesaldo over de periode 1973-1999. Zoals uit de figuur valt af te lezen, blijft de emigratie redelijk constant over die totale periode terwijl daarentegen de immigratie duidelijk fluctueert. Na de economische crisis van begin jaren tachtig vertoont de immigratie een stijgende lijn. Vanaf 1990 bereikt de immigratie een niveau van 100.000 of meer personen per jaar. Enige uitzondering zijn de jaren 1994 en 1995 toen de immigratie net onder dit niveau bleef. De piek lag, zoals uit de figuur blijkt, bij 122.000 immigranten in 1998.

Er is een aantal factoren dat van belang wordt geacht voor deze recente ontwikkelingen. In 1993 werd een wachtperiode voor gezinshereniging¹ geïntroduceerd. Deze is waarschijnlijk mede oorzaak van de daling in de immigratie in 1994. De stijging in 1996 kan hierop mogelijk ook worden teruggevoerd: de eerste partners

en kinderen die aan de driejaars wachtperiode voldoen komen in 1996 naar Nederland. Bovendien is de economische situatie in de loop van de jaren negentig duidelijk verbeterd, waardoor de arbeidsmigratie weer toeneemt. In tegenstelling tot de arbeidsmigratie in de jaren zestig gaat het nu voornamelijk om hoogopgeleiden afkomstig uit westerse landen die tijdelijk in Nederland werk vinden.

Figuur 4.1 Internationale migratie naar Nederland (1973-1999)

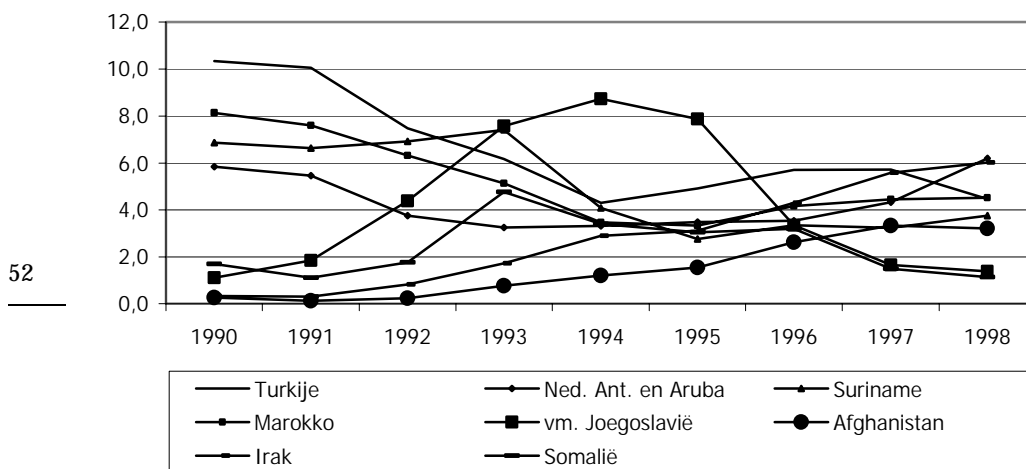
Bron: CBS-gegevens.

Naast de omvang van de groep immigranten, is vooral de compositie van de groep immigranten veranderd. De diversiteit aan herkomstlanden is in het afgelopen decennium duidelijk gegroeid. In 1990 kwam een derde van alle immigranten uit de 'oude' herkomstlanden en rond een tiende uit de door ons onderscheiden 'nieuwe' landen (zie hfdst. 3 voor definities). In 1998 is dit beeld totaal anders en komt een even groot deel uit de 'oude' als uit de 'nieuwe' herkomstlanden (beide een vijfde in de totale immigratie). De in dit onderzoek geselecteerde allochtone groepen (zie hfdst. 1) maken rond de 40 procent van de totale immigratie uit.²

Wanneer het relatieve aandeel van de groepen in de totale immigratie bestudeerd wordt, blijkt de trend voor de afzonderlijke groepen duidelijk verschillend te zijn. Voor bepaalde herkomstlanden is de instroom over de bestudeerde periode relatief stabiel (zoals Indonesië, Polen en Hongkong), terwijl andere groepen duidelijke fluctuaties laten zien (bijv. voormalig Joegoslavië en Somalië). Figuur 4.2 geeft voor een aantal 'oude' en 'nieuwe' groepen aan welk aandeel het specifieke geboorteland had in de totaal immigratie van het betreffende jaar. Hieruit valt duidelijk af te lezen dat het aandeel Turken en Marokkanen vooral aan het begin van de jaren negentig sterk afneemt en daarna een lichte stijging vertoont. Immigratie uit

die landen wordt duidelijk ingehaald door de asielmigratie uit bijvoorbeeld Irak en Afghanistan welke vanaf 1990 juist een duidelijk stijgende lijn vertoont. Ook de absolute aantallen immigranten laten deze ontwikkeling zien (niet in figuur). Blijkbaar hebben de veranderingen in het toelatingsbeleid midden jaren negentig vooral invloed op de 'oude' groepen die veelal in het kader van gezinshereniging en -vorming naar Nederland komen. Voor de groepen die met name om asielredenen naar Nederland komen, lijkt de situatie in het land van herkomst een duidelijke rol te spelen. Zo daalt de immigratie van bijvoorbeeld Joegoslaven en Somaliërs duidelijk nadat de rust in de betreffende landen (tijdelijk) is weergekeerd (zie ook bijlage 2).

Figuur 4.2 Aandeel van een aantal geselecteerde geboortelanden in de totale immigratie voor de periode 1990-1998 (%)

Bron: CBS-gegevens.

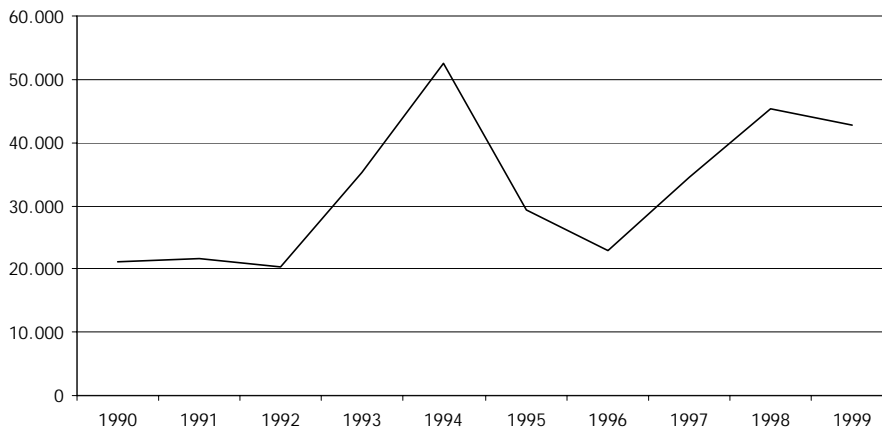
Tussen 1990 en 1999 emigreren jaarlijks rond de 60.000 personen uit Nederland. In deze periode is bijna de helft van de emigranten geboren in Nederland. Wanneer de emigratie van de niet in Nederland geboren apart wordt bestudeerd, blijkt de helft van de personen in een 'overig westers land' te zijn geboren. Verwacht kan worden dat het bij deze groep merendeels om EU-onderdanen en Amerikanen gaat die hier voor studie- of werk gerelateerde redenen korte tijd verblijven. Antillianen blijken het grootste aandeel in de emigratie te hebben in de periode 1990-1998. Mogelijk is het feit dat zij over het algemeen de Nederlandse nationaliteit bezitten hier de oorzaak van; terugkeer naar Nederland is daarmee eenvoudiger dan voor degene met een andere nationaliteit.

4.2.3 ASIEL

De asielmigratie heeft in de jaren negentig duidelijk aan belang gewonnen. Dit is niet alleen in Nederland, maar ook in de andere Europese landen het geval. Welis-

waar kwamen er tot 1980 incidenteel vluchtelingen naar Nederland (zoals Hongaren in 1956) en werden groepen vluchtelingen op uitnodiging van Nederland opgevangen (zoals Vietnamezen; zie bijlage 2), maar asiolverzoeken werden er in die tijd nauwelijks ingediend. De val van de Muur leidde in 1989 tot een tijdelijke stijging van asiolverzoeken uit landen van het voormalig Oostblok, waaronder Polen en de voormalige Sovjet-Unie (Nicolaas 1999). Figuur 4.3 geeft een overzicht van het totaal aantal asielaanvragen in Nederland voor de periode van 1990 tot 2000. Asiolverzoeken worden naast immigratie apart geregistreerd en zeggen nog niets over het totaal aantal personen dat daadwerkelijk wordt toegelaten (zie hfdst. 3). Uit de gegevens in figuur 4.3 blijkt dat tussen 1992 en 1994 het aantal aanvragen meer dan verdubbelt. Vanaf 1995 doet zich in eerste instantie een daling van de asielaanvragen voor, waarschijnlijk als gevolg van de verscherping van het Nederlandse toelatingsbeleid in 1994. Desalniettemin stijgt het aantal asielzoekers daarna opnieuw van bijna 23.000 in 1996 naar bijna 43.000 in 1999. Uit CBS-gegevens blijkt dat een derde van de asielzoekers tussen 1992 en 1997 jonger dan 15 jaar is (Nicolaas 1999).

Figuur 4.3 Absoluut aantal asiolverzoeken naar nationaliteit voor de jaren 1990-1999

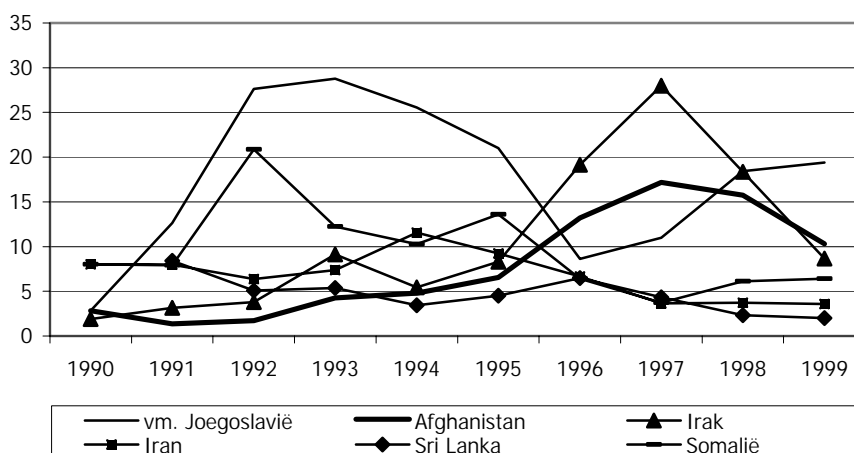

Bron: CBS (1996b,; 1999b en 2000c).

Figuur 4.4 differentieert het totaal aantal asielaanvragen naar de belangrijkste nationaliteiten van de asielzoekers. Daarvoor is het jaarlijkse percentuele aandeel van zes nationaliteiten in het totaal aantal aanvragen in het betreffende jaar berekend. Asielzoekers met deze nationaliteiten waren in de periode 1991-1999 samen goed voor tussen de 42 en 68 procent van alle aanvragen. Terwijl eind jaren tachtig de meeste asielzoekers nog afkomstig waren uit Ghana, India en Turkije (niet in figuur), kwam het merendeel van de asielzoekers in 1995 uit voormalig Joegoslavië, Somalië, Iran en Irak (zie ook CBS 1996a). De piek in asiolverzoeken van Somaliërs en mensen uit voormalig Joegoslavië ligt aan het begin van de jaren

negentig, terwijl deze voor Afghanen en Iraki rond 1997 ligt. De stijging en daling van het aantal asielverzoeken uit de diverse landen kan in sommige gevallen gerelateerd worden aan de ontwikkelingen in het land van herkomst. Zo leidt het Dayton vredesakkoord (1995) in voormalig Joegoslavië waarschijnlijk mede tot de daling van de asielaanvragen in 1996 en 1997 (zie hiervoor ook de landenschetsten in bijlage 2).

Figuur 4.4 Aandeel van een aantal geselecteerde nationaliteiten in het totaal aantal asielverzoeken per jaar, 1990-1999 (%)

Bron: CBS (1996b, 1999b en 2000c).

4.3 KARAKTERISTIEKEN VAN DE IMMIGRANTEN EN EMIGRANTEN IN DE JAREN NEGENTIG

Om een meer gedetailleerd zicht te krijgen op de personen die immigreren en emigreren kunnen een aantal demografische karakteristieken geanalyseerd worden. Deze gegevens zijn voor de 19 in dit onderzoek betrokken herkomstlanden bestudeerd. Hierna komen achtereenvolgens de leeftijdsverdeling, de geslachtsverdeling en de burgerlijke staat van deze immigranten naar Nederland aan de orde. Daarna worden voor emigranten uit deze 19 herkomstlanden dezelfde kenmerken geschetst.

4.3.1 KARAKTERISTIEKEN VAN IMMIGRANTEN

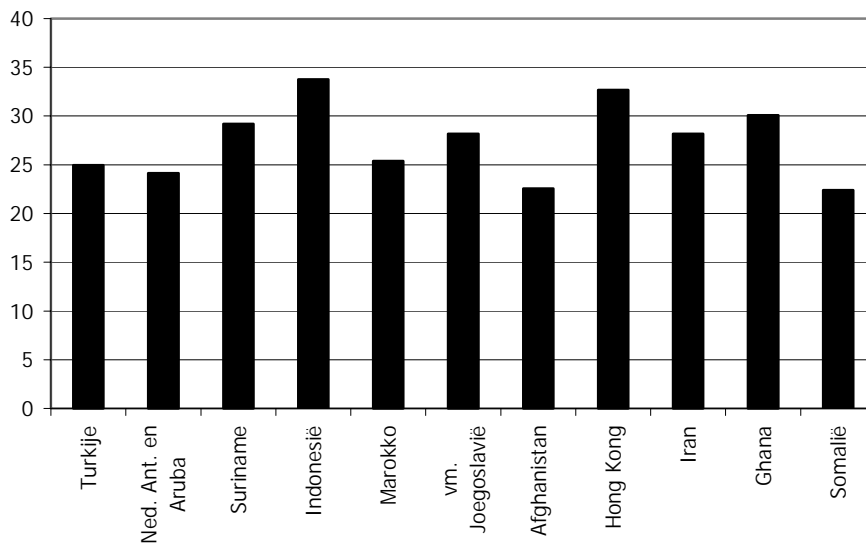
In relatie tot demografisch gedrag is het vooral interessant te weten welke leeftijd, geslacht en burgerlijke staat de immigranten hebben. Deze karakteristieken kunnen een invloed hebben op relatie- en gezinsvormingsprocessen zoals deze zich in Nederland voltrekken. Wanneer bijvoorbeeld in een bepaalde periode uitsluitend mannen immigreren is het niet verbazingwekkend dat onder deze groep weinig

kinderen worden geboren. Daarnaast kan immigratie van gehuwden leiden tot volgmigratie van de in het land van herkomst achtergebleven partner. In deze paragraaf komen de genoemde kenmerken achtereenvolgens aan de orde.

Leeftijd

Om snel inzicht te krijgen in de leeftijdsverdeling is de gemiddelde leeftijd voor immigranten in een bepaald jaar berekend. Figuur 4.5 geeft voor een selectie van geboortelanden de gemiddelde leeftijd bij immigratie in 1998. Somaliërs waren in 1998 de jongste immigranten, terwijl Indonesiërs gemiddeld het oudst waren bij immigratie (resp. ruim 22 en bijna 34 jaar). Een duidelijk verschil tussen de 'oude' en de 'nieuwe' migrantengroepen wat betreft gemiddelde leeftijd wordt niet gevonden; de differentiatie tussen de groepen is groot.

Figuur 4.5 Gemiddelde leeftijd bij immigratie voor een aantal geselecteerde geboortelanden van immigranten in 1998

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Wanneer de leeftijd van de immigranten in 1998 bekeken wordt blijkt het overgrote deel van hen onder de 30 jaar te zijn, met de Ghanezen als enige uitzondering. Deze laatste groep kent veel immigranten tussen de 30 en 39 jaar. Slechts een minderheid (17 %) van alle immigranten is ouder dan 40 jaar. Veruit het hoogste percentage immigranten van 40 jaar en ouder wordt gevonden onder de Indonesiërs. Vrouwen zijn over het geheel genomen vaak iets jonger bij immigratie dan mannen.

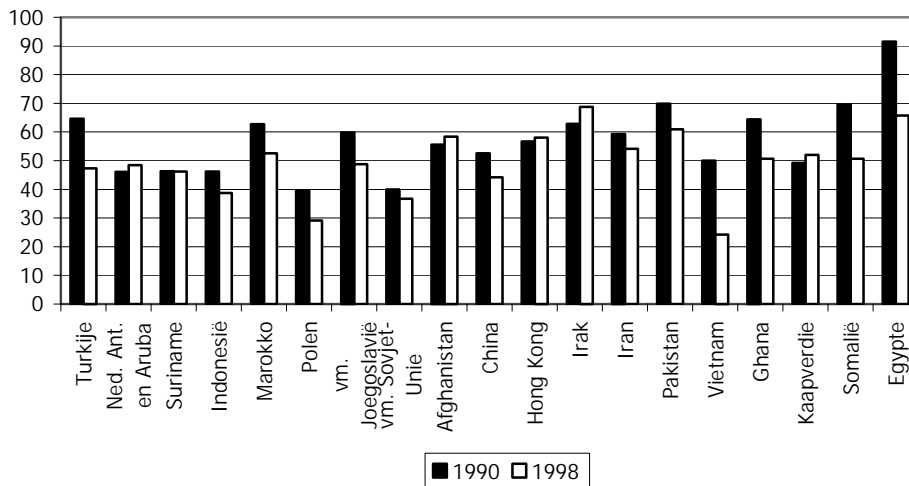
De gemiddelde leeftijd van alle groepen samen neemt tussen 1990 en 1998 toe van 26,4 naar 27,1 jaar bij immigratie (niet in figuur). Over het algemeen stijgt zowel de leeftijd van de 'traditionele' als die van de 'nieuwe' migrantengroepen. De enige aanzienlijke daling doet zich voor onder immigranten met geboorteland China (van 31 jaar in 1990 naar 24 jaar in 1998). Deze daling in de gemiddelde leeftijd van Chinese immigranten is vooral toe te schrijven aan de toename van de groep 0-19 jarigen in de immigratie.

Geslacht

Voor de analyse van de geslachtsverhoudingen is het percentage mannen van de diverse immigranten groepen bepaald. Figuur 4.6 geeft deze resultaten voor een aantal groepen weer. Voor de geslachtsverdeling van immigranten in 1990 valt op dat mannen bij de meeste van de onderscheiden groepen in meer of mindere mate de meerderheid vormen. Duidelijke uitzonderingen vormen de geboortelanden Polen en de voormalige Sovjet-Unie waarvan rond de 60 procent van de immigranten in 1990 juist vrouw is (in 1998 zijn de percentages resp. 71 en 63 %).

Figuur 4.6 Aandeel mannen in het totaal aantal immigranten naar geboorteland, 1990 en 1998 (%)

56

Bron: CBS-gegevens.

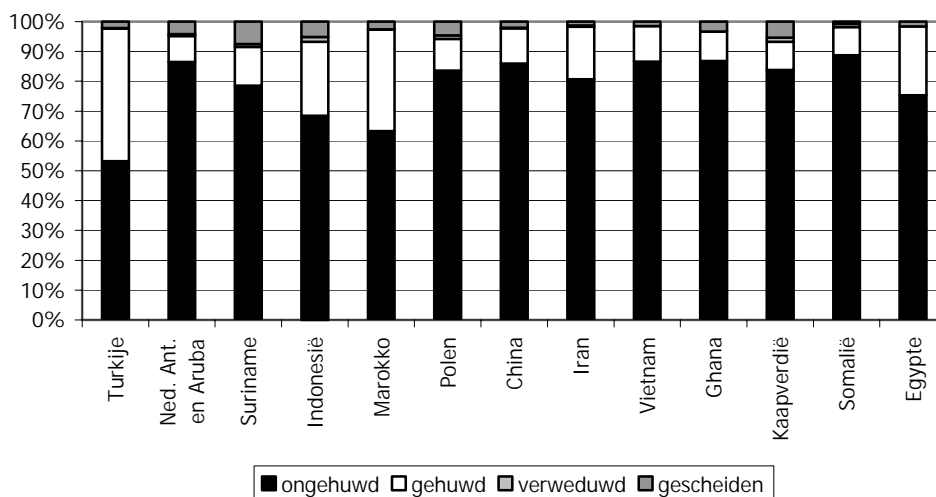
Het grootste percentage mannen wordt in 1990 gevonden onder Egyptenaren (92%). In 1998 is onder Irakezen met 69 procent het grootste aandeel mannen te vinden, terwijl onder de Vietnamese immigranten relatief de minste mannen zijn (24%). Overigens daalt het aandeel mannen voor een groot aantal, zowel 'oude' als 'nieuwe', groepen over de periode 1990-1998 en wordt de geslachtsverdeling over het geheel genomen wat gelijkmatiger. Het stijgend percentage vrouwen onder de

immigranten is waarschijnlijk het resultaat van gezinshereniging of gezinsvorming onder een groot aantal groepen. De 'nieuwe' groepen zijn wat betreft geslachtsverdeling bij immigratie redelijk vergelijkbaar met de 'oude' groepen. De migratiereden is hierbij waarschijnlijk van betekenis: de arbeidsmigratie in de jaren zestig betrof veel duidelijker alleen migrerende mannen dan het geval is voor de asielmigratie in de jaren negentig. Waar de 'oude' groepen dus een inhaalslag hebben gemaakt middels gezinshereniging, lijken de vrouwen uit de 'nieuwe' groepen vaker direct naar Nederland te migreren. Het grote aandeel vrouwen onder immigranten uit Polen en de voormalige Sovjet-Unie wordt waarschijnlijk grotendeels veroorzaakt doordat Nederlandse mannen uit deze landen een partner 'importeren'. Mogelijk doet zich dit ook voor onder Vietnamezen die, vooral in 1998, uit een onevenredig groot deel vrouwelijke immigranten bestaan.

Burgerlijke staat

Ten slotte wordt de burgerlijke staat van de immigranten geanalyseerd in figuur 4.7. Veruit het grootste deel van de immigranten in 1998 blijkt ongehuwd.

Figuur 4.7 Verdeling naar burgerlijke staat voor een aantal geselecteerde migrantengroepen naar geboorteland, 1998 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Het percentage ongehuwden onder de 'nieuwe' groepen is nog groter dan het geval is voor de 'oude' groepen. Dit valt met name te verklaren door de jonge leeftijd van de immigranten uit de 'nieuwe' groepen; mede daardoor is ook de gezinshereniging onder deze groepen nog relatief gering.

Turken zijn in 1998 het vaakst gehuwd, gevolgd door de Marokkanen, terwijl de Ghanezen en Antillianen/Arubanen het minst gehuwd zijn bij immigratie in dat jaar. Mogelijk is het lage percentage gehuwden onder deze laatste groepen een gevolg van het onder hen veel voorkomen van ongehuwd samenwonen (zie hfdst. 5). De groep gescheidenen is weliswaar gering, maar verschilt duidelijk tussen de herkomstlanden. De grootste aantallen gescheiden immigranten worden in 1998 gevonden onder Surinamers, Indonesiërs, Polen en Kaapverdianen. Overigens blijkt bij vergelijking van de burgerlijke staat naar geslacht (niet in figuur) dat mannen vaker ongehuwd immigreren, terwijl vrouwen vaker gehuwd naar Nederland komen. Dit verschil in burgerlijke staat is vooral onder de islamitische herkomstlanden relatief groot.

Het aandeel ongehuwden dat immigrereert stijgt tussen 1990 en 1998 voor vrijwel alle groepen (niet in figuur). Over het geheel genomen is 61 procent van de immigranten in 1990 en 77 procent van de immigranten in 1998 ongehuwd. De stijging van het aandeel ongehuwden is het grootst voor immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie en China. Voor wat betreft deze laatste groep kan dit deels verklaard worden door de gegroeide groep 0-19 jarigen die immigreren. Een deel van deze groep jongeren bestaat uit minderjarige asielzoekers die zelfstandig naar Nederland komen (de zogenaamde ama's); deze groep lijkt onder de Chinezen redelijk omvangrijk. Mogelijk is daarnaast vooral voor de 'oude' allochtone groepen de restrictievere regelgeving rondom gezinshereniging, welke in 1994 werd ingevoerd, van invloed op de relatieve afname van de gehuwden in de immigratie en een gelijktijdige toename van het aandeel ongehuwden.

4.3.2 KARAKTERISTIEKEN VAN EMIGRANTEN

De absolute omvang van de emigratie is, in vergelijking met de immigratie, beperkt. Emigratie betreft overigens vertrek uit Nederland en wil dus niet noodzakelijkerwijs zeggen dat de persoon naar zijn of haar geboorteland terugkeert. Bovendien is de informatie naar geboorteland van de persoon verzameld en wordt iemand die in Nederland is geboren uit allochtone ouders dus onder geboorteland Nederland ingedeeld (zie hfdst. 3). Dit levert weliswaar een onderschatting van emigratie onder vooral de 'oude' migrantengroepen die een aanzienlijke tweede generatie hebben, maar deze vertekening zal beperkt zijn aangezien het niet te verwachten valt dat deze tweede generatie in grote getale emigreert.

Een analyse van de karakteristieken van emigranten per jaar is nauwelijks mogelijk vanwege de kleine aantallen emigranten onder veel van de hier bestudeerde allochtone groepen. Daarom is ervoor gekozen de emigratiedata over twee periodes te presenteren, namelijk 1990-1994 (5 jaar) en 1995-1998 (4 jaar). Desondanks zijn ook dan de aantallen emigranten voor een aantal groepen klein. De hier gepre-

senteerde gegevens kunnen dan ook niet meer dan indicatief zijn (in bijlage 1 zijn de achterliggende cijfers te vinden).

Leeftijd

Over het geheel genomen zijn het vooral de iets oudere allochtonen in Nederland die emigreren. Desalniettemin valt een aanzienlijk deel van de emigranten (vnl. die uit de 'nieuwe' groepen) onder de jongste leeftijdsklassen. Vooral Turkse, Marokkaanse, Indonesische en Kaapverdische emigranten zijn grotendeels 40 jaar of ouder bij emigratie (het betreft hoofdzakelijk 50-plussers). Dit is mede het gevolg van de leeftijdsopbouw van de diverse migrantengroepen in Nederland. Waar de meeste migrantengroepen een jonge leeftijdsstructuur hebben, is bijvoorbeeld juist de Indonesische groep relatief oud en neemt het aandeel ouderen ook snel toe onder de Turkse en Marokkaanse allochtonen (zie par. 4.4). Bovendien is de emigratie van de 'nieuwe' allochtone groepen waarschijnlijk grotendeels het gevolg van het niet verkrijgen of verlopen van de verblijfsvergunning, terwijl het onder de 'oude' groepen met name mensen betreft die na hun arbeidzame leven kiezen voor terugkeer naar hun geboorteland.

Geslacht

Over het geheel genomen is de geslachtsverdeling van de emigranten evenwichtig: vrijwel evenveel mannen als vrouwen emigreren in de periode 1995-1998. Alleen de landen van waaruit beduidend meer vrouwen immigrerden (zie vorige paragraaf) zoals Polen en voormalige Sovjet-Unie, hebben ook meer vrouwelijk emigranten. Anderzijds wordt de emigratie van personen geboren in Egypte evenals de immigratie gedomineerd door mannen.

Burgerlijke staat

Emigranten blijken in beide periodes merendeels ongehuwd te zijn bij emigratie. De enige groepen met een groter aandeel gehuwden dan ongehuwden zijn de Indonesische, Turkse, Marokkaanse en Chinese emigranten. Dit is het resultaat van de grote percentages gehuwden die voor deze in Nederland verblijvende groepen gevonden wordt (zie par. 4.4). Overigens worden tussen mannelijke en vrouwelijke emigranten geen verschillen in burgerlijke staat gevonden.

4.4 ALLOCHTONEN IN NEDERLAND

Deze paragraaf geeft op een aantal relevante kenmerken een schets van de in Nederland verblijvende allochtonen. Terwijl het in de vorige paragraaf ging om degenen die in een bepaald jaar naar Nederland kwamen (of vertrokken), gaat het hier dus om allochtonen die sinds kortere of langere tijd in Nederland verblijven (voor definities zie hfdst. 3). Allereerst wordt de ontwikkeling van de allochtone groepen over de laatste tien jaar geschetst. Daarbij zal aandacht zijn voor de ver-

blijfsduur, de migratiegeneratie en naturalisatie. Paragraaf 4.4.2 behandelt vervolgens de demografische karakteristieken van deze allochtonen.

4.4.1 ONTWIKKELINGEN VAN ALLOCHTONE GROEPEN IN NEDERLAND

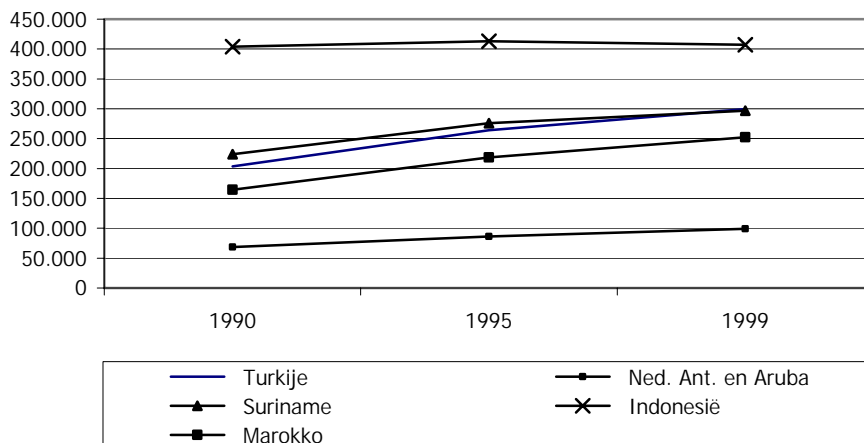
Omvang

Om allereerst enig inzicht in de absolute omvang van de afzonderlijke allochtone groepen in Nederland te geven wordt de omvang van een aantal groepen weergegeven in figuur 4.8 en 4.9. Figuur 4.8 geeft de omvang van de 'oude' groepen in 1990, 1995 en 1999, terwijl figuur 4.9 dezelfde informatie bevat voor een selectie van 'nieuwe' allochtone groepen in Nederland.

Uit figuur 4.8 blijkt dat de 'oude' groepen absoluut gezien een relatief hoog aantal verblijvenden in Nederland hebben en dat de omvang van deze groepen tussen 1990 en 1999 met zo'n 30 à 50 procent is toegenomen. Indonesiërs vormen hierop een uitzondering. De omvang van deze groep is in de jaren negentig stabiel gebleven (zie ook Folkerts 1999).

Figuur 4.8 Absolute omvang van de 'oude' allochtone groepen in Nederland in 1990, 1995 en 1999

60

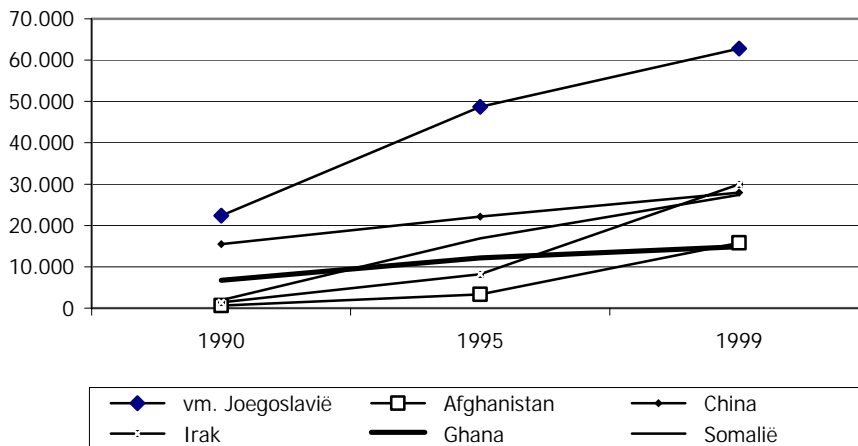

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 4.9 laat zien dat de 'nieuwe' allochtone groepen weliswaar in absolute omvang veel kleiner zijn, maar dat deze groepen, die voornamelijk om asielredenen naar Nederland zijn gekomen, in de loop van de jaren negentig sterk in omvang toenemen. Zo zijn er bijvoorbeeld in 1990 ongeveer 600 Afghanen in Nederland en is dit aantal toegenomen tot een kleine 16.000 in 1999. Desondanks is (vanwege het grote absolute aantal) het aandeel van de 'oude' allochtone groepen

in het totaal aantal allochtonen in Nederland in de genoemde periode procentueel slechts in beperkte mate teruggelopen. Zo behoorde in 1990 79 procent van alle niet-westerse allochtonen tot de 'grote vier' (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) en was dit percentage in 1999 gezakt tot 70 procent. Voor alle onderscheiden allochtone groepen (ook die niet in de figuur) kan in ieder geval geconcludeerd worden dat de omvang van het aantal in Nederland verblijvende allochtonen is toegenomen (zie complete tabellen in bijlage 1).

Figuur 4.9 Absolute omvang van een selectie van 'nieuwe' allochtone groepen in Nederland in 1990, 1995 en 1999

Bron: CBS-gegevens.

Eerste en tweede generatie

De groeiende omvang van de allochtone populatie in Nederland kan zowel veroorzaakt worden door de groeiende tweede generatie alsmede door de komst van nieuwe eerste generatie migranten naar Nederland. De figuren 4.10 en 4.11 geven voor een aantal migrantengroepen in Nederland de omvang van de eerste en tweede generatie in 1990 en 1999 weer. Voor zowel de 'oude' als de 'nieuwe' groepen valt het merendeel van de verblijvenden onder de eerste generatie. Enige uitzondering vormen de Indonesiërs en mensen afkomstig uit de overige westerse landen (laatste niet in figuur).

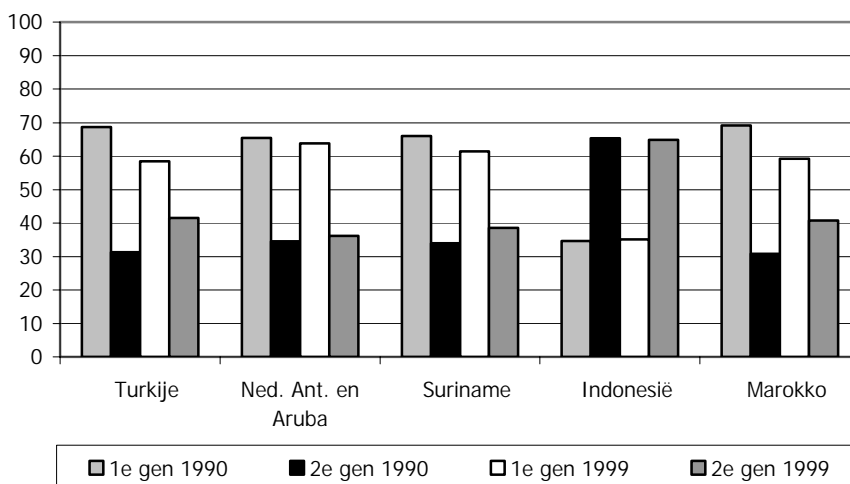
Voor vrijwel alle 'oude' herkomstlanden blijkt het aandeel tweede generatie gegroeid te zijn. Dit geldt met name voor Turken en Marokkanen, terwijl er onder Surinamers en mensen van de Nederlandse Antillen/Aruba slechts sprake is van een lichte toename van de omvang van de tweede generatie. De eerste generatie groeit daarentegen vooral onder de 'nieuwe' migrantengroepen nog duidelijk als

gevolg van de grote immigratie naar Nederland in recente jaren. Zo is ook de toename van de eerste generatie voormalig Joegoslaven tussen 1990 en 1999 toe te schrijven aan de grote immigratie als gevolg van de oorlog op de Balkan. Alleen voor Ghanezen en Somaliërs blijkt de tweede generatie tussen 1990 en 1999 duidelijk toe te nemen. Mogelijk is dit het gevolg van de relatief langere verblijfsduur in vergelijking met andere 'nieuwe' groepen zoals bijvoorbeeld Irakezen en Afghanen in combinatie met een relatief hoog vruchtbaarheidscijfer (zie hfdst. 6).

Voor vrijwel alle allochtone populaties geldt dat de tweede generatie een relatief jonge groep vormt. Voor het merendeel van de 'nieuwe' groepen alsook voor de Turken en Marokkanen geldt dat in 1999 tussen de 86 en 99 procent van de tweede generatie uit 0 tot 19 jarigen bestaat. Onder Indonesiërs, Polen en personen uit de voormalige Sovjet-Unie is daarentegen ook een aanzienlijke vertegenwoordiging van de tweede generatie in de hogere leeftijdsgroepen te vinden. De tweede generatie van deze laatste groepen is namelijk te verdelen in een tweede generatie kinderen van immigranten uit de jaren vijftig en zestig en de tweede generatie van degenen die meer recentelijk naar Nederland kwamen.

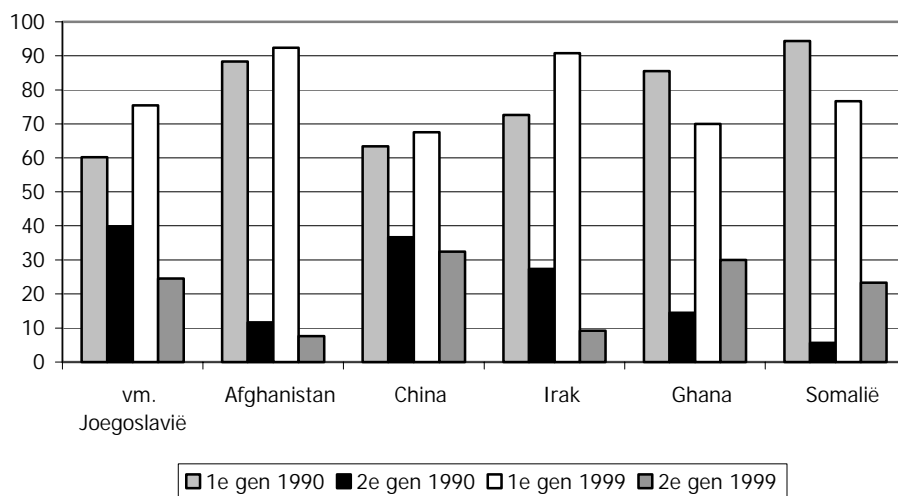
Figuur 4.10 Relatieve omvang van de eerste en tweede generatie voor de 'oude' allochtone groepen in 1990 en 1999 (%)

62

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 4.11 Relatieve omvang van de eerste en tweede generatie voor de 'nieuwe' allochtone groepen in 1990 en 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Verblijfsduur

Hoewel in dit onderzoek geen nieuwe gegevens naar verblijfsduur verzameld zijn, is hierover wel materiaal van het CBS voorhanden.³ In het kader van een vergelijking tussen de groepen op demografische kenmerken en gedragingen, is het in ieder geval zinvol om enig zicht op deze verblijfsduur te hebben.

63

Tabel 4.1 Gemiddelde verblijfsduur naar geboorteland in jaren, 1 januari 1999

Geboorteland	Verblijfsduur in jaren
Afghanistan	2,2
Irak	2,6
Bosnië	3,3
Somalië	4,1
Iran	5,6
Ghana	7,1
Nederlandse Antillen/Aruba	10,7
Vietnam	12,2
Marokko	13,7
Turkije	14,6
Suriname	17,1

Bron: CBS.

Volgens Nicolaas (1999) woont de helft van alle allochtonen langer dan 15 jaar in Nederland en heeft daarnaast een kwart een verblijfsduur van minder dan 5 jaar. Wanneer een aantal 'oude' en 'nieuwe' groepen naast elkaar gezet worden, blijkt dat Vietnamezen onder de 'nieuwe' groepen relatief het langst in Nederland zijn (zij kwamen merendeels tussen 1977 en 1981) gevolgd door de Ghanezen die

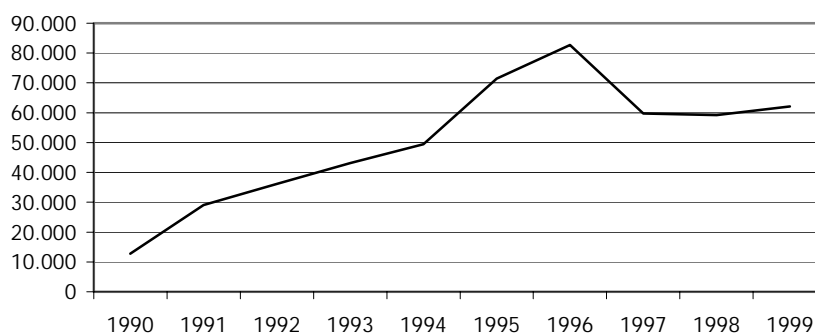
voornamelijk tussen 1987 en 1991 naar Nederland kwamen (Van den Tillaart et al. 2000). Bosniërs, Somaliërs en Iraniërs kwamen voornamelijk tussen 1992 en 1996, terwijl Irakezen en Afghanen zich meer recent en hoofdzakelijk in 1997-1998 hier vestigden.

Naturalisatie

Naturalisatie wordt vaak gezien als een indicator voor integratie van allochtonen.⁴ Hoewel het te ver voert om dit in het kader van deze studie verder te toetsen, is het wel van belang beknopt inzicht te geven in ontwikkelingen op het terrein van naturalisatie in Nederland. Het absoluut aantal naturalisaties is in de eerste helft van de jaren negentig duidelijk gestegen, zoals blijkt uit de gegevens in figuur 4.12. Een duidelijke piek in naturalisaties is te vinden in 1996. De stijging over de genoemde jaren is deels gerelateerd aan het feit dat tussen 1992 en 1997 de oorspronkelijke nationaliteit bij naturalisatie behouden mocht worden.⁵ Vooral Turken hebben hiervan veelvuldig gebruik gemaakt. Na 1997 is deze praktijk teruggedraaid en moet bij naturalisatie afstand worden gedaan van de oorspronkelijke nationaliteit. Er bestaan overigens een aantal uitzonderingsregels. Zo hebben Marokkanen en Iraniërs bijvoorbeeld vaak een dubbele nationaliteit als gevolg van het feit dat zij (door de nationaliteitswetgeving in het land van herkomst) vrijwel onmogelijk afstand kunnen doen van hun oorspronkelijk nationaliteit. Daarentegen hebben bijvoorbeeld Chinezen en Somaliërs bij de naturalisatie tot Nederlander veelal wel afstand gedaan van hun oorspronkelijke nationaliteit (Tas 2000).

64

Figuur 4.12 Absoluut aantal naturalisaties voor de jaren 1990-1999

Bron: CBS (2000d).

Uit analyses van Tas (2000) blijkt dat vooral de niet-Nederlanders in de leeftijd van 25 tot 34 jaar voor naturalisatie kiezen. Tas (2000) heeft eveneens de naturalisaties gekoppeld aan de omvang van de groep per nationaliteit. In de afgelopen jaren heeft er binnen de 'nieuwe' groepen verhoudingsgewijs meer naturalisatie plaatsgevonden dan binnen de 'oude' groepen. In 1999 zijn deze aantallen het

grootst voor Somaliërs, Iraniërs en mensen uit voormalig Joegoslavië. Van hen naturaliseerde respectievelijk 39, 40 en 35 mensen per 100 in Nederland verblijvenden. Vooral gezien de nog korte verblijfsduur van deze groepen in Nederland is het hoge aantal naturalisaties opvallend. Wanneer de verblijfsduur gekoppeld wordt aan de naturalisaties lijkt dit wel in lijn met hetgeen gevonden wordt in 1998 en 1999. Het merendeel (rond de 80 procent) van de personen die in de genoemde jaren naturaliseert, is nog geen 10 jaar in Nederland. Overigens geldt voor 1999 dat 40 procent van alle naturalisaties in dat jaar mensen betreft die maximaal 4 jaar in Nederland verblijf hebben (CBS 2000e).

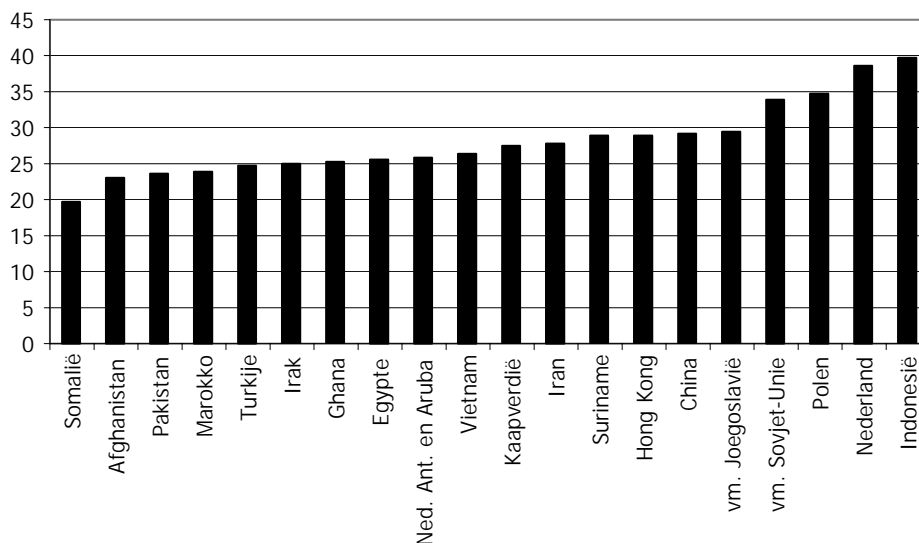
Wanneer ten slotte per geboorteland nagegaan wordt welk deel inmiddels de Nederlandse nationaliteit heeft, blijkt dat dit aandeel het grootst is voor Surinamers. Ruim 90 procent van de in 2000 in Nederland verblijvende en in Suriname geboren personen heeft de Nederlandse nationaliteit. Zij worden gevolgd door HongKong-Chinezen en Vietnamezen waarvan ruim 80 procent de Nederlandse nationaliteit heeft. Harmsen (1998) concludeert voor de tweede generatie met ouders geboren in China of Hongkong, dat vrijwel de gehele populatie de Nederlandse nationaliteit bezit. Naast de hiervoor genoemde groepen heeft in 2000 meer dan 50 procent van de Ethiopiërs, Egyptenaren, Polen, Iraniërs, Chinezen, Turken en mensen geboren in voormalig Joegoslavië de Nederlandse nationaliteit. Onder sommige groepen, zoals de Somaliërs, doet zich tussen 1990 en 2000 een enorme stijging voor in het aandeel personen met de Nederlandse nationaliteit. Terwijl in 1990 slechts 3 procent van de in Somalië geboren de Nederlandse nationaliteit had, is dit gestegen tot ruim 50 procent in 2000 (Tas 2000).

4.4.2 KARAKTERISTIEKEN VAN ALLOCHTONE GROEPEN IN NEDERLAND

Leeftijd

Om een eerste globaal inzicht te krijgen in de leeftijd van allochtonen in Nederland is de gemiddelde leeftijd berekend. Figuur 4.13 geeft voor alle geselecteerde allochtone groepen de gemiddelde leeftijd in 1999. De migranten uit niet-westerse landen zijn over het geheel genomen beduidend jonger dan degenen uit westerse landen en autochtonen. Onder de niet-westerse migranten zijn de allochtonen uit China en Hong Kong het oudst (gemiddeld 29 jaar) en de Somaliërs met 20 jaar het jongst. Over de periode 1990-1999 neemt de gemiddelde leeftijd van zowel autochtone Nederlanders als de meeste migrantengroepen toe (niet in figuur). Opvallend is dat de gemiddelde leeftijd van Marokkanen en Turken in Nederland ook in 1999 tot de laagste van de bestudeerde groepen behoort en daarmee meer in lijn met de leeftijd van de nieuwe allochtone groepen is dan op basis van de verblijfsduur verwacht wordt. Waarschijnlijk is dit het gevolg van de relatief omvangrijke tweede generatie onder deze groepen.

Figuur 4.13 Gemiddelde leeftijd van allochtonen in Nederland in 1999

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Om meer gedetailleerd inzicht in de leeftijdsopbouw te krijgen zijn van een aantal allochtone groepen en de totale Nederlandse bevolking de leeftijds piramides opgenomen in de figuren 4.14a tot en met 4.14k. De piramides geven de stand van de bevolking voor 1990 en 1999.⁶ Getracht is om zowel 'oude' als 'nieuwe' groepen in beeld te brengen waarbij tevens gepoogd is recht te doen aan de regionale variatie in herkomstlanden. Gegevens voor alle groepen zijn verder opgenomen in de tabellen van bijlage 1.

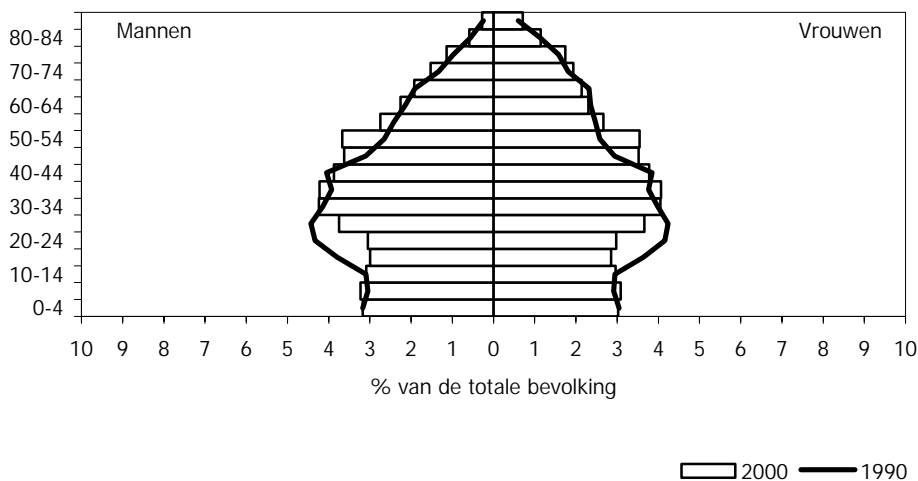
De meerderheid van de migrantengroepen in Nederland tellen relatief veel jongeren hetgeen zichtbaar is aan de brede basis van de bevolkingspiramide. Slechts een beperkt deel van hen behoort tot de oudere leeftijdsgroepen. Dit in tegenstelling tot de autochtone Nederlanders waar nauwelijks meer sprake is van een piramide en waar bijna een derde van de bevolking 50 jaar of ouder is. Desondanks verouderen ook de allochtone groepen in Nederland; het gaat dan met name om de 'oude' allochtone groepen. Voor de 'nieuwe' migrantengroepen blijft de groep 50-plussers beperkt. Wel is ook voor hen een duidelijke verschuiving naar de oudere leeftijdsgroepen zichtbaar tussen 1990 en 1999; vooral de leeftijdsgroep 40-49 jaar neemt toe.

Overigens bestaan er wel duidelijke verschillen tussen de leeftijdsstructuren van de allochtone groepen. Zo is veruit het merendeel van de Marokkanen, Somaliërs en Afghanen (laatste niet in figuur) bijvoorbeeld onder de 30 jaar, terwijl van de

Indonesiërs slechts een zeer klein percentage in de jongste leeftijdsgroepen valt en dit aandeel in het afgelopen decennium duidelijk is teruggelopen. De Somalische en Ghanese bevolking in Nederland heeft een zeer brede basis in de jongste leeftijdsgroepen terwijl deze voor Vietnamezen, Iraniërs en Polen veel beperkter is.

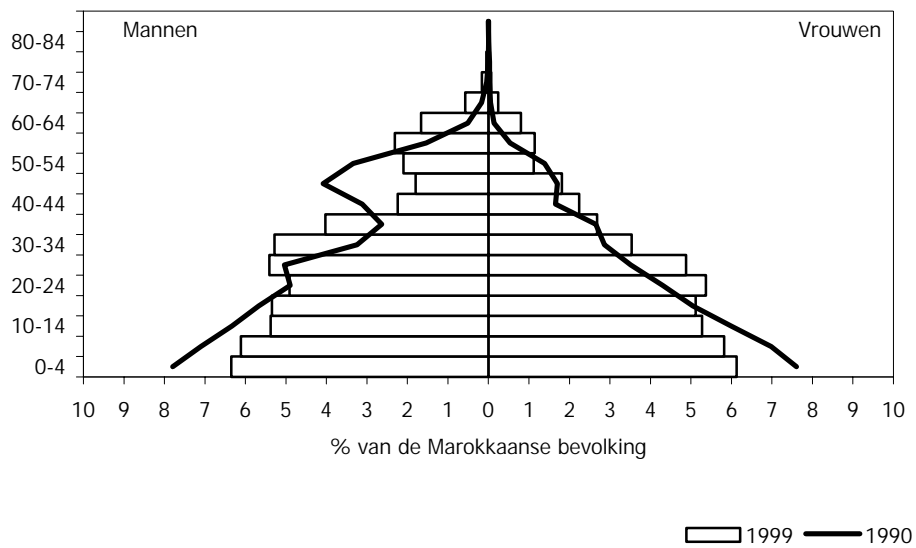
Voor de meeste herkomstlanden wordt de bevolkingsopbouw tussen 1990 en 1999 evenwichtiger. Zo hebben Somaliërs en Iraniërs in 1990 nog een sterke oververtegenwoordiging van mannen tussen de 20 en 30 jaar terwijl deze scheefheid in 1999 is bijgetrokken. Er wordt voor een aantal allochtone groepen zoals voormalig Joegoslaven, Vietnamezen en Somaliërs in 1999 dan ook een duidelijke piramide gevonden. Dit is anders bij onder andere de Ghanezen en Polen. Ghanezen hebben een brede basis en veel personen in de leeftijd van 30 tot 44 jaar terwijl de andere leeftijdsgroepen nauwelijks voorkomen. De eerder gesignaleerde door vrouwen gedomineerde immigratie vanuit Polen komt ook in de leeftijdsopbouw van deze groep allochtonen duidelijk tot uitdrukking. De leeftijdsopbouw die wordt gevonden lijkt dan ook voor de meeste allochtone groepen nauw samen te hangen met de ontwikkelingen in immigratie en de migratiegeschiedenis.

Figuur 4.14a Bevolkingspiramide van de totale Nederlandse bevolking per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

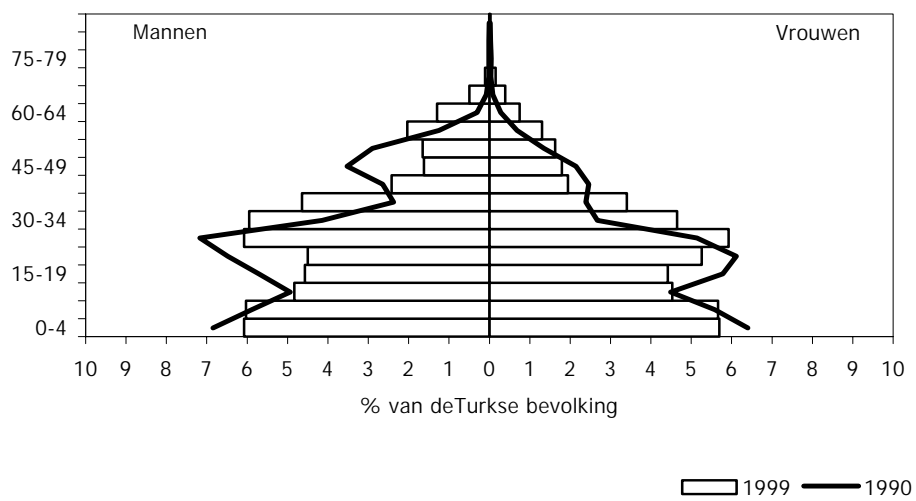
Figuur 4.14b Bevolkingspiramide van MAROKKANEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

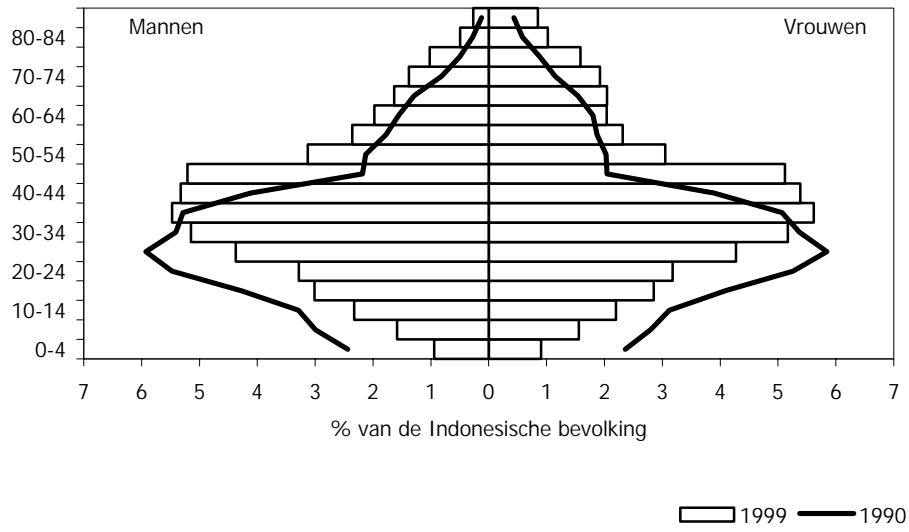
68

Figuur 4.14c Bevolkingspiramide van TURKEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

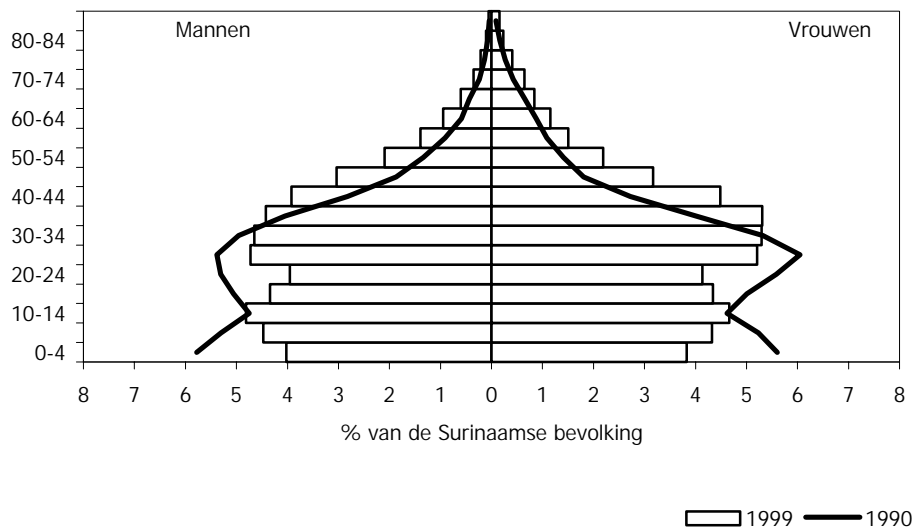
Figuur 4.14d Bevolkingspiramide van **INDONESIËRS** in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

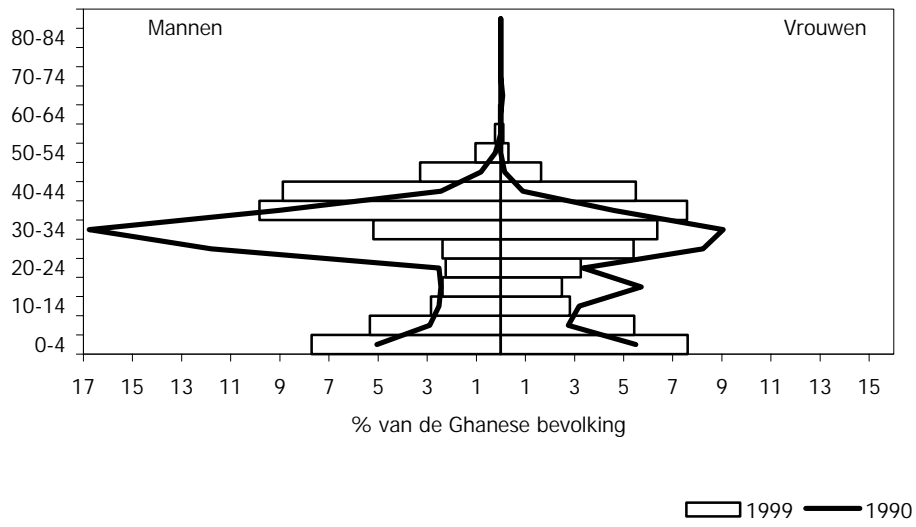
Figuur 4.14e Bevolkingspiramide van **SURINAMERS** in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

69

Bron: CBS-gegevens.

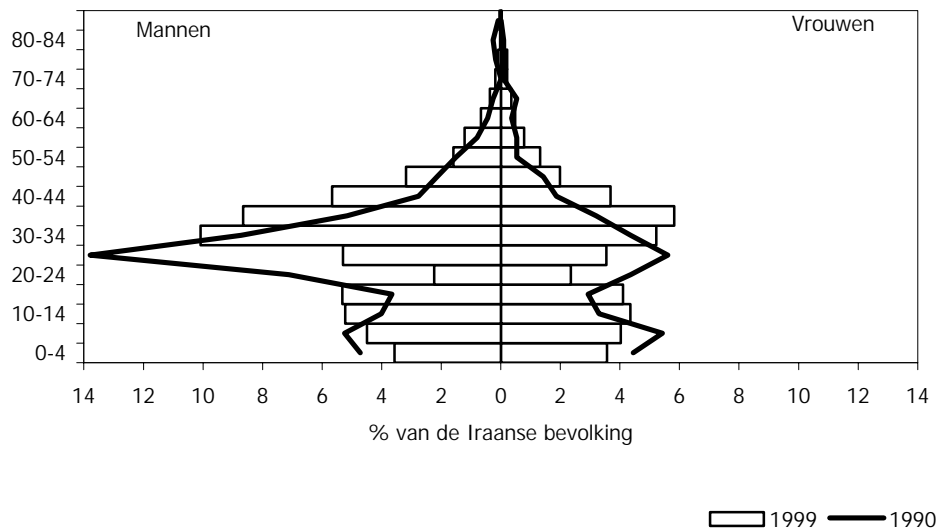
Figuur 4.14f Bevolkingspiramide van GHANEZEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

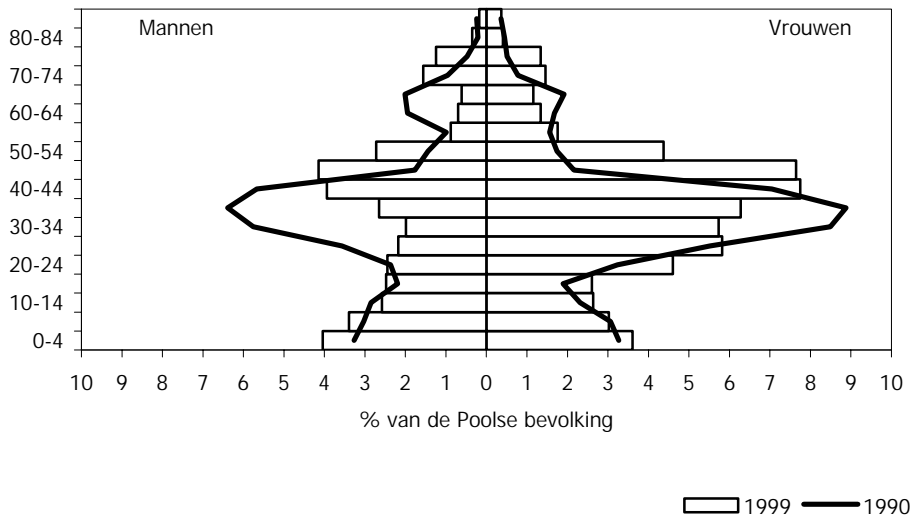
70

Figuur 4.14g Bevolkingspiramide van IRANIËRS in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

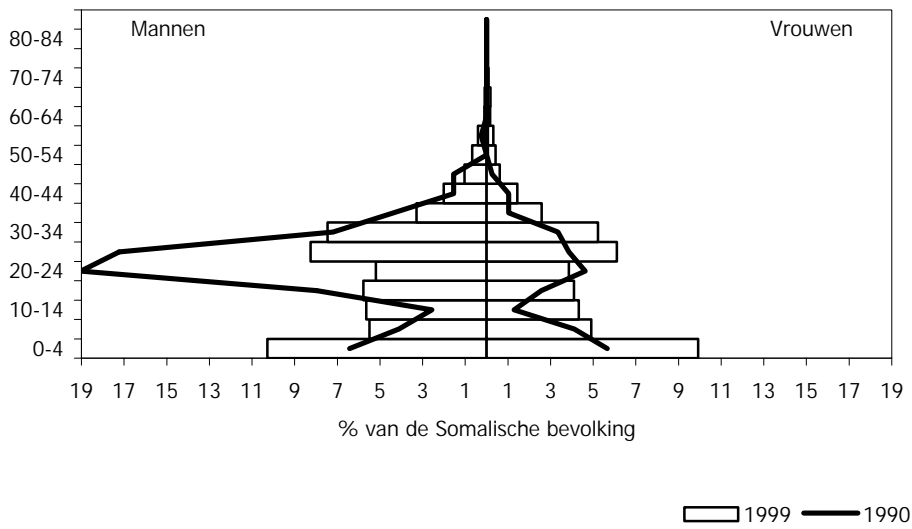
Bron: CBS-gegevens.

Figuur 4.14h Bevolkingspiramide van POLEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

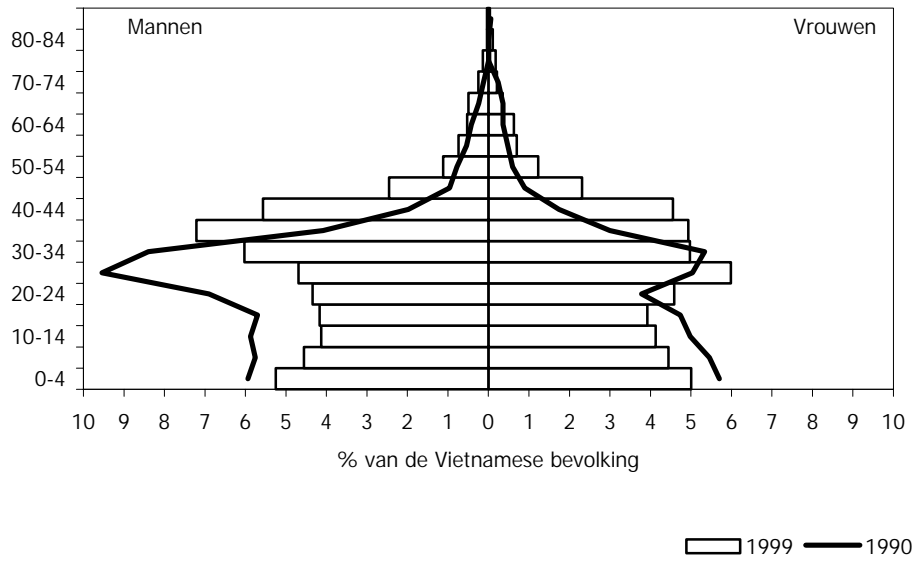
Bron: CBS-gegevens.

Figuur 4.14i Bevolkingspiramide van SOMALIËRS in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

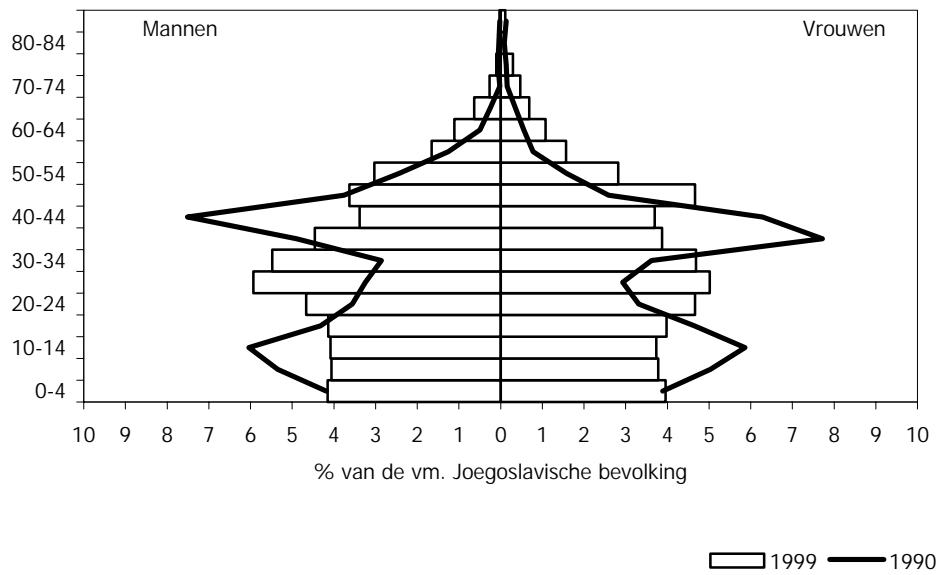
Figuur 4.14j Bevolkingspiramide van VIETNAMEZEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

Bron: CBS-gegevens.

72

Figuur 4.14k Bevolkingspiramide van voormalig JOEGOSLAVEN in Nederland per 1-1-1990 en 1-1-1999

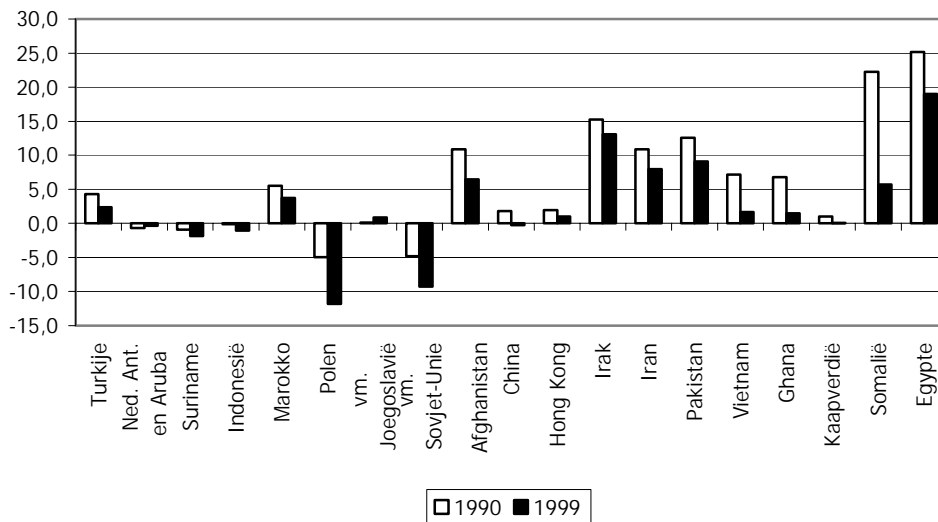
Bron: CBS-gegevens.

Geslacht

Uit de bevolkingspiramides valt ook duidelijk de geslachtsverhouding binnen de groepen af te lezen. Over het algemeen zijn mannen tussen de 25 en 34 jaar oververtegenwoordigd. De scheefheid tussen de geslachten varieert echter tussen de groepen. De verschillen in de verhouding van de geslachten komt voort uit de eerste generatie, aangezien onder de tweede generatie mannen en vrouwen vanzelfsprekend vrijwel gelijk verdeeld zijn. Vooral de allochtonen die om asielereden naar Nederland zijn gekomen hebben een minder scheve verdeling dan het geval is voor de andere 'nieuwe' groepen. Overigens geldt ook voor Turken en Marokkanen dat de verhouding tussen de geslachten redelijk gelijk is; dit is waarschijnlijk met name een gevolg van de grootschalige gezinshereniging in de jaren tachtig.

Om meer inzicht in de totale geslachtsverdeling te krijgen is gekeken naar de afwijking van de proportie mannen ten opzichte van een gelijke verdeling per migrantengroep; figuur 4.15 geeft de resultaten hiervan voor 1990 en 1999.

Figuur 4.15 Percentuele afwijking van een gelijke geslachtsverdeling naar allochtoniteit in 1990 en 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Wanneer een migrantengroep rond de nul scoort duidt dit op een gelijke verdeling terwijl een negatief cijfer een overrepresentatie van vrouwen in de groep aangeeft. Uit de cijfers blijkt dat de Caribische herkomstlanden naast Indonesië, China, Hong Kong, Kaapverdië en voormalig Joegoslavië een vrijwel gelijke verdeling over de geslachten hebben. Hoewel ook Turken en Marokkanen iets meer mannen in hun groep hebben, is de scheefheid niet zo groot als voor de meeste andere dan

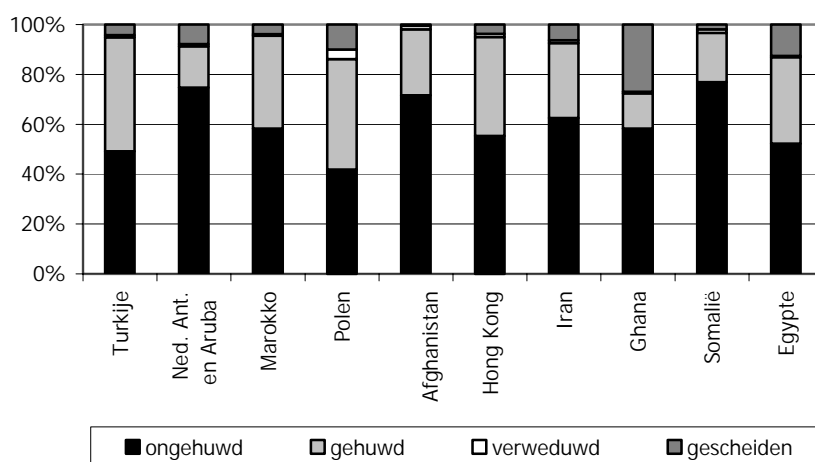
de hierboven genoemde 'nieuwe' groepen. Van hen kennen Ghanezen de kleinste overrepresentatie van mannen en Egyptenaren de grootste in zowel 1990 als 1999. De mannelijke meerderheid is in 1999 voor alle groepen lager dan het geval was in 1990 en leidt daarmee tot een meer gelijke verdeling van mannen en vrouwen voor het merendeel van de migrantengroepen. Duidelijke uitzondering op de mannelijke dominantie zijn de allochtonen uit Polen en de voormalige Sovjet-Unie onder wie in beide jaren meer vrouwen dan mannen in Nederland verblijven. In tegenstelling tot ontwikkeling naar een meer gelijke verdeling die hiervoor onder de andere groepen wordt gesignaleerd, geldt voor hen dat de oververtegenwoordiging tussen 1990 en 1999 juist toeneemt. Mogelijk is dit het gevolg van een dalend aantal asielzoekers uit deze landen in de genoemde periode, waardoor het huwelijk met een Nederlandse partner de belangrijkste reden voor migratie naar Nederland wordt.

Burgerlijke staat

Hoewel de meerderheid van vrijwel alle migrantengroepen ongehuwd is, bestaan er wel aanzienlijke verschillen voor wat betreft de burgerlijke staat tussen de groepen. Figuur 4.16 geeft de burgerlijke staat van een selectie van allochtone groepen in 1999 weer. Deze landen worden gepresenteerd vanwege een specifiek patroon in de burgerlijke staat verdeling dat duidelijk verschilt met andere groepen (de complete data zijn te vinden in bijlage 1).

74

Figuur 4.16 Burgerlijke staat naar allochtoniteit van een selectie van allochtone groepen, 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Uit de figuur blijkt dat het percentage ongehuwden het hoogst is voor Antillianen/Arubanen, Somaliërs en Afghanen. Rond de 75 procent van de populatie van deze

groepen is niet gehuwd. Onder Antillianen en Arubanen is dit waarschijnlijk het gevolg van de wijde verspreiding van het ongehuwd samenwonen, terwijl onder Somaliërs en Afghanen de zeer jonge leeftijdsstructuur de oorzaak van het grote aantal ongehuwden vormt. Anderzijds zijn onder Turken, Polen, Chinezen en mensen afkomstig uit Hong Kong relatief de meeste gehuwden te vinden. Wanneer de burgerlijke staat van mannen en vrouwen wordt geanalyseerd (niet in figuur) blijkt over het geheel genomen dat mannen veelal ongehuwd en vrouwen merendeels gehuwd zijn.

Opvallend is het hoge percentage gescheidenen dat voor diverse herkomstlanden gevonden wordt. In veel gevallen zijn deze percentages zelfs hoger dan die voor autochtone Nederlanders. Met name het hoge percentage gescheiden Ghanezen valt op. In 1999 betreft het ruim een kwart van de populatie en geldt dit voor zowel mannen als vrouwen. Voor geen andere groep wordt een dergelijk groot aandeel gevonden, ondanks dat bijvoorbeeld ook grote aantallen gescheiden te vinden zijn onder Egyptenaren (met name mannen), Polen (vooral vrouwen) en Kaapverdiënen (zowel mannen als vrouwen; niet in figuur). Onder Turken, Marokkanen en een aantal andere groepen afkomstig uit islamitische herkomstlanden is het aandeel gescheidenen erg klein. Over het geheel genomen doet zich onder alle groepen een lichte stijging van het aantal gescheidenen voor. Slechts in een aantal gevallen is een duidelijke verschuiving zichtbaar zoals bijvoorbeeld voor de hiervoor al genoemde Ghanezen waar het aandeel gescheidenen stijgt van een kleine 6 procent in 1990 naar 27 procent in 1999. In hoofdstuk 5 wordt verder ingegaan op huwelijkssluiting en echtscheiding.

4.5 VESTIGINGSPATROON VAN ALLOCHTONEN IN NEDERLAND

Het is in het kader van de studie naar demografische kenmerken van allochtone groepen relevant inzicht in de regionale spreiding over Nederland te hebben. Zo is in hoofdstuk 2 al gesteld dat het vestigingspatroon van allochtonen en autochtonen onder andere iets kan zeggen over mogelijk contact tussen de groepen. Of ruimtelijke segregatie van allochtonen en autochtonen daarmee ook direct integratie tegenspreekt, valt niet zo eenvoudig te beantwoorden. Desalniettemin kan wel gekeken worden of er wat betreft vestigingspatroon verschillen tussen de groepen te vinden zijn. Bovendien kunnen de ontwikkelingen in de tijd informatie geven over veranderingen in de spreiding. In deze paragraaf komen achtereenvolgens het vestigingspatroon over de provincies en over de grote steden in Nederland aan de orde.⁷

4.5.1 PROVINCIALE SPREIDING

Voor 1990, 1995 en 2000 is de samenstelling van de bevolking in de Nederlandse provincies geanalyseerd (de complete tabellen zijn opgenomen in bijlage 1). Hieruit wordt duidelijk dat het aandeel allochtonen aanmerkelijk varieert tussen de provincies. Terwijl de provincie Friesland in 2000 voor 93 procent uit autochtonen bestaat, is dit percentage beduidend lager voor de provincie Noord-Holland, namelijk 76 procent. De niet-westerse allochtonen maken in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Flevoland en in iets mindere mate Utrecht, tussen de 9 en 14 procent van de provinciale bevolkingsomvang uit. Alle overige provincies hebben meer westerse dan niet-westerse allochtonen onder hun bevolking. Westerse allochtonen zijn overigens met name te vinden in de grensprovincies Limburg en Zeeland (resp. 15 en 10 %). Het gaat hier waarschijnlijk vooral om burgers uit de buurlanden. Ook Noord- en Zuid-Holland herbergen een fors aandeel westerse allochtonen (resp. 10 en 9 %). Vermoedelijk is dit met name een gevolg van de daar gevestigde internationale bedrijven en ambtelijke vertegenwoordigingen.

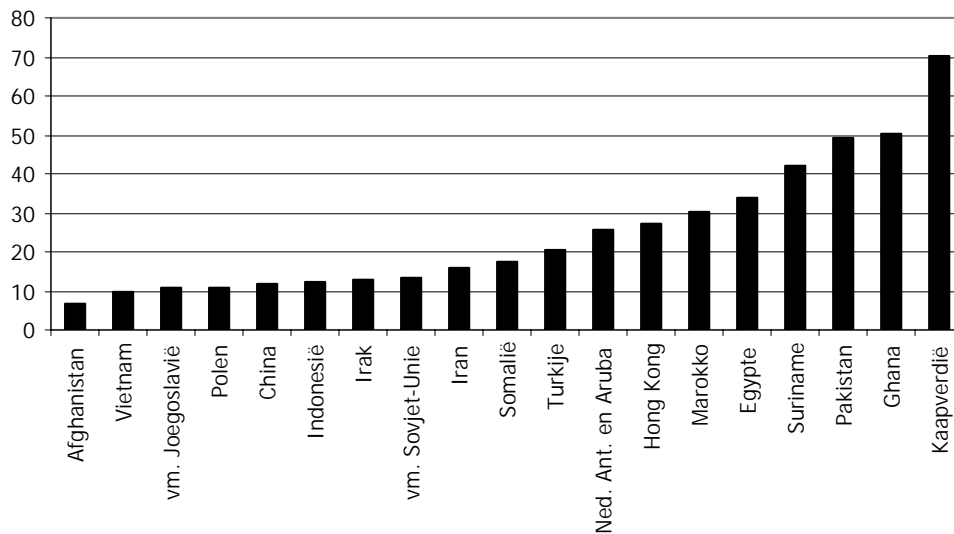
Uit de gegevens wordt duidelijk dat in de jaren negentig het aandeel autochtonen in alle provincies is afgenomen en dat het aandeel niet-westerse allochtonen in meer of mindere mate stijgt. De grootste percentuele groei van de niet-westerse allochtone bevolking wordt tussen 1995 en 2000 gevonden in Noord- en Zuid-Holland en de provincie Flevoland. De concentratie van niet-westerse allochtone groepen in deze provincies lijkt dus toe te nemen.

Wanneer gekeken wordt naar de verdeling van allochtonen en autochtonen over Nederland valt op dat vooral de niet-westerse allochtonen, in nog sterkere mate dan de westerse allochtonen en autochtonen, geconcentreerd zijn in Noord- en Zuid-Holland. Daarentegen is de groep niet-westerse allochtonen duidelijk ondervertegenwoordigt in de noordelijke en oostelijke provincies van ons land. Om een betere indicatie van de spreiding van de afzonderlijke allochtone groepen over Nederland te geven, worden twee indices berekend. Allereerst wordt per provincie een vertegenwoordigingsindex berekend. Deze neemt de verdeling van de autochtoon Nederlandse bevolking over de provincies als uitgangspunt. Per provincie wordt berekend hoeveel personen van een bepaalde allochtone groep daar gewoond zouden hebben wanneer zij op dezelfde wijze over Nederland verspreid zouden zijn als de autochtone bevolking. Het daadwerkelijk aantal inwoners behorend tot een bepaalde migrantengroep in een provincie wordt vervolgens gedeeld door het aantal van de betreffende groep die daar gewoond zou hebben volgens de autochtone spreiding. Een indexcijfer onder de 100 wijst op een ondervertegenwoordiging in vergelijking met autochtonen terwijl een indexcijfer boven de 100 juist een concentratie van de betreffende groep in de provincie aangeeft. In de tweede plaats wordt een landelijke concentratie-index berekend.⁸ Deze index geeft aan welk percentage van de totale groep tussen de provincies zou moeten verhuizen om te bewerkstelligen dat de betrokken groep een zelfde verdeling over

de provincies zou hebben als de autochtone bevolking. Hoe hoger de score van een allochtone populatie op deze index, des te sterker woont zij geconcentreerd in één of meerdere provincies.

In figuur 4.17 wordt voor alle in het onderzoek betrokken groepen de landelijke concentratie-index weergegeven. Uit deze figuur blijkt dat Kaapverdianen de groep zijn die het meest geconcentreerd woont in één of meerdere provincies. Negentig procent van deze groep is woonachtig in slechts één provincie, te weten Zuid-Holland. Van oudsher is deze groep erg geconcentreerd in de regio Rotterdam. Om te bewerkstelligen dat deze groep op een zelfde wijze over het land verspreid zou wonen als de autochtone bevolking zou ongeveer 70 procent van deze groep naar een andere provincie dienen te verhuizen. Ook Ghanezen, Pakistani en Surinamers hebben bijzonder hoge scores op de spreidingsindex. Zo zou meer dan 40 procent van de Surinamers naar een andere provincie dienen te verhuizen om een zelfde spreiding te bewerkstelligen als onder autochtonen het geval is. Uit figuur 4.17 blijkt echter dat er ook een flink aantal allochtone groepen zijn die een relatief lage score op de concentratie-index hebben en waarvoor dus geldt dat zij tamelijk evenredig over de provincies verdeeld zijn. Dit is met name het geval voor veel 'nieuwe' groepen die in het kader van asielpcedures naar Nederland zijn gekomen. Het beleid om asielen centra te spreiden over het land en om asielzoekers na verlaten van opvangcentra over het land te spreiden is hier wellicht debet aan.

Figuur 4.17 Landelijke concentratie-index naar allochtoniteit, per 1 januari 2000

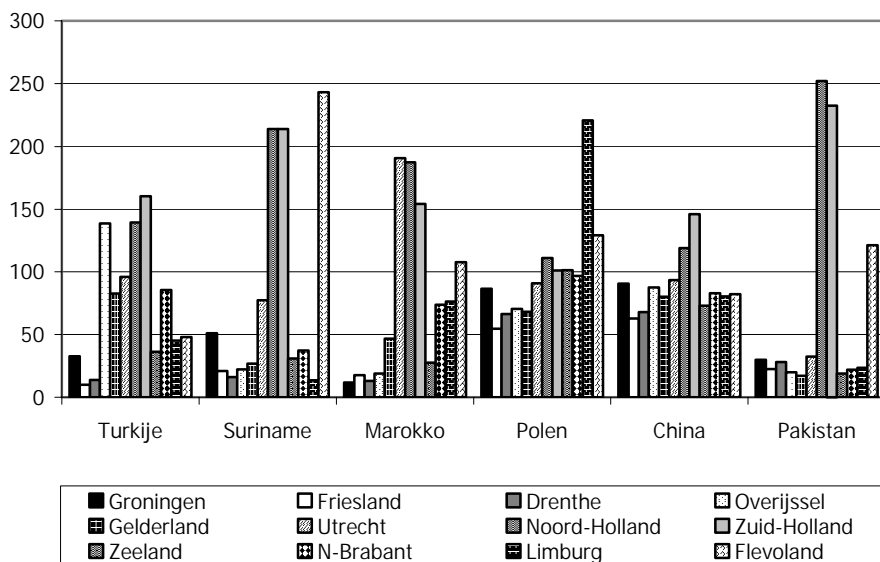

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Om meer inzicht te krijgen in de specifieke provincies waarin zich hoge concentraties van allochtonen bevinden wordt in figuur 4.18 voor een selectie van 'oude' en 'nieuwe' groepen de provinciale vertegenwoordigingsindex voor 2000 weergegeven. Zoals ook reeds uit de absolute gegevens duidelijk werd, is de grootste oververtegenwoordiging van zowel 'oude' als 'nieuwe' groepen te vinden in Noord-Holland en Zuid-Holland. In de overige provincies wordt voor bepaalde groepen weliswaar een hoge concentratie, gevonden maar deze is niet zo extreem en universeel als in de genoemde drie provincies. Zo wonen er relatief veel Surinamers in Flevoland en relatief veel Turken in Overijssel. Het eerste wordt verklaard doordat Flevoland – en met name Almere en Lelystad – en overloop van Amsterdam vormen, terwijl het tweede waarschijnlijk nog het gevolg is van het feit dat veel Turken in de jaren zestig in de Twentse textielindustrie werkzaam waren.

Figuur 4.18 Provinciale vertegenwoordigings-index voor een aantal geselecteerde allochtone groepen naar allochtoniteit, per 1 januari 2000

78

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

In de loop van de jaren negentig hebben zich voor diverse allochtone groepen duidelijke veranderingen voorgedaan in hun spreidingspatroon. Wanneer de provinciale vertegenwoordigingsindex van bijvoorbeeld Afghanen, Irakezen en Somaliërs uit 1990 vergeleken wordt met die van 2000, blijkt dat deze groepen in 1990 oververtegenwoordigd waren in de noordelijke provincies, terwijl er in 2000 veeleer sprake is van een oververtegenwoordiging in de westelijke provincies (niet in figuur). Waarschijnlijk waren velen uit deze groepen in 1990 nog gehuisvest in asielzoekerscentra, welke in grote mate gevonden worden in de noordelijke provincies. Ondertussen heeft het merendeel van deze migrantengroepen de asiel-

procedure in Nederland geheel doorlopen en is daarbij in eerste instantie door het Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers (COA) over het land verspreid. Zodra er echter een status verkregen is en men niet meer in de centrale opvang hoeft te blijven, trekt een groot deel van hen blijkbaar weg uit de noordelijke provincies.

Uit gegevens over het verhuisgedrag van allochtonen en autochtonen in Nederland voor 1998 blijkt een kwart van alle verhuizingen voor rekening van allochtonen te komen (Van Huis en Nicolaas 2000). Over het geheel genomen leiden deze verhuizingen vooral in het geval van de 'nieuwe' groepen tot meer concentratie. Vaak vertrekken zij vanuit de kleine gemeenten van eerste opvang naar de grotere steden, terwijl voor de 'oude' allochtone groepen juist een omgekeerde tendens bestaat (Van Huis en Nicolaas 2000). Overigens lijkt de migratieredenen en -geschiedenis ook voor de 'oude' migrantengroepen van invloed te zijn op hun huidige spreiding over Nederland. Zo werd er hierboven reeds op gewezen dat – waarschijnlijk mede als gevolg van de in de jaren zestig nog volop bloeiende textielindustrie – proportioneel nog steeds veel Turken in Overijssel woonachtig zijn.

Dergelijke arbeidsgerelateerde redenen lijken ook een rol te spelen bij sommige 'nieuwe' groepen, zoals Ghanezen en Kaapverdianen. Het feit dat zij geconcentreerd zijn in respectievelijk Noord-Holland (Amsterdam) en Zuid-Holland (Rotterdam) houdt verband met het feit dat de leden van beide groepen niet zozeer via de asielprocedure verblijf in Nederland hebben gekregen, maar voornamelijk om arbeidsgerelateerde redenen kwamen, en zich blijkbaar direct op de genoemde plekken hebben geconcentreerd vanwege het daar aanwezige netwerk. Overigens lijken Ghanezen zich tussen 1990 en 2000 daarnaast meer in Flevoland te gaan vestigen. Ook voor Surinamers is deze trend zichtbaar. Van Huis en Nicolaas (2000) concluderen voor de gegevens over 1998 dat Flevoland onder de Surinamers uit Amsterdam in trek is. Overigens blijkt de provincie Flevoland (volgens onze provinciale vertegenwoordigingsindex voor 2000) ook voor Irakezen, Iraniërs en Vietnamezen een belangrijke vestigingsplaats.

4.5.2 GEMEENTELIJKE SPREIDING

Om inzicht te krijgen in de spreiding van de migrantengroepen over de steden in Nederland is een selectie gemaakt van steden die op 1 januari 2000 een inwonertal van 100.000 of meer hadden. Voor deze steden is de samenstelling van de gemeentelijke bevolking allereerst geanalyseerd naar westerse allochtonen, niet-westerse allochtonen en autochtonen. Amsterdam, Den Haag en Rotterdam blijken duidelijk het kleinste aandeel autochtonen binnen de gemeentegrenzen te hebben (tussen de 57 en 60 %). De bevolking van Emmen is daarentegen nog in overgrote meerderheid van autochtone herkomst (ruim 90 %). De overige gemeenten hebben een autochtone bevolkingsomvang die varieert tussen deze uitersten.

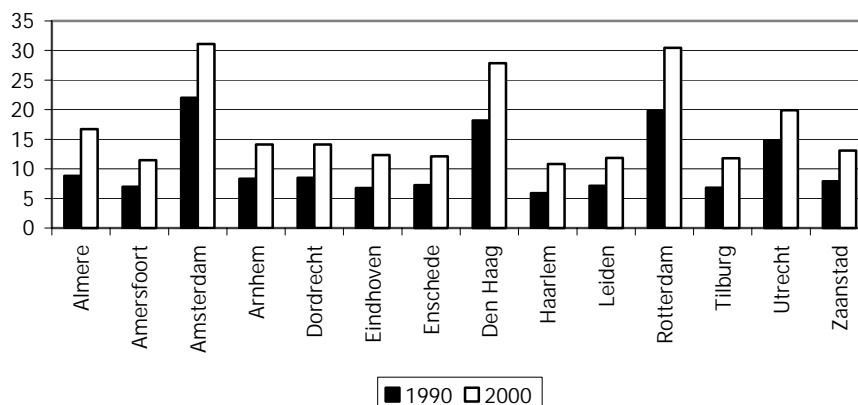
Het aandeel autochtonen is van 1990 tot en met 2000 in alle bestudeerde steden gedaald. De afname van de percentuele omvang van de autochtone bevolking gaat samen met een vrijwel even grote toename van de allochtoon niet-westerse bevolking. Alleen in Enschede wordt de afname van de autochtonen voor een groot deel eveneens veroorzaakt door een gegroeide westerse allochtone groep.

Figuur 4.19 geeft een overzicht van de percentuele omvang van de niet-westerse allochtone bevolking in een aantal gemeenten voor 1990 en 2000.⁹ Uit de figuur blijkt dat in alle steden het aandeel niet-westerse allochtonen aanzienlijk is gegroeid. Proportioneel de grootste toename is zichtbaar in Almere en Haarlem. De niet-westerse allochtone populatie nam hier toe met respectievelijk 89 en 83 procent. De geringste toename is te constateren in Utrecht, waar de niet-westerse allochtone populatie met 'slechts' 34 procent toenam. Hoewel de groei van het aandeel van niet-westerse allochtone populatie in de meeste steden dus vrij sterk overeenkomt, bestaan er tegelijkertijd aanzienlijke verschillen tussen de diverse steden in de relatieve omvang van de niet-westerse allochtone populatie. Zo bestaat de bevolking van de gemeenten Amsterdam en Rotterdam begin 2000 voor bijna een derde uit niet-westerse allochtonen, terwijl deze groep in de gemeente Emmen slechts een kleine drie procent van de bevolking omvat. Het feit dat de hoogste percentages niet-westerse allochtonen worden gevonden in de vier grote gemeenten gekoppeld aan het feit dat deze steden tevens de meeste inwoners hebben, impliceert dat er nog steeds sprake is van een verregaande concentratie van de niet-westerse allochtonen in de vier grote steden.

Het percentage westerse allochtonen in de meeste steden is tussen 1990 en 2000 veel minder sterk gegroeid dan dat van de niet-westerse allochtonen. Over het algemeen is er sprake van een lichte stijging of een stabilisatie op het niveau van 1990. Zoals bij de provinciale spreiding al duidelijk werd, herbergen naast de grensgemeenten (bijv. Enschede en Maastricht) ook steden met een concentratie van internationale bedrijven en ambtelijke vertegenwoordigingen in Nederland (zoals Amsterdam en Den Haag) een aanzienlijk deel westerse allochtonen.

Wanneer de bevolkingssamenstelling van de vier grote steden afzonderlijk wordt geanalyseerd voor de 19 onderscheiden allochtone groepen, blijkt dat vooral de 'oude' migrantengroepen een aanzienlijk deel van de gemeentelijke bevolking uitmaken (niet in figuur). Hoewel het percentage inwoners afkomstig uit één van de 'nieuwe' allochtone groepen wel toeneemt tussen 1990 en 2000, blijft hun aandeel in de gemeentelijke bevolking van de grote steden onveranderd laag (per migrantengroep minder dan één procent in het inwonertal). Ghanezen en Kaapverdianen zijn de enige uitzondering hierop: zij zijn zoals al eerder gezegd sterk geconcentreerd in respectievelijk Amsterdam (1 % van het inwonertal) en Rotterdam (ruim 2 % van de bevolking).

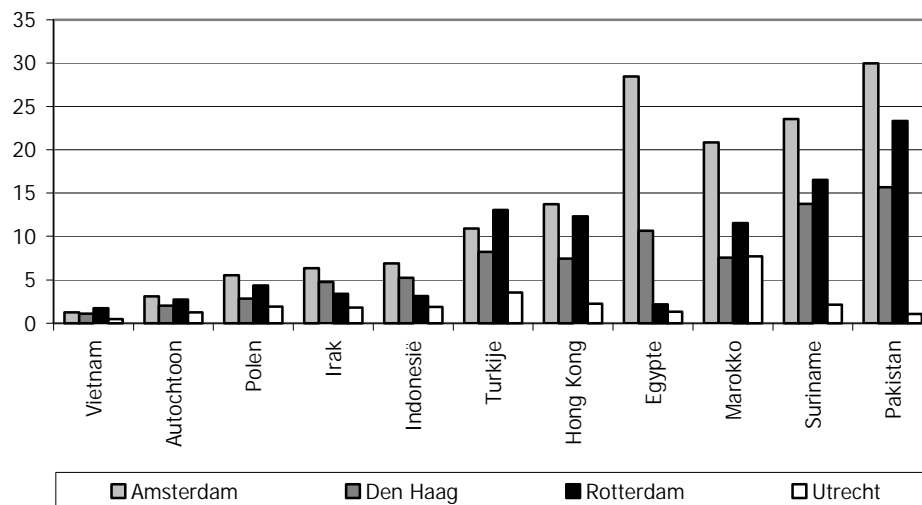
Figuur 4.19 Percentuele omvang van de niet-westerse bevolking in een aantal geselecteerde gemeenten, 1990 en 2000 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Tot slot wordt in figuur 4.20 bekeken welk deel van een bepaalde migrantengroep in 2000 in één van de vier grote steden woont. Een allochtone groep kan slechts een beperkt aandeel hebben in de totale bevolking van een stad, maar desondanks wel grotendeels in de betreffende stad wonen. Uit figuur 4.20 blijkt dat van de autochtone bevolking nog geen 10 procent in één van de vier grote steden woont. Voor alle bestudeerde migrantengroepen, met uitzondering van de Vietnamezen waarvan een kleine vijf procent in een van de vier steden woont, is dit percentage beduidend hoger. Kaapverdianen wonen relatief het meest in een van de grote steden (83 % in 2000), maar zijn zeer sterk geconcentreerd in Rotterdam, waar (in 2000) bijna 79 procent van alle Kaapverdianen in Nederland woont. Naast Kaapverdianen zijn het Ghanezen en Pakistani die grotendeels (resp. 74 en 70 %) in de grote steden wonen. Overigens geldt voor de meeste groepen dat zij voornamelijk in Amsterdam en Rotterdam wonen. Het aandeel van de totale allochtone groep, maar ook voor autochtonen, dat in Den Haag of Utrecht woont is (veelal aanzienlijk) kleiner. Ten slotte is opvallend dat een aanzienlijk groter deel van de Marokkaanse populatie in één van de vier grote steden woont (te weten 48 %) dan het geval is onder de Turkse bevolking (te weten 36 %). Dit bevestigt het beeld dat ook reeds naar voren kwam bij de bespreking van de provinciale spreiding, namelijk dat Turken meer gespreid over ons land wonen dan Marokkanen.

Figuur 4.20 Percentage van de migrantengroep dat op 1 januari 2000 in één van de vier grote steden woont, naar allochtoniteit (%)

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

82

Voor zowel autochtonen als de onderscheiden allochtone groepen (met uitzondering van Vietnamezen, Ghanezen en Somaliërs) daalt het deel van de groep dat in één van de vier grote steden woont over de periode 1990-2000. Deze afname is beperkt voor de 'oude' migrantengroepen en juist zeer sterk voor een (aantal) 'nieuwe' migrantengroepen. Dit kan enerzijds duiden op minder concentratie en meer spreiding over andere dan de vier grote steden. Anderzijds neemt het merendeel van de 'nieuwe' migrantengroepen in absolute omvang toe gedurende dezelfde periode als gevolg van nieuwe asielinstroom: aangezien asielzoekers in eerste instantie verspreid over het land centraal worden opgevangen, kan een grote asielinstroom de relatieve concentratie in de grote steden doen afnemen.

4.6 CONCLUSIE

Tot slot van dit hoofdstuk worden de hoofdlijnen van de bevindingen samengevat. Dit gebeurt aan de hand van de drie centrale thema's van dit hoofdstuk, namelijk immigratie en emigratie, allochtonen in Nederland en spreiding over Nederland.

Immigratie en emigratie

Het belang van immigratie is in het afgelopen decennium duidelijk toegenomen. Niet alleen is de omvang fors gestegen, maar bovendien is het aantal herkomstlanden sterk uitgebreid. Vooral de toename van de asielmigratie ligt hieraan ten grondslag. Het merendeel van de 'nieuwe' groepen is om asielredenen naar Neder-

land gekomen. In het algemeen kan worden geconcludeerd dat het aandeel van de 'oude' groepen binnen het totaal aantal immigranten dat jaarlijks arriveert, daalt, terwijl het aandeel van de 'nieuwe' groepen toeneemt. De immigratie van asielzoekers lijkt daarnaast, in tegenstelling tot de immigratie van 'oude' migrantengroepen, veel meer aan fluctuaties onderhevig. Dit is vanzelfsprekend inherent aan de oorzaak voor migratie.

Een groot deel van de immigranten bestaat uit jonge mannen, maar het aandeel vrouwen is wel gestegen. De migratiereden lijkt echter ook invloed te hebben op de geslachtssamenstelling van de groep. Zo blijken degenen die om asielredenen zijn gekomen vaker vrouw te zijn dan degenen die als arbeidsmigrant komen. Daarnaast zijn de immigranten die hier een Nederlandse partner vinden, zoals Polen, voor het grootste deel vrouwen. Het toegenomen aandeel vrouwen in de immigratie is verder waarschijnlijk een weerspiegeling van het feit dat een deel van deze 'nieuwe' allochtonen in Nederland hun gezin uit het land van herkomst laat overkomen. Gezinsvormende migratie is gezien de vluchtgeschiedenis minder voor hand liggend dan het geval is voor de 'oude' allochtone groepen en arbeidsmigranten (zie Den Dulk en Nicolaas 1998).

Overigens zijn mannelijke immigranten veelal ouder dan vrouwelijke immigranten. Dit is enerzijds het gevolg van het feit dat bij gehuwden de man over het algemeen ouder is dan de vrouw. Anderzijds is het waarschijnlijk te wijten aan gezinsvormende migratie die vooral jonge vrouwen betreft die als huwelijkspartner uit het land van herkomst komen. Overigens zijn vrouwen die uit landen komen van waaruit autochtoon Nederlandse mannen een partner 'importeren' veelal ouder dan de overige vrouwelijke immigranten.

Het merendeel van de immigranten is bij immigratie ongehuwd en dit aandeel is in het afgelopen decennium gestegen. Deze toename is mogelijk het gevolg van de grotere aantallen ama's (alleenkomende minderjarige asielzoekers) alsmede de komst van hele gezinnen (met kinderen) uit asiellanden. Van de bestudeerde groepen zijn Turken en Marokkanen bij migratie het vaakst gehuwd. Dit zou een teken kunnen zijn dat in Nederland verblijvenden uit deze groepen in het land van herkomst huwen en vervolgens de partner (die dan inmiddels gehuwd is) naar Nederland halen. Vooral mannen zouden hun partner nog in het land van herkomst vinden, wat tot uitdrukking komt in het feit dat vrouwelijke immigranten vaker gehuwd zijn dan mannen. Dit geldt overigens vooral voor de islamitische landen.

In tegenstelling tot de immigratie is de emigratie in de bestudeerde periode stabiel en van beperkte omvang. Antillianen/Arubanen vormen de enige duidelijke uitzondering, mogelijk doordat zij met hun Nederlandse nationaliteit eenvoudig van en naar Nederland kunnen reizen. Het grote aantal naturalisaties in recente jaren heeft mogelijk tot gevolg dat ook voor andere allochtone groepen de emigratie

stijgt. Daar staat tegenover dat een groot deel van degenen die recentelijk genaturaliseerd zijn het herkomstland is ontvlucht, waardoor emigratie naar het herkomstland veelal moeilijk zal zijn. Allochtonen uit de 'oude' groepen die niet in Nederland geboren zijn, keren op latere leeftijd in beperkte mate terug naar hun geboorteland. Met het verouderen van de eerste generatie van deze groepen kan verwacht worden dat de komende jaren een groeiend deel van hen terugkeert naar het herkomstland.

Terwijl onder de 'oude' groepen veelal de oudere allochtonen Nederland verlaten, emigreren van de 'nieuwe' groepen juist de jongeren. Desondanks zijn ook onder deze laatste verhoudingsgewijs meer oudere emigranten dan op basis van de leeftijdsstructuur van deze groepen in Nederland te verwachten is. Dit is met name het geval voor die 'nieuwe' allochtonen die relatief de langste verblijfsduur hebben, zoals bijvoorbeeld Chinezen, Vietnamezen en Kaapverdianen. Hierin speelt mee dat de emigratie van een deel van de 'nieuwe' groepen waarschijnlijk het gevolg is van het niet verkrijgen of het verlopen van de verblijfsvergunning. Bij degenen die reeds langer in Nederland verblijven gaat het daarentegen voornamelijk om personen die na hun arbeidzame leven kiezen voor terugkeer naar het geboorteland. Er emigreren over het geheel genomen dan ook evenveel mannen als vrouwen en het merendeel van hen is ongehuwd. Turken en Marokkanen die emigreren, vormen hierop de uitzondering: zij zijn merendeels gehuwd.

Allochtonen in Nederland

Hoewel er zowel onder de 'oude' als onder de 'nieuwe' groepen sprake is van een aanzienlijke groei in aantal gedurende de jaren negentig, is deze groei het spectaculairst onder de 'nieuwe' groepen. In absolute aantallen blijven zij echter nog steeds fors kleiner dan de 'oude' allochtone groepen. Onder de 'nieuwe' allochtone groepen is de groei merendeels toe te schrijven aan een groeiende eerste generatie, terwijl onder de 'oude' allochtone groepen de tweede generatie naar verhouding meer toeneemt. Enige uitzondering hierop vormen de Surinamers en Antillianen/Arubanen waar, ondermeer als gevolg van de toegenomen immigratie in de jaren negentig, de verhouding tussen de eerste en tweede generatie gelijk blijft tussen 1990 en 1999. Onder de 'nieuwe' groepen vormen de Ghanezen en Somaliërs een uitzondering, aangezien bij hen de tweede generatie sterker groeit dan de eerste.

Tussen de allochtone groepen bestaan er duidelijke verschillen in leeftijdsstructuur. Zo zijn de Somaliërs in Nederland gemiddeld 20 jaar, terwijl HongKong-Chinezen gemiddeld bijna 30 jaar zijn. Toch is de overgrote meerderheid van de allochtonen jong. De leeftijdsstructuur is een duidelijke afspiegeling van de leeftijd bij immigratie, de verblijfsduur en de omvang van de tweede generatie. Over het algemeen geldt hoe korter in Nederland en hoe groter de tweede generatie des te jonger de populatie. Overigens is de tweede generatie van veruit de meerderheid van de herkomstlanden tussen de 0 en 19 jaar oud en vindt gezinsvorming onder leden van de tweede generatie dus nog slechts sporadisch plaats.

De geslachtsverdeling van de 'oude' allochtone groepen is min of meer in evenwicht. Ook voor de Kaapverdianen, Chinezen en HongKong-Chinezen is dit het geval. Egyptenaren, Somaliërs, Pakistani, Afghanen, Irakezen en Iraniërs hebben met name in 1990 nog duidelijk meer mannen dan vrouwen in hun populatie. Voor alle groepen is de geslachtsverdeling in 1999 meer gelijkmatig. Duidelijke uitzondering op de mannelijke dominantie in de populatie zijn Polen en personen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie waarvan in beide jaren meer vrouwen dan mannen in Nederland verblijven. In tegenstelling tot de ontwikkeling naar een meer gelijke verdeling die onder de andere groepen wordt gesignaleerd, geldt voor hen dat de oververtegenwoordiging van vrouwen tussen 1990 en 1999 juist toeneemt. Een verandering in de migratiereden van deze groepen ligt hieraan mogelijk ten grondslag: het relatieve belang van asiel daalt onder deze groepen, waardoor gezinsvorming met een Nederlandse partner relatief gezien aan betekenis wint.

Het merendeel van de allochtonen uit de bestudeerde groepen in Nederland is ongehuwd. Evenals bij immigratie zijn mannen veelal ongehuwd en vrouwen merendeels gehuwd. Zoals uit de immigratie gegevens reeds geconcludeerd werd hangt dit waarschijnlijk samen met de reden van migratie. Bij analyse van de groepen wordt het hoogste aandeel ongehuwden gevonden onder Antillianen/Arubanen, Somaliërs en Afghanen. Waarschijnlijk is dit het gevolg van het feit dat onder de eerst genoemde groep ongehuwd samenwonen zeer gebruikelijk is, terwijl voor de laatste twee allochtone groepen (en in iets mindere mate ook voor de eerste groep) de jonge leeftijdstructuur de oorzaak van het grote aantal ongehuwden is. Onder Turken, Polen, Chinezen en mensen afkomstig uit Hong Kong zijn proportioneel de meeste gehuwden te vinden. Het aandeel gescheidenen is relatief gering, maar desondanks voor diverse groepen zoals Surinamers en Kaapverdianen hoger dan het aandeel gescheiden autochtone Nederlanders. Vooral in 1999 valt het grote aandeel gescheidenen onder de Ghanezen op, aangezien het merendeel van hen ongehuwd is bij immigratie. Hetzelfde is, in iets mindere mate, van toepassing op (m.n. mannelijke) Egyptenaren. Mogelijk is hier sprake van schijnhuwelijken met een Nederlandse partner om op die manier een zelfstandige verblijfsvergunning in Nederland te krijgen.

Ruimtelijke spreiding in Nederland

In relatie tot de spreiding van allochtonen over Nederland zijn in het theoretische hoofdstuk een aantal vooronderstellingen gepresenteerd. Verwacht wordt dat de dimensie groepsgerichtheid versus individualiteit van beperkte invloed is op de spreiding over Nederland. Weliswaar kan het zo zijn dat een sterke gerichtheid op de eigen groep de keuze van de woonplaats beïnvloedt, maar daarnaast zijn er nog diverse andere factoren die de spreiding bepalen (zoals bijv. overheidsbeleid in relatie tot spreiding van asielzoekers in de centrale opvang). Het vestigingspatroon heeft vanzelfsprekend wel gevolgen voor de mate waarin autochtonen en allochtonen dagelijks met elkaar in contact komen.

Uit de onderzoeksgegevens wordt duidelijk dat met name de allochtonen uit de 'nieuwe' groepen bij binnenkomst verspreid over het land gaan wonen. Naarmate zij meer zelfstandig hun eigen woonplaats kunnen kiezen, verhuizen echter ook zij net als de 'oude' allochtone groepen naar een beperkt aantal gebieden in Nederland. Over het geheel genomen wonen allochtonen dan ook geconcentreerd in een aantal regio's. De aantrekkingskracht van deze provincies en steden is waarschijnlijk gerelateerd aan de aanwezigheid van familie en andere bekenden aldaar, maar is evengoed gekoppeld aan arbeids- en onderwijsmogelijkheden in die gebieden. Wanneer de ontwikkeling van het afgelopen decennium doorzet, valt te verwachten dat ook de nieuwkomende allochtonen in Nederland zich grotendeels in de Randstad zullen concentreren.

Desalniettemin doen zich tussen de groepen duidelijk verschillende vestigingspatronen voor. Eenmaal bestaande concentraties lijken overigens moeilijk te doorbreken, zoals onder andere blijkt uit de nog steeds bestaande concentratie van Turken in Overijssel (die daar in de jaren zestig hoofdzakelijk in de textielindustrie werkzaam waren). Deze ruimtelijke concentratie wordt in stand gehouden doordat de nieuwkomers die zich door de aanwezigheid van familie en vrienden in bepaalde regio's, zich daar vervolgens eveneens vestigen. Zo blijkt uit ander onderzoek (Van den Tillaart et al. 2000) bijvoorbeeld dat Somaliërs vaak verhuisd zijn met als voornaamste reden meer contact met landgenoten en aanwezige vrienden/familie te hebben. De spreiding is dan ook waarschijnlijk gerelateerd aan de onderlinge solidariteit en banden binnen de diverse allochtone groepen.

NOTEN

- 1 Degene die zijn gezin in Nederland wil herenigen moet binnen drie jaar nadat aan de voorwaarden wordt voldaan, het verzoek tot gezinshereniging indienen. De vereisten behelzen bijvoorbeeld het beschikken over voldoende inkomen en passende huisvesting. Personen die zelf als gezinslid naar Nederland zijn gekomen, kunnen na drie verblijf in Nederland zelf een aanvraag tot gezinshereniging doen.
- 2 Immigranten met geboorteland Nederland zijn goed voor een andere 20 procent en de immigranten geboren in een 'ander westers land' bepalen globaal rond de 25 procent van de immigratie tussen 1990 en 1998.
- 3 De verblijfsduur wordt bepaald op basis van het laatst bekende moment waarop een persoon zich – voor het eerst of opnieuw – in Nederland heeft gevestigd. Daarbij wordt geen rekening gehouden met eventuele eerdere periodes van verblijf in Nederland. Dit kan tot minimale vertekening leiden aangezien een persoon die na bijvoorbeeld 20 jaar verblijf in Nederland emigreert en twee jaar later weer terugkeert, vanaf het moment van terugkeer opnieuw in de GBA opgenomen wordt en de verblijfsduur vanaf die laatste datum berekend wordt. Gezien het kleine aantal mensen in de totaal groep voor wie dit zal gelden, wordt de invloed hiervan echter als nihil gezien.
- 4 Het Nederlanderschap kan worden verkregen van rechtswege, middels optie en door naturalisatie. Voordat een niet-Nederlander in aanmerking komt voor naturalisatie moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Over het algemeen wordt verwacht dat de aanvrager tenminste 18 jaar is, vijf jaar legaal in Nederland verblijft en kennis van de Nederlandse taal heeft. Niet-Nederlandse echtgenoten van een Nederlandse partner komen na drie jaar in aanmerking voor naturalisatie. Minderjarige kinderen van een aanvrager kunnen tegelijkertijd met hem/haar de Nederlandse nationaliteit verwerven (medenaturalisatie). Zie voor achtergrondinformatie over naturalisatie bijv. Van den Bedem (1993) en Van Erp (1998).
- 5 Deze praktijk liep vooruit op een nieuwe nationaliteitswetgeving welke uiteindelijk echter in de Eerste Kamer sneuvelde.
- 6 Op het moment dat de gegevens voor deze studie verzameld werden, was de stand per 1-1-1999 de laatst beschikbare. Tussen het moment van genereren en het uitbrengen van dit verslag zijn voor een aantal in deze studie meegenomen groepen de cijfers per 1-1-2000 gepubliceerd door het CBS. Dit betrof echter slechts een deel van de door ons onderscheiden groepen. Vandaar de keuze om toch voor alle groepen de voor deze studie verzamelde CBS-gegevens van 1999 te gebruiken.
- 7 De mate van concentratie van de allochtone groepen binnen bepaalde wijken van de steden valt buiten het bereik van deze studie.
- 8 Deze index is gebaseerd op de zogenaamde *Index of Dissimilarity* (Mackenbach en Kunst 1997).
- 9 Alleen de gemeenten waar de groei van de niet-westerse allochtone groep meer dan 4,5 procent bedraagt, zijn in de figuur opgenomen. Complete gegevens kunnen worden gevonden in bijlage 1.

5 RELATIEVORMING

5.1 INLEIDING

Dit hoofdstuk behandelt de patronen van relatievorming en -ontbinding alsmede de karakteristieken van het gezin. In hoofdstuk 2 is reeds aangegeven dat relatievorming en huwelijkssluiting belangrijke indicatoren kunnen zijn voor de incorporatie van allochtonen in de maatschappij. Op basis daarvan zijn een aantal aannames geformuleerd die in dit hoofdstuk nader getoetst worden. De 19 onderscheiden allochtone groepen zullen daarbij niet steeds allemaal apart behandeld worden, maar de aandacht zal zich vooral concentreren op de belangrijkste verschillen en overeenkomsten tussen de diverse allochtone groepen. Voor een compleet overzicht van alle groepen wordt verwezen naar bijlage 1 van deze studie. Voor een juiste interpretatie van de begrippen en een overzicht van de (on)mogelijkheden van de data kan teruggegrepen worden op hoofdstuk 3 waar deze aspecten uitgebreid aan de orde kwamen. Daarnaast zijn in bijlage 2 de beschrijvingen van de onderzochte herkomstlanden van allochtonen en de belangrijkste demografische indicatoren van die landen te vinden.

Het hoofdstuk begint met een beknopt overzicht van de veranderingen rond relatievorming in Nederland. In de daarop volgende paragrafen worden de resultaten van deze studie voor wat betreft partnerkeuze en gemengde huwelijkssluiting, huwelijksleeftijd, relatieontbinding en gezinssamenstelling gepresenteerd. Iedere paragraaf begint met een overzicht van bestaande theorievorming en aanwezige gegevens wat betreft het demografisch gedrag van specifieke migrantengroepen (in Nederland). Vervolgens komen de resultaten aan de orde en worden deze geplaatst binnen de geschetste theoretische vooronderstellingen. In de afsluitende paragraaf worden de belangrijkste conclusies op een rij gezet.

5.2 ONTWIKKELINGEN ROND RELATIEVORMING IN NEDERLAND

In Nederland hebben zich in de afgelopen decennia belangrijke veranderingen op het gebied van relatie- en gezinsvorming voorgedaan (Liefbroer en Dykstra 2000). Terwijl in de jaren vijftig op jonge leeftijd gehuwd werd, wordt het huwelijk nu steeds meer uitgesteld en wonen mensen vaak ook ongehuwd samen. Deze ontwikkelingen zijn gerelateerd aan veranderingen op sociaal-cultureel en economisch gebied. Uit diverse studies blijkt dat deze levensdomeinen nauw met elkaar samenhangen en invloed hebben op de individuele voorkeuren en keuzeprocessen, onder andere voor wat betreft relatievorming. Manting (1994) noemt als voorbeelden hiervan de minder normatieve regelgeving vanuit de religie en verdergaande individualisering zoals tot uitdrukking komt in het toegenomen opleidingsniveau, de langere opleidingsduur en de grotere arbeidsparticipatie van vrouwen. Daarnaast is de functie van huwelijk en familie verandert, doordat de binnen de verzor-

gingsstaat ontwikkelde instituties diverse taken van de familie hebben overgenomen (Manting 1994; Liefbroer 1999). De leeftijd waarop men in het huwelijk treedt is sinds begin van de jaren zeventig duidelijk gestegen, eind jaren negentig bedroeg de leeftijd voor vrouwen bij eerste huwelijk gemiddeld 28 jaar en voor mannen 30 jaar. Naast het huwelijk is het sinds 1 januari 1998 voor paren van gelijk en verschillend geslacht ook mogelijk een geregistreerd partnerschap te sluiten. Degenen die een dergelijk partnerschap sluiten blijken overigens ouder te zijn dan degenen die in het huwelijk treden (Prins en Verhoef 2000).

Naast de veranderingen op het gebied van relatievorming neemt in dezelfde periode ook het aantal echtscheidingen fors toe (het echtscheidingscijfer is bijvoorbeeld 33,5 per 10.000 huwelijken in 1970 en 75,2 per 10.000 huwelijken in 1980). Dit is onder meer het resultaat van veranderingen in de wetgeving rondom echtscheiding en de daarop volgende inhaalslag. Na de sterke toename in de jaren zeventig stabiliseert het aantal echtscheidingen zich meer recentelijk en wordt ook voor de komende jaren voorzien dat tussen de 25 en 30 procent van de huwelijken in een echtscheiding eindigt (Prins en Verhoef 2000). De gegevens over ongehuwd samenwonende paren die uit elkaar gaan, zijn in bovenstaande cijfers niet verdisconteerd. De relaties van ongehuwd samenwonenden blijken overigens eenvoudiger te worden verbroken dan het geval is voor huwelijksrelaties (Manting 1994).

Een ander kenmerk van de huidige Nederlandse maatschappij is het grote aantal eenpersoonshuishoudens. Dit gezinstype is in de afgelopen decennia duidelijk uitgebreid onder andere als gevolg van het feit dat jongeren bij het verlaten van het ouderlijk huis niet direct met een partner gaan samenleven, maar veelal eerst een periode alleen wonen. Daarnaast is er in Nederland een groeiende groep personen die na (echt)scheiding alleen gaat wonen en groeit ook de groep ouderen die na het overlijden van de partner alleenstaand wordt (Prins en Verhoef 2000).

5.3 PARTNERKEUZE EN GEMENGDE HUWELIJKSSLUITING

5.3.1 THEORIEVORMING RONDOM PARTNERKEUZE

Partnerkeuze en huwelijk zijn gekoppeld aan tradities en voorschriften vanuit de groep, de religie en de samenleving als geheel. Welke huwelijken daarbij als 'gemengd' worden aangeduid is afhankelijk van de verschillen tussen groepen en geeft een aanwijzing voor de verhoudingen tussen die groepen in de samenleving. Veelal wordt gemengde huwelijksluiting gezien als indicatief voor integratie en wordt er vanuit gegaan dat het de sociale cohesie in de samenleving bevordert (Blau en Schwartz 1984; Hondius 1999; Smits 2000). Gemengde huwelijksluiting zegt daarmee dus iets over de contacten tussen de groepen en geeft aan dat de groepen elkaar als gelijke beschouwen. Partnerkeuze wordt echter door veel meer bepaald dan etniciteit alleen, factoren zoals opleiding, sociaal-culturele en reli-

gieuze achtergrond zijn niet verwaarloosbaar. Maar ook individuele karakteristieken en die van de huwelijksmarkt zoals (numerieke omvang van bepaalde leeftijds- en opleidingsgroepen) hebben hun invloed (Smeenk 1998).

De wijze waarop partnerkeuze tot stand komt, wordt door diverse mechanismen beïnvloed en er zijn diverse factoren die hierin een rol spelen. Kalmijn (1991, 1994) benoemt de factoren als zijnde de voorkeur van de huwendes, de invloed van de sociale groep(en) waartoe men behoort en de ontmoetingskansen (onder andere bepaald door de groepsomvang). Een van de centrale veronderstellingen van moderniseringstheorieën is dat het proces van individualisering er toe geleid heeft dat de invloed van de sociale groep waartoe men behoort op het partnerkeuzeproces is afgenomen (vgl. Van Poppel et al. 2001). Een grote mate van individualisering wordt geacht te leiden tot meer vrijheid bij de keuze van een partner. Ook wordt verwacht dat de voorkeuren van individuen veranderen en dat men als gevolg hiervan minder de nadruk zal leggen op de achtergrond van de betrokkene, zoals etniciteit en sociale klasse van de ouders (Uunk 1996). In een meer groepsgerichte maatschappij zullen karakteristieken verbonden aan de herkomst van de partner (zoals familie en religie) daarentegen juist van grotere betekenis zijn dan in een meer individualistische samenleving (Coleman 1994). Onderzoek van Kalmijn (1993) naar verschillen in huwelijks-homogamie tussen eerste en tweede generatie allochtonen ondersteunt deze gedachte. Hij vond in een studie in de VS dat herkomst-homogamie voor de tweede generatie allochtonen aan belang inboet en dat vooral de opleidings-homogamie aan belang toeneemt (Kalmijn 1993; Esveldt et al. 1995; Smeenk 1998; Hooghiemstra 2000b).

Behalve van voorkeuren en groepsinvloeden, is de partnerkeuze ook afhankelijk van de ontmoetingskansen en daarmee van de geografische afstand tussen de potentiële partners. De veronderstelling is dat wanneer er meer ruimtelijke segregatie is, de kans op status homogamie toeneemt, doordat men meer personen met een vergelijkbare achtergrond in de directe omgeving zal ontmoeten. Traditionele waarden worden bovendien waarschijnlijk in stand gehouden wanneer groepen meer geografisch geconcentreerd zijn, aangezien dan de sociale controle sterk blijft. Desondanks kunnen er wel verschuivingen in waardensystemen plaatsvinden die mogelijk tot uitdrukking komen in verschillend gedrag van de eerste en tweede generatie (Kulu-Glasgow en Esveldt 1994; Xu et al. 2000). Voor allochtonen spelen er op het gebied van ontmoetingskansen ook demografische factoren een rol, zoals omvang en samenstelling van de allochtone groep. Zo kan de mate van gemengde huwelijksluiting afhankelijk zijn van de migratiefase van een groep. Vanwege de vaak scheve bevolkings-opbouw in de beginfase van migratie menen bijvoorbeeld Schoorl et al. (1994) dat gemengde huwelijksluiting in die periode veel voorkomt. Dit zal in de loop van het migratieproces afnemen om met de groei van de tweede generatie weer toe te nemen. De gemengde huwelijksluiting kan visueel dus worden voorgesteld in een U-vorm (Esveldt et al. 1995; Hooghiemstra 2000b). De vraag is echter of dit voor de 'nieuwe' migranten-

groepen die voornamelijk om asielredenen naar Nederland komen ook zal gelden. Deze groepen hebben namelijk een meer gelijke geslachtsverdeling en worden minder gekenmerkt door een door mannen gedomineerde migratie. Overigens zoeken allochtonen hun partner veelal niet alleen in het land van vestiging, maar ook in het land van herkomst (Kulu-Glasgow en Esveldt 1994; Hooghiemstra 2000b).

Allochtonen hebben naast de hierboven genoemde aspecten van partnerkeuze ook te maken met juridische aspecten in dit proces. Een Nederlandse vrouw die met een niet-Nederlandse man huwt, verloor bijvoorbeeld tot 1964 automatisch haar Nederlandse nationaliteit. De juridische dimensie waarmee gemengde paren te maken hebben, komt bijvoorbeeld ook tot uitdrukking in de in 1994 geïntroduceerde wet voorkoming schijnhuwelijken (De Hart 2000).

5.3.2 EEN INVENTARISATIE

Wat betreft beschikbaarheid van gegevens over partnerkeuze en huwelijksluiting onder allochtonen heeft het merendeel betrekking op de reeds langer in Nederland verblijvende allochtone groepen. Het overzicht van de stand van onderzoek zal zich dus noodgedwongen grotendeels hiertoe beperken. Bij de bespreking van de resultaten uit ons materiaal in de volgende paragraaf zal ook voor de 'nieuwe' groepen cijfermatig materiaal gepresenteerd kunnen worden.

Etnisch gemengde huwelijksluiting lijkt onder de 'oude' migrantengroepen, maar ook onder autochtonen nog betrekkelijk weinig voor te komen, zo blijkt uit gegevens van de Structuurtelling 1999 (Hooghiemstra 2000a). Enige uitzondering hierop vormen de Antillianen die in ongeveer 18 procent van de gevallen (zowel mannen als vrouwen) een autochtone Nederlandse huwelijkspartner hebben. De niet-huwelijkse verhoudingen, die onder die groep veel voorkomen, zijn hier echter niet bij inbegrepen. Van de Marokkaanse mannen is ruim 5 procent en van de Turkse mannen is een kleine 4 procent gehuwd met een autochtoon; voor vrouwen uit beide groepen zijn deze percentages zo goed als verwaarloosbaar (resp. 2 en 1 %) (Hooghiemstra 2000a).

Esveldt et al. (1995) vonden dat ook de meerderheid van de tweede generatie Turken en Marokkanen in Nederland met iemand uit het land van herkomst huwt (zie ook Hooghiemstra en Manting 1997).¹ Hooghiemstra en Manting (1997) geven aan dat Turkse en Marokkaanse vrouwen veel vaker in het kader van een huwelijk naar Nederland zijn gekomen dan mannen (nl. 40 % van alle Turkse en Marokkaanse vrouwen tegenover 10 % van de mannen). De meeste huwelijksmigranten zijn kort voor of na de bruiloft in Nederland komen wonen. Weliswaar neemt ook het aandeel huwelijken tussen twee in Nederland wonende partners toe (m.n. onder Marokkanen), maar huwelijken met een partner van Nederlandse afkomst

komen nog weinig voor. Meer recente gegevens van Hooghiemstra (2000a) laten zien dat vooral in de jaren negentig het aantal huwelijken van Turken en Marokkanen met autochtone Nederlanders wel is toegenomen. De meerderheid van de Turkse en Marokkaanse ongehuwden in het onderzoek van Esveldt et al. (1995) geven echter aan een voorkeur te hebben voor een partner uit de eigen etnische groep. Ook uit interviews met Marokkaanse meisjes in België blijkt dat zij niet denken een Belg te zullen trouwen vanwege de islamitische verplichting om met een moslim te huwen en het met de overtreding van deze regel verbonden conflict en breuk met de familie. Hoewel Marokkaanse jongens wel vaak aangeven een Belgische vriendin te hebben, voorzien ook zij bij een huwelijk met een Belgische problemen met de ouders. Deze jongeren menen dat culturele achtergrond en geloof problematisch kunnen zijn in een eventueel gemengd huwelijk (Lodewijckx en Hendrickx 1998). Uit het onderzoek van Esveldt et al. (1995) blijkt overigens dat degenen die wel voor een partner van Nederlandse afkomst kiezen andere achtergrondkenmerken hebben dan degene die homogaaam huwen. De etnisch gemengd huwendes zijn over het geheel genomen hoger opgeleid en vaker afkomstig uit de stad. Deze kenmerken gelden in veel gevallen ook voor de ouders die een dergelijk huwelijk goedkeuren; zij hebben over het geheel genomen meer westers georiënteerde opvattingen ten aanzien van huwelijk en familie (zie ook Gurak 1987). Bovendien hebben de gemengd gehuwde Turken en Marokkanen meer contacten met Nederlanders, zijn zij de Nederlandse taal beter machtig en voelen zij zich vaker zowel Turks/Marokkaans alsook Nederlands (Esveldt et al. 1995). Omdat gemengde huwelijken (naar afkomst) vooral onder goed opgeleide migranten voor lijkt te komen, zal het aantal gemengde huwelijken naar verwachting toenemen naarmate meer Turkse en Marokkaanse jongeren een betere opleiding hebben in de toekomst (Hooghiemstra en Manting 1997).

Voor mannen zijn de percentages gemengd gehuwden over het algemeen hoger dan voor vrouwen (Hooghiemstra en Manting 1997). Dit hangt mede samen met de islamitische voorschriften die van een vrouw verwachten dat zij een islamitische man huwt. Dit vanwege het gebruik dat de vrouw en haar kinderen na het huwelijk bij de familie van de man horen. Wanneer de vrouw daarentegen geen moslim huwt betekent dit dat de vrouw maar ook de eventuele kinderen voor de islam 'verloren zijn'. Volgens de islamitische moraal is seksualiteit alleen binnen het huwelijk toegestaan en hoewel dit voor zowel jongens als meisjes geldt, wordt vooral van deze laatsten vaak strikte naleving van de regel verwacht. De eer van de familie en de waarde van het meisje zijn verbonden aan haar maagdelijkheid. De maagdelijkheid van een jong meisje tot het huwelijk wordt gezien als bewijs dat zij is opgevoed volgens de normen en bevestigt de eer van de familie.²

Binnen diverse allochtone groepen is men van mening dat de eer van de familie is gebaat bij het huwen met iemand uit dezelfde etnische groep. Wanneer namelijk met iemand uit dezelfde familie of buurt/regio wordt gehuwd, bestaat er meer zekerheid dat dezelfde waarden worden gedeeld. Dit zou de kans op scheiding

beperken en vermindert bovendien de kans dat een partner slechts uit is op een verblijfsvergunning (Kulu-Glasgow en Esveldt 1994).

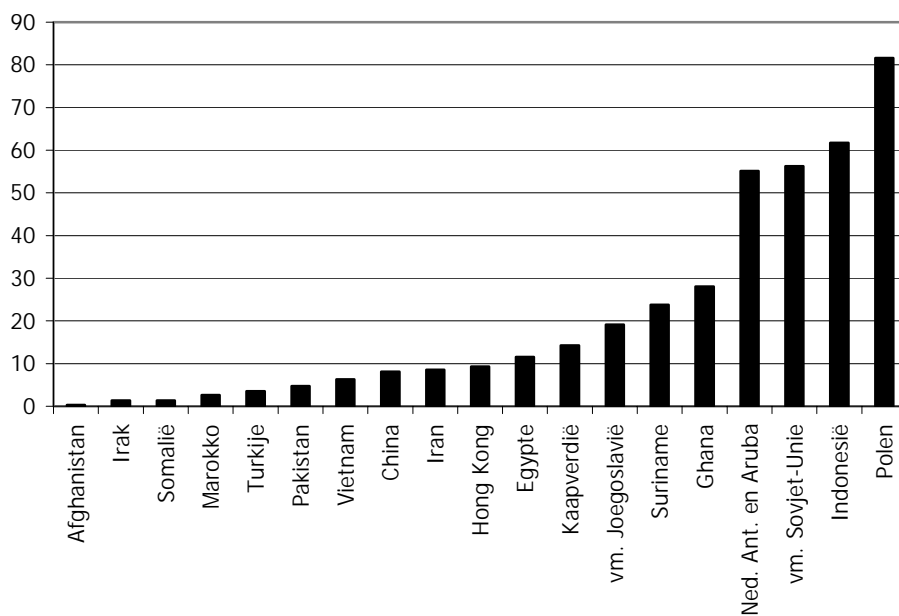
Uit onderzoek is bekend dat er minstens twee redenen zijn waarom er onder jongeren die behoren tot de tweede generatie meer gemengde huwelijken plaats vinden dan onder personen die tot de eerste generatie behoren. Allereerst is de rol van de ouders in de partnerkeuze onder de tweede generatie over het algemeen anders dan bij de eerste generatie. Hoewel ouders ook onder de tweede generatie allochtonen nog een belangrijke stem hebben in de partnerkeuze, is er meer sprake van onderling overleg dan onder de eerste generatie het geval was. Bovendien is het aantal gearrangeerde familiehuwelijken lager (Esveldt et al. 1995). Overigens laten gegevens over Surinaams hindoestaanse ouders in Nederland zien dat ook zij een voorkeur hebben voor een partner uit de eigen etnische groep voor hun kinderen en eventueel een autochtone Nederlander. Een partner behorend tot een andere etnische groep uit Suriname wordt vermeden (Schoorl et al. 1994). Uit gegevens van de SPVA (1998) blijkt dat een groot deel van de geïnterviewde hoofden van huishoudens het vervelend zou vinden als hun kind voor een autochtone partner zou kiezen. Hoewel vriendschapsrelaties op school door de hoofden van huishoudens deels negatief wordt gezien (vooral door Turken en Marokkanen), is de negatieve attitude ten aanzien van partnerkeuze veel sterker. Antilliaanse/Arubaanse hoofden van huishoudens zijn hierop een uitzondering: zij hebben in beide gevallen nauwelijks bezwaar. Onder Surinamers is ongeveer 10 procent terughoudend; bij de Turken en Marokkanen heeft respectievelijk 40 en 45 procent bezwaar tegen een autochtone partner voor hun kinderen. Terwijl er wat betreft vriendschapsrelaties een duidelijke trend is naar een meer positieve visie ten aanzien van autochtone vrienden tussen de eerste en tweede generatie, is dit niet het geval voor wat betreft partnerkeuze (Martens en Weijers 2000). Een tweede reden voor meer gemengde huwelijken onder de tweede generatie is de andere waarden en normen die vertegenwoordigers van de tweede generatie er op na houden. Onderzoek van Kulu-Glasgow en Esveldt (1994) laat zien dat naast sociaal-economische factoren en de leeftijd bij immigratie vooral ook normen en waarden uit het land van herkomst een rol spelen bij gemengde huwelijksluiting. Verwacht wordt dat de tweede generatie hier geboren allochtonen de normen en waarden van het land van vestiging meer overnemen dan het geval is voor hun ouders. Dit wordt bevestigd door de resultaten uit een onderzoek in Canada onder in India/Pakistan geboren ouders en hun tweede generatie kinderen (Schoorl et al. 1994).

5.3.3 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

Van de ruim 320.000 gehuwde mannen in Nederland die in het buitenland zijn geboren, hebben er 108.000 een partner die in Nederland is geboren (1999).³ Hoewel het merendeel van de echtparen dus twee in hetzelfde land geboren

partners betreft, is er grote variatie tussen de groepen in de proportie gemengd gehuwden. Voor mannen met geboorteland Nederlandse Antillen/Aruba, Indonesië, Polen en Egypte geldt dat een aanzienlijk percentage een in Nederland geboren partner heeft (variërend van 49 tot 62 %). Figuur 5.1 geeft voor vrouwen met verschillende geboortelands aan welk deel van hen een in Nederland geboren partner heeft. Uit de figuur blijkt dat een relatief hoog percentage vrouwen afkomstig uit de Nederlandse Antillen/Aruba, Indonesië, Polen en de voormalige Sovjet-Unie een partner heeft die in Nederland is geboren (variërend van 55 tot 82 %). Het laagste (feitelijk verwaarloosbare) percentage gemengd gehuwden wordt voor zowel mannen als vrouwen gevonden onder de in Afghanistan geboren.

Figuur 5.1 Vrouwen in een echtpaar met een in Nederland geboren partner, naar geboorteland van de vrouw, 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Voor veel landen, en met name de islamitische, geldt dat minder dan 10 procent met een Nederlandse partner gehuwd is. Deze bevindingen zijn in lijn met reeds bekende gegevens. Het CBS concludeerde in 1997 dat ongeveer 90 procent van de echtparen met één in Turkije of Marokko geboren partner eveneens een partner heeft die in dat land geboren is. Uit gegevens van Hooghiemstra (2000a) blijkt dat een groot deel van de Turken en Marokkanen en in het bijzonder de mannen onder die groepen een partner in het land van herkomst vindt. Voor degene die een langere periode van hun jeugd in Nederland hebben doorgebracht is dit aandeel

lager dan het geval is voor degene die op latere leeftijd migreerden. Ook onder allochtonen uit bijvoorbeeld Afghanistan, Irak en Somalië komt gemengde huwelijkssluiting nauwelijks voor (Harmsen 1999). Hetzelfde wordt ook in onze data gevonden en is met name voor vrouwen afkomstig uit de islamitische landen zeer duidelijk. Blijkbaar leeft de islamitische regel dat de vrouw een islamiet moet huwen nog sterk.

Uit CBS-data over Chinezen in Nederland in 1997 blijkt dat het merendeel van de gehuwde eerste generatie Chinezen (met geboorteland China of Hong Kong) eveneens Chinese partner en ongeveer 10 procent een autochtoon Nederlandse partner heeft. Dit volgt ook uit onze gegevens (zie figuur 5.1) evenals het feit dat bijna een kwart van deze groep een partner heeft die geboren is in een ander buitenland (niet in figuur)⁴ (Harmsen 1998). Gemengde huwelijken zouden volgens andere gegevens het meest voorkomen onder de in de Nederlandse Antillen geboren allochtonen; bij het merendeel van deze echtparen is één van de partners in Nederland geboren (CBS 1997; Hooghiemstra 2000a). Uit onze data wordt echter duidelijk dat er nog een aantal andere landen zijn waar een meerderheid van de echtparen een Nederlandse partner heeft.

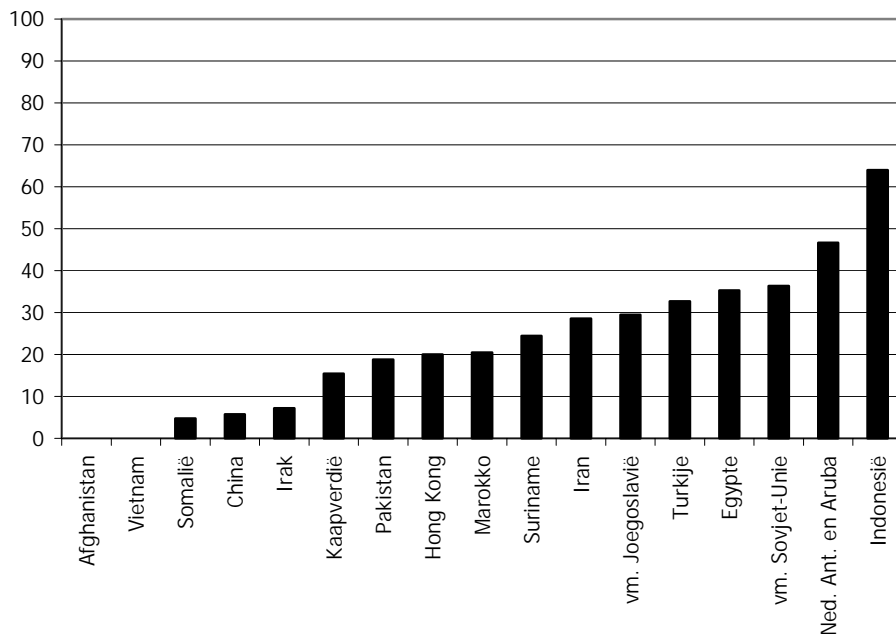
Door de bestaande huwelijken te bestuderen worden de reeds langer en de recent gehuwde paren bij elkaar genomen. Aangezien de eerste generatie bijvoorbeeld bij migratie al grotendeels gehuwd kan zijn, is het voor de hand liggend dat zij een partner uit hetzelfde geboorteland hebben. Deze aantallen zeggen dus niets over de huidige mate van homogame huwelijkssluiting in Nederland. Om een meer actueel beeld te krijgen van gemengd huwelijkssluitingsgedrag van in Nederland verblijvende allochtonen, is het daarom van belang de in recente jaren gesloten huwelijken te bestuderen. Als indicator voor de integratie in de Nederlandse maatschappij is met name de mate waarin allochtonen en autochtonen met elkaar huwen interessant. Vandaar dat we ons hier beperken tot de huwelijken tussen een in het buitenland geboren man/vrouw met een in Nederland geboren partner. Degenen die 'gemengd' gehuwd zijn met een partner afkomstig uit een ander buitenland⁵ worden hierna niet meegenomen (in bijlage 1 zijn de complete data opgenomen).

Het absolute aantal huwelijkssluitingen fluctueert per jaar.⁶ In 1998 worden er in Nederland in totaal bijna 87.000 huwelijken gesloten. Voor een aantal migrantengroepen is het aantal huwelijkssluitingen in de geanalyseerde jaren al substantieel, maar vooral voor de 'nieuwe' groepen is het aantal in veel gevallen nog betrekkelijk gering. De figuren 5.2 en 5.3 laten zien dat in 1998 een minderheid van de allochtonen (zowel mannen als vrouwen) uit de onderzochte herkomstlanden met een Nederlander huwt.⁷ Een uitzondering hierop vormen de Indonesiërs, de meerderheid van de daar geboren mannen en vrouwen huwt met een Nederlander. Voor vrouwen geboren in Polen en de voormalige Sovjet-Unie geldt eveneens dat zij in grote meerderheid een in Nederland geboren partner hebben. Ook Harmsen (1999) komt tot deze constatering en meent dat de oorzaak hiervan ligt in het feit

dat Nederlandse mannen uit deze landen veel huwelijkspartners 'importeren' (Harmsen 1999). Verder blijkt uit de figuren 5.2 en 5.3 dat weliswaar niet een meerderheid, maar toch een substantieel deel van degenen die in de Nederlandse Antillen zijn geboren een Nederlander huwt.

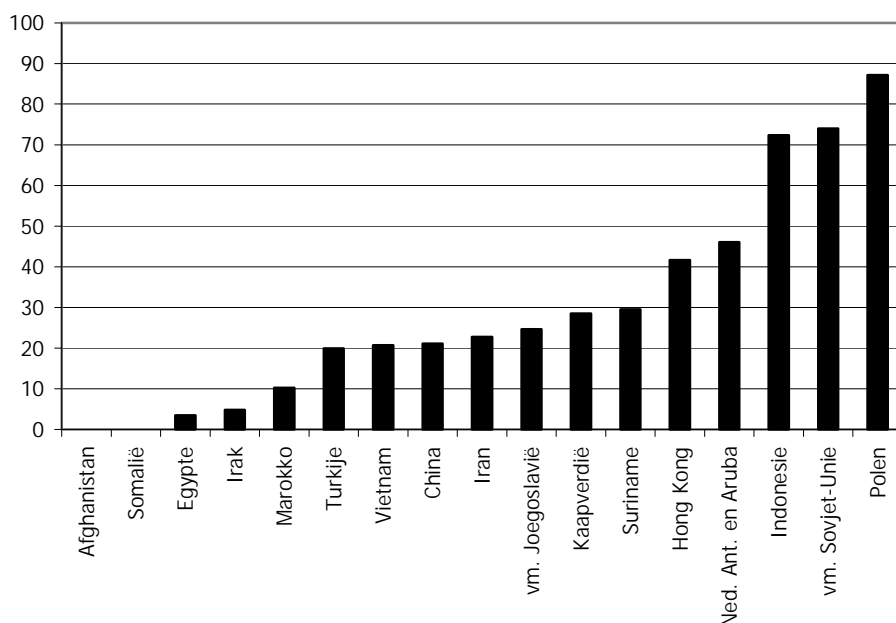
Uit de gegevens over de in het buitenland geboren mannen (figuur 5.2) valt verder op dat rond een derde van de in Egypte en Turkije geboren met een Nederlandse vrouw huwt, terwijl dit percentage voor de vrouwen uit die landen die een Nederlandse man huwen veel kleiner is. Over het grote aandeel mannelijke Egyptische migranten die een Nederlandse vrouw huwen stelt Harmsen (1999) dat dit voornamelijk gebeurt voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Verder is het hoge percentage Iraanse mannen dat gemengd huwt opvallend. Uit figuur 5.2 komt naar voren dat zij in 1998 vaker met een Nederlandse vrouw huwen dan bijvoorbeeld de Marokkaanse mannen.

Figuur 5.2 Huwelijkssluitingen tussen een in het buitenland geboren man en een in Nederland geboren vrouw in 1998, naar geboorteland van de man (%)

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 5.3 Huwelijkssluitingen tussen een in het buitenland geboren vrouw en een in Nederland geboren man in 1998, naar geboorteland van de vrouw (%)

Bron: CBS-gegevens.

Uit de beide figuren 5.2 en 5.3 wordt overigens ook duidelijk dat gemengde huwelijkssluiting onder Turken in Nederland al veel gebruikelijker is dan het geval is voor Marokkanen. Op basis van de gegevens kan ten slotte worden geconcludeerd dat mannen geboren in islamitische landen veel meer buiten de eigen groep huwen dan het geval blijkt voor vrouwen uit die landen.

Voor de meeste landen valt op dat het aantal gemengde huwelijkssluitingen in 1998 hoger is dan het totaal aandeel gemengde echtparen zoals hiervoor besproken (zie ook figuur 5.1). Zo is het percentage huwelijken tussen HongKong-Chinezen en in Nederland geboren, voornamelijk onder vrouwen uit die groep, hoger. Ook gegevens van Coleman (1994) over Chinezen in Groot-Brittannië laten zien dat onder die groep juist meer vrouwen dan mannen een blanke partner hebben (24 versus 10 %). Dit in tegenstelling tot de andere zuidoost Aziatische groepen in Groot-Brittannië (zoals Pakistani) die een laag percentage gemengd gehuwden kennen (Coleman 1994).

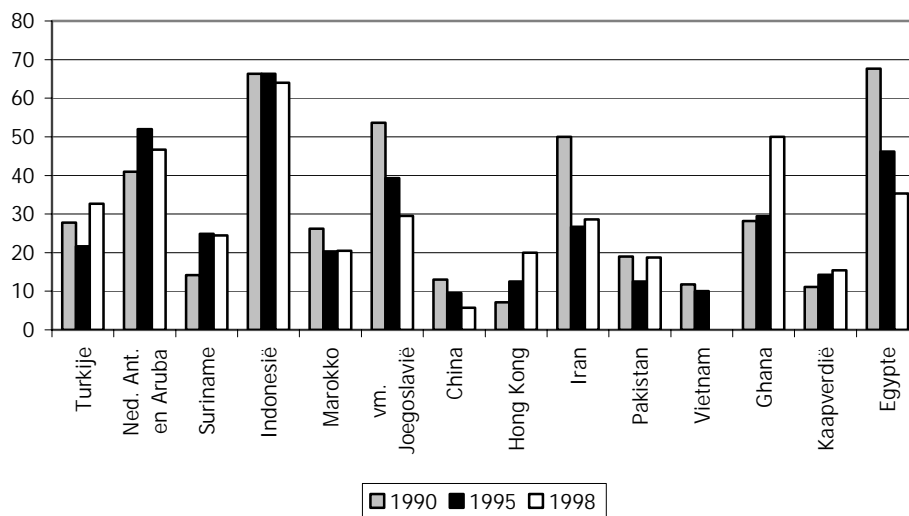
Om meer zicht te krijgen op de trend in gemengde huwelijkssluiting over een langere tijdsperiode, wordt in de figuren 5.4 en 5.5 voor mannen en vrouwen apart het verloop over de jaren 1990, 1995 en 1998 geschetst. De trends voor de onder-

scheiden geboortelanden alsmede die voor mannen en vrouwen zijn over de drie jaren verschillend. Er valt dan ook geen duidelijk patroon in de ontwikkeling van de gemengde huwelijkssluiting te constateren.

Figuur 5.4 laat zien dat voor een groot deel van de mannen geboren in de 'nieuwe' migrantenlanden het niveau van gemengde huwelijkssluiting in 1998 ten opzichte van 1990 is gedaald. Opvallend is dat de trend voor mannen geboren in Turkije, Marokko, Iran en Pakistan overeenkomstig verloopt: eerst een stijging van de gemengde huwelijkssluiting gevolgd door een daling. Niet zozeer verblijfsduur, maar het islamitische herkomstland lijkt hier de overeenkomst. Mogelijk is de mate waarin binnen de eigen etnische groep een huwelijkspartner beschikbaar is alsmede de juridische mogelijkheid om een partner uit het herkomstland te 'importeren' hiervan de oorzaak. In 1994 zijn de regels voor gezinsvormende migratie aangescherpt waardoor het aandeel niet-gemengde huwelijken in 1995 wellicht licht is gedaald.

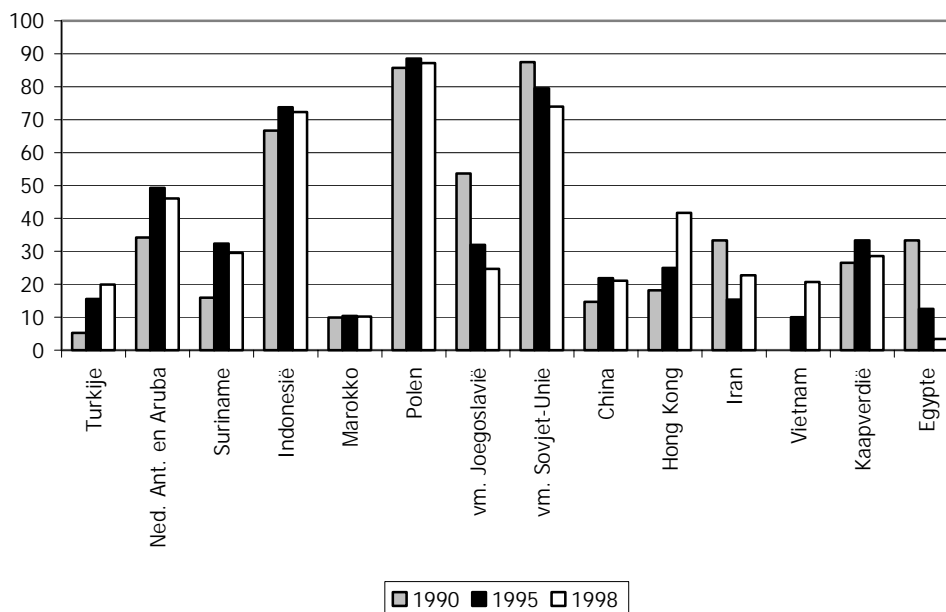
Over het geheel genomen geldt voor vrouwen dat de gemengde huwelijkssluiting in 1998 hoger is vergeleken met 1990. Met name onder vrouwen afkomstig uit Turkije en Hong Kong is een duidelijke stijging van huwelijken met Nederlandse mannen zichtbaar in figuur 5.5.

Figuur 5.4 Huwelijkssluitingen tussen een in het buitenland geboren man (selectie van landen) en een in Nederland geboren vrouw in 1990, 1995 en 1998 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 5.5 Huwelijkssluitingen tussen een in het buitenland geboren vrouw (selectie van landen) en een in Nederland geboren man in 1990, 1995 en 1998 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Alleen onder vrouwen afkomstig uit Egypte en voormalig Joegoslavië is een tegenovergestelde beweging zichtbaar. Uit figuur 5.5 blijkt dat de trend in huwelijkssluitingen voor alle Caribische landen vergelijkbaar is over de bestudeerde jaren; een stijging wordt gevolgd door een lichte daling van de gemengde huwelijken.

Eén van de veronderstellingen uit het theoretisch kader van hoofdstuk 2 was dat de leeftijd bij migratie van invloed kan zijn op de mate en snelheid waarmee allochtonen waarden en normen en daarmee bepaald demografisch gedrag uit het land van vestiging zullen overnemen. Uit de door ons verzamelde gegevens kan hierover niet eenvoudig iets gezegd worden, daar het moment van migratie niet duidelijk is. De gegevens van de Structuurtelling 1999 (Hooghiemstra 2000a) laten echter zien dat er verschillen bestaan in gemengde huwelijkssluiting tussen allochtonen die op een verschillende leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Over het geheel genomen zijn degene die in Nederland zijn geboren dan wel voor hun zesde jaar naar Nederland gemigreerd zijn, het vaakst gemengd gehuwd. Voor de Turken en Marokkanen zijn deze verschillen echter nog marginaal. Alleen de jongste groep Marokkaanse vrouwen huwt beduidend vaker een autochtone partner dan het geval is voor de oudere generaties. De Antillianen en Surinamers uit de jongste generatie hebben echter in ruime meerderheid een autochtoon Nederlandse partner (Hooghiemstra 2000a).

5.4 HUWELIJSLEEF TIJD EN -PATROON

5.4.1 EEN INVENTARISATIE

Over de oorzaak van verschillen in huwelijksleeftijd van verschillende culturele groepen is relatief weinig bekend. De leeftijd bij huwelijk hangt echter sterk samen met processen rondom de partnerkeuze. De beschikbaarheid van kandidaten in de huwelijksleeftijd, de economische mogelijkheid om een zelfstandig gezin te stichten en de maatschappelijke wenselijkheid van het huwelijk zullen invloed hebben op de huwelijksleeftijd (Dixon 1971). In een traditionele maatschappij die sterk groepsgericht is, kan verwacht worden dat de men relatief jong kan trouwen aangezien gehuwden bij de familie van één van de partners (meestal de man) in kunnen trekken en economische zelfstandigheid geen absolute vereiste voor huwelijksluiting vormt. Bovendien zal de wenselijkheid van een huwelijk in een dergelijke samenleving relatief groot zijn. Het effect hiervan zal zijn dat op jongere leeftijd gehuwd wordt. Dit in tegenstelling tot de moderne individualistische samenleving waar enerzijds economische zelfstandigheid een vereiste is voordat gehuwd kan worden en anderzijds de wenselijkheid van het huwelijk ook veel minder aanwezig is (Dixon 1971). Zo zal naarmate ongehuwd samenwonen bijvoorbeeld meer geaccepteerd is, het huwelijk in ieder geval worden uitgesteld met een stijging van de huwelijksleeftijd als gevolg.

Het valt te verwachten dat deze verschillen tot uitdrukking komen in een variatie in huwelijksleeftijd tussen landen. Zo laat een vergelijkende studie naar huwelijksluiting in Nederland, Canada en voormalige Sovjet-Unie zien dat in de voormalige Sovjet-Unie op jongere leeftijd gehuwd wordt dan het geval is in de andere twee landen (Mills 2000). Uit gegevens over Nederland blijkt dat mannen en vrouwen die geboren zijn in Turkije en Marokko relatief jong huwden. Volgens Nederlandse gegevens huwen Marokkaanse vrouwen in Nederland echter wel relatief later dan het geval is voor Turkse vrouwen. Ter vergelijking: in de leeftijdsgroep 15-20 jaar is in 1993 al 32 procent van de Turkse vrouwen en 16 procent van de Marokkaanse vrouwen gehuwd; de percentages voor de groep van 20-25 jaar zijn respectievelijk 80 procent tegenover 68 procent (Schoorl et al. 1994). Vrouwen uit Marokko huwen op een leeftijd van gemiddeld 21 jaar en mannen uit hetzelfde herkomstland op 27 jarige leeftijd. Verder huwen vooral vrouwen afkomstig uit Somalië, Afghanistan, Iran en Irak op jonge leeftijd (Harmsen 1999).

Volgens Coleman (1994) valt voor diverse migrantenpopulaties in Europa een ontwikkeling naar een hogere leeftijd bij eerste huwelijk te constateren en daalt daarnaast het percentage ooit gehuwden. Uit zijn gegevens blijkt overigens tevens dat er op dit punt forse verschillen tussen de landen bestaan: Turken in België hebben een hoger percentage dat gehuwd is onder de 24 jaar dan het geval is in Nederland en zelfs meer dan het geval is in Turkije zelf. Daarnaast laat hij zien dat in Frankrijk tweede generatie vrouwen uit Maghreb-landen op een oudere leeftijd

huwen dan hun moeder, maar veelal zelfs ouder dan autochtoon Franse vrouwen. Deze hogere huwelijksleeftijd lijkt het gevolg van aanpassing, maar wordt ook mede veroorzaakt door de langere opleidingsduur.

Tussen culturen bestaan er niet alleen verschillen in de leeftijd waarop gehuwd wordt, maar ook in de mate waarin men trouwt. In veel culturen is het huwelijk een vrijwel universeel verschijnsel (Dixon 1971). Dat geldt echter niet overal. Zo gold in veel westerse landen in het verleden een huwelijksregime waarbij relatief veel personen ongehuwd bleven (Hajnal 1965). Tegenwoordig neemt ongehuwd samenwonen voor een toenemend deel van de personen in veel westerse samenlevingen tijdelijk of permanent de plaats in van het huwelijk (Liefbroer en Dykstra 2000). Dit leidt er toe dat de kans om in het huwelijk te treden – en zeker de kans om dit op jonge leeftijd te doen – in veel westerse samenlevingen veel geringer is dan in veel traditioneel, groepsgerichte samenlevingen. Hoewel gegevens over ongehuwd samenwonen niet beschikbaar zijn voor de diverse allochtone groepen en het ook niet mogelijk is om te bepalen hoeveel personen uit de betrokken groepen uiteindelijk zullen huwen, geven leeftijdsspecifieke patronen van huwelijkskansen wel enig inzicht in de vraag hoe jong men trouwt en hoe universeel trouwen is binnen de diverse door ons onderscheiden groepen.

Een ander aspect in relatie tot leeftijd bij huwelijk is het gegeven dat mannen over het algemeen ouder zijn bij eerste huwelijk dan vrouwen. Leeftijdsverschil tussen partners komt wereldwijd voor, maar de mate van leeftijdsverschil varieert tussen regio's en over de tijd (Hooghiemstra 2000b). Over het algemeen lijkt te gelden: hoe jonger de bruid des te groter het leeftijdsverschil tussen de partners (Dixon 1971). Laat huwende mannen hebben volgens Smeenk (1998) vaker een jongere vrouw, terwijl op latere leeftijd huwende vrouwen gemiddeld minder leeftijdsverschil hebben met hun partner. De kans dat de partners dezelfde leeftijd hebben is dus weliswaar het grootst, maar neemt af wanneer op later leeftijd gehuwd wordt (Smeenk 1998). Harmsen (1999) concludeert dat mannen in Nederland over het algemeen 2,5 jaar ouder zijn dan hun vrouw. Dit leeftijdsverschil is in de afgelopen eeuw overigens fors afgenomen, wat mede samenhangt met het proces van modernisering dat onze samenleving heeft doorgemaakt (Van Poppel et al. 2001). Door dit proces van modernisering zouden jong-volwassenen meer dan in het verleden zelf kunnen beslissen over de keuze van een partner. Daarbij zou hun oog vooral vallen op potentiële partners die dezelfde leefwereld en interesses delen. Omdat de leefwereld van jongeren in toenemende mate leeftijdshomogeen is geworden, leidt dit minder vaker dan in het verleden tot de keuze van een partner die veel ouder of veel jonger is. Deze redenering impliceert dat men ook tussen autochtonen en allochtonen een behoorlijk variatie in de leeftijdsverschillen bij huwelijksluiting mag verwachten, waarbij men grotere verschillen verwacht naar mate men afkomstig is uit een minder moderne en meer groepsgerichte samenleving. Inderdaad blijkt dat het leeftijdsverschil tussen de partners groter is voor paren geboren in islamitische landen (waaronder bijv. Marokko en Pakistan). In

huwelijken waarbij personen uit deze allochtone groepen betrokken zijn, zijn mannen over het geheel genomen vier jaar ouder dan hun vrouw. Overigens kennen Marokkaanse migratiehuwelijken vaker dan de Turkse, grote leeftijdsverschillen tussen de beide echtgenoten (Hooghiemstra en Manting 1997).

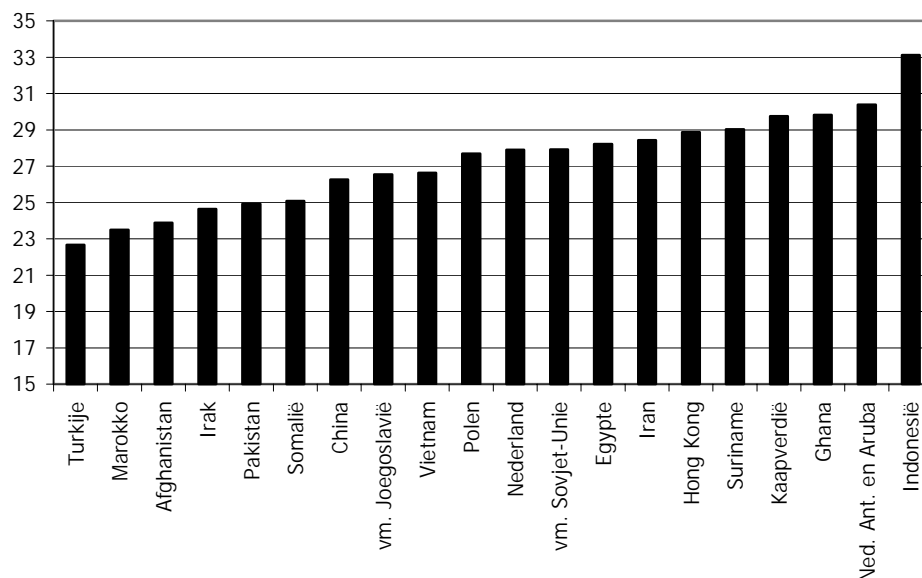
Een interessante aanvullende vraag is hoe groot de leeftijdsverschillen in gemengde huwelijken zijn. Enerzijds kan men veronderstellen dat de leeftijdsverschillen geringer zullen zijn dan onder niet-gemengde huwelijken, omdat het huwen met een Nederlandse partner kan impliceren dat men zich heeft aangepast aan de waarden en normen die in de ontvangende samenleving gangbaar zijn en dus ook de partnerkeuze meer zal laten leiden door overwegingen die ook voor autochtone jong-volwassenen gelden. Anderzijds kan er echter ook sprake zijn van een selectie-effect. Gegeven dat het huwen binnen de eigen groep binnen veel allochtone groepen nog zeer dominant is, zijn het waarschijnlijk vooral personen met enigszins 'bijzondere' kenmerken die zullen kiezen voor een Nederlandse partner. Het kan zijn dat deze specifieke groep zich minder standaard zal gedragen dan anderen, met meer variatie in leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartners als resultaat. Het summiere beschikbare onderzoek lijkt vooralsnog deze tweede zienswijze te bevestigen. Zo constateert Harmsen (1999) dat, in het geval van een in Nederland geboren man gehuwd met een in het buitenland geboren vrouw, het leeftijdsverschil over het geheel genomen nog groter is en de man dus nog ouder is dan in niet-gemengde huwelijken onder allochtonen. Kulu-Glasgow en Esveldt (1994) verwijzen naar diverse studies die laten zien dat bij gemengde huwelijken er grotere variatie in kenmerken van de partners bestaat. Zo is het leeftijdsverschil groter of juist kleiner dan het geval is voor etnisch homogene huwelijken en zijn de partners vaker meer dan eens gehuwd dan partners in etnisch homogene huwelijken.

5.4.2 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

De gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk geeft een eerste indicatie voor het huwelijkspatroon binnen de onderscheiden allochtone populaties. In figuur 5.6 wordt de gemiddelde huwelijksleeftijd van vrouwen in Nederland naar geboorteland weergegeven. Hiervoor is gebruik gemaakt van cijfers over de periode 1995-1999. Opvallend is dat de in Nederland geboren vrouwen een middenpositie innemen wat betreft huwelijksleeftijd. Over het algemeen wordt voor de islamitische landen een lage huwelijksleeftijd voor vrouwen gevonden. Wat vanuit die optiek vooral opvalt is de hoge huwelijksleeftijd van vrouwen uit Iran, Irak en Egypte. De relatief hoge leeftijd van vrouwen afkomstig uit de Caribische geboortelands en Ghana heeft waarschijnlijk vooral te maken met het vaker voorkomen van ongehuwd samenwonen, waardoor men ofwel niet trouwt ofwel pas relatief laat trouwt. Voor de meeste landen stijgt de huwelijksleeftijd overigens tussen 1995 en 1999

(niet in figuur). Er is hier geen duidelijk verschil tussen 'oude' en 'nieuwe' migrantengroepen of tussen islamitische en niet-islamitische landen te vinden.

Figuur 5.6 Gemiddelde leeftijd van vrouwen bij eerste huwelijk naar geboorteland voor de periode 1995-1999

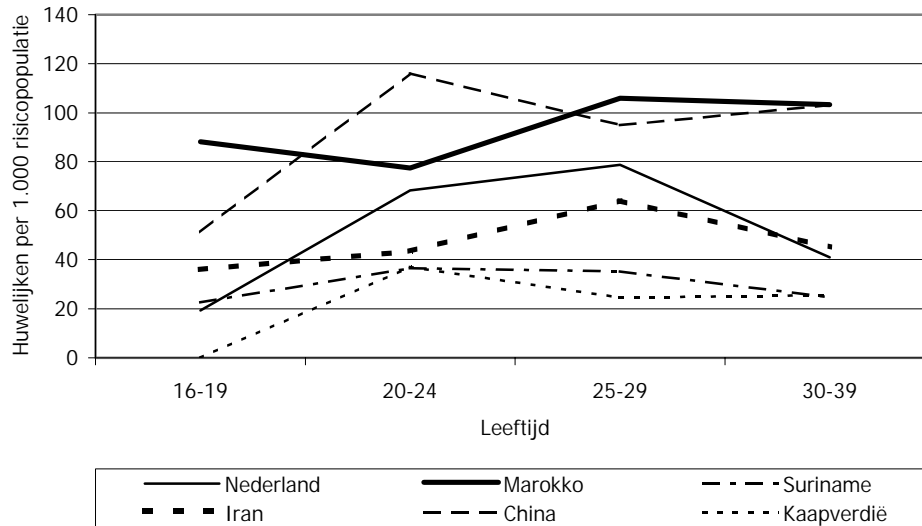

Bron: CBS-gegevens.

Aan het gebruik van de gemiddelde leeftijd als indicator voor huwelijksgeneigdheid kleven diverse nadelen. Een eerste nadeel is dat zij sterk wordt beïnvloed door de leeftijdsstructuur van de migrantengroep. Wanneer de oudere leeftijdsgroepen dominant zijn in de bevolkingsstructuur zal de gemiddelde leeftijd hoger liggen dan het geval is voor migrantengroepen met een jonge structuur. Daarnaast heeft de burgerlijke staat van migranten bij migratie natuurlijk invloed op het aandeel van de bevolking dat mogelijk nog gaat huwen. En ten slotte geldt dat de gemiddelde leeftijd niet altijd iets zegt over de huwelijksgeneigdheid. Twee groepen kunnen exact dezelfde gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijkssluiting hebben, terwijl in de ene groep vrijwel de gehele populatie huwt – en voor een fors deel ook al zeer jong – en in de andere groep slechts een zeer beperkt deel van alle personen. Om een beter inzicht te krijgen in de het proces van huwelijkssluiting en bovenstaand effecten enigszins te corrigeren is voor alle migrantengroepen de huwelijkskans van vrouwen berekend. Daarvoor is per leeftijdsgroep het aantal huwelijken in een jaar gedeeld door de ongehuwden (inclusief gescheidenen en verweduwden) aan het begin van dat jaar.⁸ Figuur 5.7 toont voor een aantal geselecteerde groepen de leeftijdsspecifieke huwelijkskansen. Uit de grafiek komen grosso modo drie verschillende patronen naar voren. Allereerst zijn er enkele

groepen – hier gerepresenteerd door Surinamers en Kaapverdianen – die worden gekenmerkt door zeer lage huwelijkskansen op alle leeftijden. Behalve Surinamers en Kaapverdianen, worden ook Somaliërs, Antillianen, Ghanezen en Indonesiërs gekenmerkt door dit patroon van lage huwelijksluiting.

Figuur 5.7 Huwelijkskans van vrouwen (naar geboorteland) per leeftijdsgroep per 1000 niet gehuwde vrouwen

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

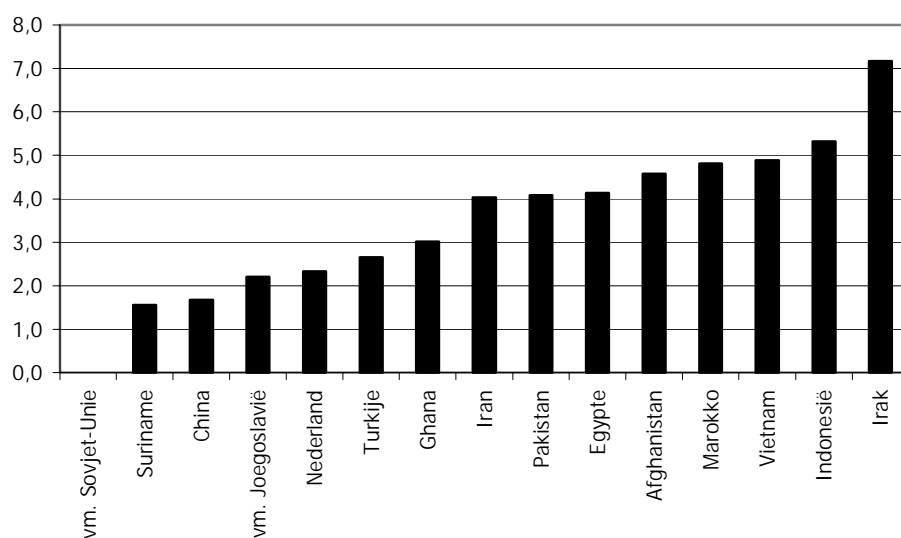
Het andere extreem wordt in figuur 5.7 gerepresenteerd door de Marokkanen en Chinezen in Nederland. Zij hebben op alle leeftijden relatief hoge huwelijkskansen, wat resulteert in het bijna universeel zijn van huwelijksluiting onder deze groepen. Vooral Marokkanen worden daarbij tevens gekenmerkt door een zeer hoge huwelijkskans onder tieners. Jaarlijks treedt bijna negen procent van de ongehuwde tieners in het huwelijk. Dit patroon van vrijwel universele en ook vaak vroege huwelijksluiting wordt ook gevonden voor allochtonen afkomstig uit andere islamitische landen, zoals Afghanistan, Irak, Egypte en Turkije. Egypte spant daarbij duidelijk de kroon, met extreem hoge huwelijkskansen die oplopen van ongeveer 20 procent onder tieners tot meer dan 50 procent onder 25- tot 29-jarigen. Ook Chinezen en Vietnamezen laten dit patroon van vroeg en universeel huwen zien, evenals Polen en vrouwen die afkomstig zijn uit de voormalige Sovjet-Unie. Voor deze laatste twee groepen hangt dit waarschijnlijk samen met het feit dat gezinsvorming een van de leidende motieven achter hun migratie naar Nederland vormt.

Het derde patroon, ten slotte, wordt in figuur 5.7 gerepresenteerd door Nederlanders en vrouwen afkomstig uit Iran. Dit patroon kenmerkt zich door meer gemiddelde huwelijkskansen. Vooral tussen de 20 en 30 jaar liggen deze kansen aanmerkelijk hoger dan die voor personen afkomstig uit het Caribische gebied en Afrika, maar tegelijkertijd zijn de niveaus aanmerkelijk lager dan die voor personen afkomstig uit de islamitische wereld en Azië. Dit patroon resulteert in een relatief laat huwen en niet meer geheel universeel zijn van het huwelijk. Behalve onder autochtone Nederlanders en onder vrouwen afkomstig uit Iran komt dit patroon ook voor onder personen afkomstig uit het voormalige Joegoslavië en onder HongKong-Chinezen.

Wanneer de gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij eerste huwelijk wordt vergeleken kan worden gezien of en hoeveel jaar de man ouder is. Figuur 5.8 geeft deze informatie voor de gemiddelde leeftijd in de periode 1995-1999. In Nederland geboren mannen zijn bij eerste huwelijk gemiddeld 2,3 jaar ouder dan hun partner. Vooral onder de herkomstlanden waar het islamitisch geloof dominant is, komt een groter leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners voor; de man is daar minimaal 3 jaar ouder dan de vrouw.

Figuur 5.8 Verschil in gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk, aantal jaren dat de man ouder is dan de huwelijkspartner naar geboorteland man, periode 1995-1999

106

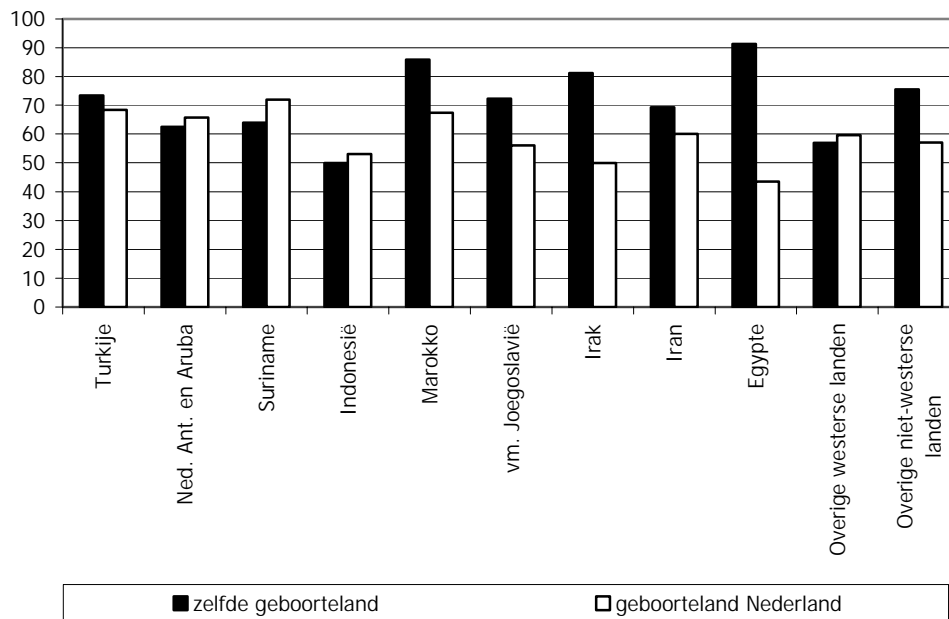
Bron: CBS-gegevens.

Opvallend is ook hier het grote verschil tussen mannen die in Marokko en degenen die in Turkije zijn geboren; het leeftijdsverschil is respectievelijk 4,8 en 2,6 jaar.

Ook voor de geboortelanden Vietnam en Ghana komt een veel groter leeftijdsverschil naar voren dan het geval is voor in Nederland geboren mannen. Anderzijds is het leeftijdsverschil tussen de partners voor de Oost-Europese geboortelanden verwaarloosbaar. Opvallend is verder het grote leeftijdsverschil bij huwelijken waarbij Indonesiërs betrokken zijn. Dit hangt hoogstwaarschijnlijk samen met het feit dat de leeftijd bij huwelijksluiting voor personen uit deze groep hoog is. In het algemeen geldt namelijk dat een hogere gemiddelde leeftijd bij huwelijksluiting samengaat met grotere leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartner (Smeenk 1998). Dit maakt het des te opvallender dat met name personen afkomstig uit islamitische landen die een lage huwelijksleeftijd kennen, toch tevens een groot leeftijdsverschil tussen man en vrouw ten toon spreiden.

Het is niet mogelijk om na te gaan of gemengd gehuwden en niet-gemengd gehuwden onderling verschillen wat betreft gemiddelde leeftijd van beide partners ten tijde van het eerste huwelijk. Om toch enig zicht te krijgen op mogelijke verschillen in dit opzicht, is nagegaan welk percentage van de mannen die in 1998 in het huwelijk is getreden dat heeft gedaan met een partner die tot een jongere leeftijdscategorie behoorde.⁹ In figuur 5.9 wordt dit percentage weergegeven voor een selectie van de onderscheiden geboortelanden.

Figuur 5.9 Mannen met een jongere huwelijkspartner naar geboorteland van de man en partner geboren in zelfde land of Nederland, huwelijksluitingen in 1998 (%)

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

In vergelijking met de autochtone bevolking hebben vooral mannen afkomstig uit Marokko, Irak en Egypte een relatief grote kans om met een jongere vrouw te trouwen. Opvallend is dat de kans op een jongere partner voor deze groepen echter sterk afneemt wanneer zij gemengd gehuwd zijn. Voor een aantal andere groepen is het verschil met de autochtone Nederlanders veel geringer, zowel wanneer het gemengde als wanneer het niet gemengde huwelijken betreft.

5.5 ECHTSCHIEDING

5.5.1 EEN INVENTARISATIE

Verwacht mag worden dat er niet alleen verschillen zullen bestaan tussen autochtonen en diverse allochtone groepen in het patroon van relatievorming, maar ook wat betreft het patroon van relatieontbinding. In een traditionele samenleving is echtscheiding, mede vanuit religieuze overwegingen, vermoedelijk minder geaccepteerd dan het geval is in een moderne individualistische maatschappij. Het valt daarom te verwachten dat de echtscheidingcijfers onder allochtonen die afkomstig zijn uit samenlevingen die gekarakteriseerd worden door een grote groepsgerichtheid en traditionaliteit lager zijn dan onder de autochtone bevolking.

Toch blijkt dit niet altijd het geval te zijn. Zo laten gegevens uit de Verenigde Staten zien dat onder de daar verblijvende Iraniërs een hoog percentage echtscheidingen voorkomt (Hojat et al. 2000). De verklaring wordt gezocht in een verschil in aanpassing tussen mannen en vrouwen wat betreft waarden en normen met betrekking tot onder andere rolpatronen en huwelijksgedrag. Zo blijkt uit de onderzoeksgegevens dat Iraanse vrouwen meer en sneller dan de Iraanse mannen een egalitaire visie ten aanzien van rolpatronen overnemen. De meer liberale houding van vrouwen kan mogelijk verklaard worden vanuit het feit dat zij in de Iraanse cultuur meer beperkingen en sociale druk voelen en daardoor meer open staan voor veranderingen in een nieuwe omgeving.

Naast het verschil in echtscheidingskans tussen groepen wordt veelal verondersteld dat de degenen in een gemengd huwelijk, onder andere vanwege de cultuurverschillen, vaker en sneller zullen scheiden dan zij die gehuwd zijn met een persoon die tot dezelfde etnische groep behoort. Volgens Van der Heijdt (1996) zouden beduidend meer gemengde huwelijken stranden dan etnisch homogame huwelijken. Uit de door haar geanalyseerde CBS-gegevens blijkt dat 4 op de 10 huwelijken van een in Nederland geboren vrouw en in het buitenland geboren man binnen acht jaar strandt. In geval van een in Nederland geboren man en in het buitenland geboren vrouw wordt één op de vier huwelijken binnen 8 jaar ontbonden. Dit in tegenstelling tot één ontbinding per tien huwelijken tussen twee Nederlandse partners in de genoemde periode. De meeste Turkse en Marokkaanse echtscheidingen vinden, evenals bij twee in Nederland geboren partners, na 4 jaar

huwelijk plaats (Van der Heijdt 1996). Ook Hondius (1999, 2000) komt tot de conclusie dat etnische gemengde paren vaker scheiden, hoewel uit haar onderzoek wel blijkt dat Italiaans-Nederlandse huwelijken (van werknemers van Hoogovens) hierop een uitzondering vormen; zij zijn duurzamer dan etnisch homogame huwelijken. Harmsen (1999) vindt op basis van CBS-gegevens dat huwelijken tussen een Nederlandse vrouw en een in het buitenland geboren man het minst stabiel zijn. Ongeveer de helft van deze huwelijken worden binnen 10 jaar weer ontbonden. Hij wijt dit hoge percentage overigens niet alleen aan cultuurverschillen, maar eveneens aan de mogelijkheid dat een deel van deze huwelijken gesloten is om een verblijfsvergunning te verkrijgen. Na 3 jaar huwelijk komt de allochtone partner namelijk in aanmerking voor naturalisatie of een zelfstandige verblijfsvergunning. De piek in echtscheidingen vindt inderdaad tussen de 3 en 4 jaar huwelijk plaats, maar dit is evengoed het geval voor autochtone Nederlanders. Hoge echtscheidingscijfer worden vooral gevonden bij huwelijken van een Egyptische, Tunesische of Ghanese man met een Nederlandse vrouw en daarnaast onder vrouwen geboren in Ghana of Marokko gehuwd met een in Nederland geboren man (Harmsen 1999).

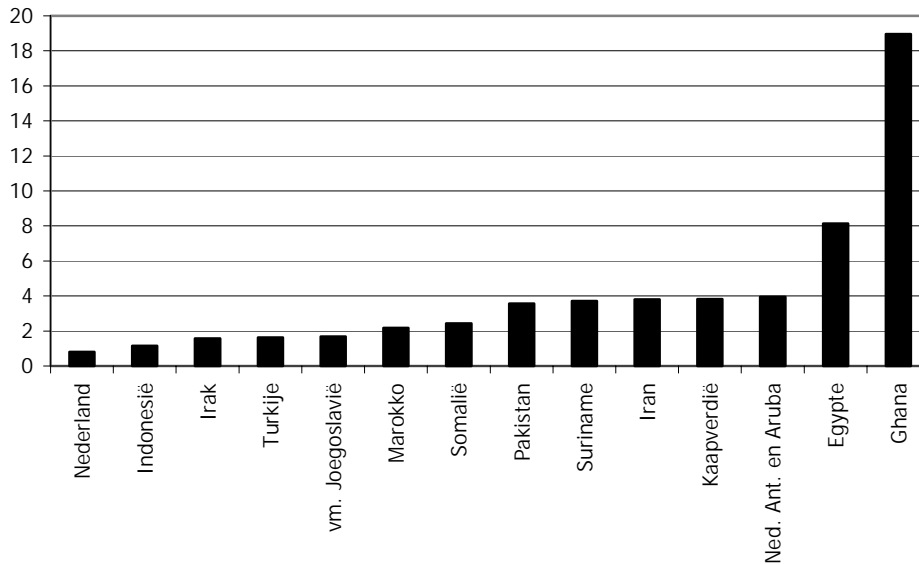
5.5.2 DE ONDERZOEKSgegevens

Wanneer het absoluut aantal echtscheidingen in 1995 en 1998 bekeken wordt, blijkt dat voor de meeste geboortelanden er meer mannen dan vrouwen scheiden (niet in figuur). Vrouwen geboren in de Nederlandse Antillen, Suriname, de voormalige Sovjet-Unie, Polen, Kaapverdië, China en Nederland zijn hierop de uitzonderingen; zij scheiden vaker dan de mannen uit deze geboortelanden. Vanzelfsprekend zijn deze absolute cijfers afhankelijk van de omvang en de samenstelling van de migrantengroep in Nederland, alsmede het aandeel gehuwden. Voor een aantal landen blijkt het absoluut aantal echtscheidingen in een jaar zeer klein te zijn. Dit is voornamelijk het geval voor een aantal nieuwe groepen die in omvang beperkt zijn en een jonge leeftijdsstructuur kennen, waardoor de huwelijksduur nog relatief kort is. In de gepresenteerde figuren zijn daarom alleen die groepen meegenomen die een absoluut aantal echtscheidingen van 50 of meer omvatten in een jaar. Complete gegevens kunnen worden gevonden in bijlage 1.

Om meer inzicht te krijgen in de echtscheidingskans is het bruto echtscheidingscijfer per groep berekend. Het absoluut aantal echtscheidingen in een bepaald jaar is daarvoor gedeeld door het aantal gehuwde mannen/vrouwen aan het begin van hetzelfde jaar.¹⁰ Figuur 5.10 geeft de echtscheidingskans voor gehuwde mannen in 1998 naar geboorteland.¹¹ Uit die figuur wordt duidelijk dat in Nederland of Indonesië geboren mannen de laagste echtscheidingskans hebben. Het echtscheidingscijfer voor mannen geboren in Nederland is zelfs lager dan dat van in islamitische landen geboren mannen zoals Turken en Marokkanen. Deze bevinding is geheel in tegenspraak met hetgeen verwacht wordt op basis van de culturele indeling. Man-

nen geboren in Ghana of Egypte daarentegen hebben een bijzonder hoge kans op echtscheiding. Deze bevinding is in lijn met hetgeen door Harmsen (1999) werd gevonden.

Figuur 5.10 Echtscheidingskans van gehuwde mannen naar geboorteland van de man, 1998 (%)

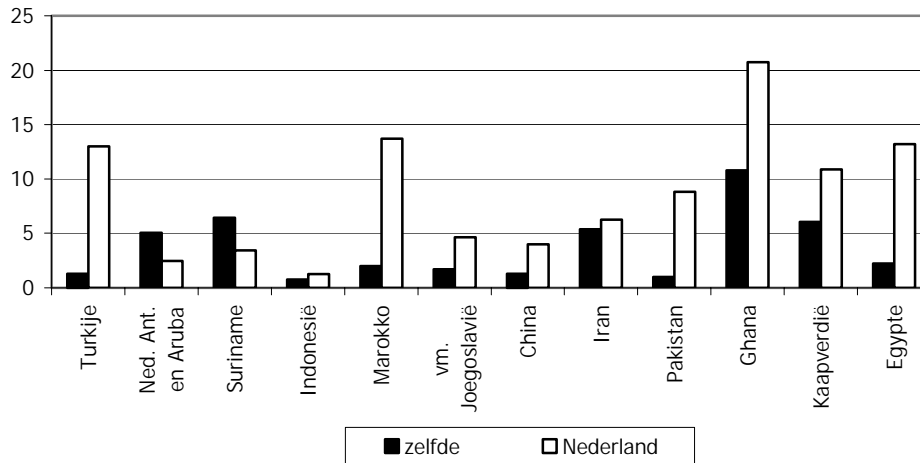
Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Opvallend is verder de relatief hoge echtscheidingskans voor Iraniërs en Pakistani in Nederland. Op basis van de islamitische achtergrond is dit voor deze groepen onverwacht. In Amerikaans onderzoek wordt, zoals hiervoor al genoemd, eveneens een hoog echtscheidingscijfer gevonden onder de daar verblijvende Iraniërs (Hojat et al. 2000). Mogelijk heeft het feit dat Iraniërs in zowel de Verenigde Staten als Nederland hoog opgeleid zijn hier enige invloed op. Hoewel ook de echtscheidingscijfers voor de Caribische landen hoog liggen, is dit meer voor de hand liggend vanuit de traditie van relatievorming in die landen waarbij het huwelijk een andere betekenis heeft en eenoudergezinnen veel voorkomend zijn (zie ook par. 5.6).

De cijfers met betrekking tot de algehele echtscheidingskans per geboorteland voor een jaar geven nog geen informatie over het verschil in stabiliteit tussen etnisch gemengde of homogame huwelijken. Daarom wordt in figuur 5.11 een overzicht van echtscheidingskansen van mannen gerelateerd aan het geboorteland van de partner gepresenteerd op basis van cijfers over 1995.¹² Overigens dient men zich te bedenken dat er voor een deel van de migrantengroepen sprake is van een dermate klein absoluut aantal echtscheidingen dat de hier gepresenteerde cijfers slechts

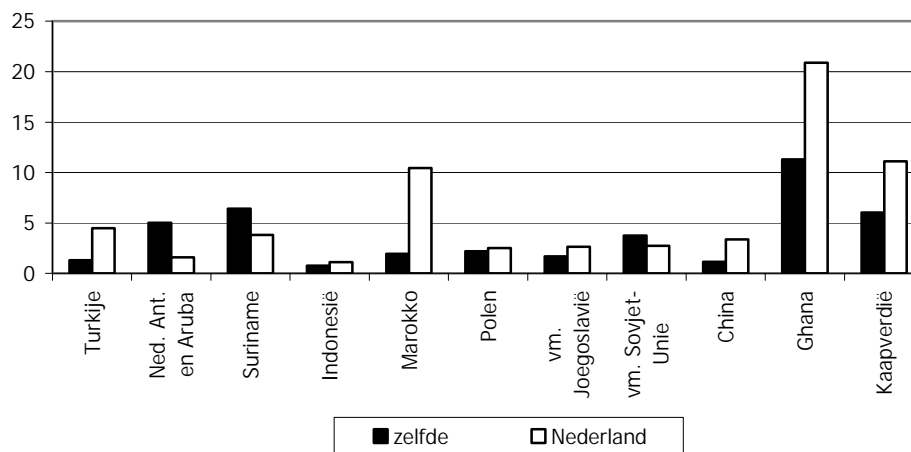
indicatieve waarde kunnen hebben. In figuur 5.12 staan dezelfde gegevens vermeld voor vrouwen. Verwacht wordt dat degenen die gemengd gehuwd zijn met een in Nederland geboren partner meer zullen scheiden dan het geval is voor degenen die binnen de eigen groep zijn gehuwd.

Figuur 5.11 Echtscheidingskans van gehuwde mannen naar geboorteland man en partner geboren in zelfde land of Nederland, 1995 (%)

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Figuur 5.12 Echtscheidingskans van gehuwde vrouwen naar geboorteland vrouw en partner geboren in zelfde land of Nederland, 1995 (%)

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

De gegevens zijn in lijn met deze verwachting: gehuwden met een in Nederland geboren partner blijken over het geheel genomen vaker te scheiden dan partners die hetzelfde geboorteland hebben. Overigens wordt deze veronderstelling niet voor alle geboortelanden bevestigd. Uitzonderingen hierop zijn bijvoorbeeld mannen en vrouwen geboren op de Nederlandse Antillen/Aruba en Suriname, voor wie de echtscheidingskans juist lager is wanneer de partner in Nederland is geboren. Ook voor vrouwen geboren in de voormalige Sovjet-Unie blijkt de kans op echtscheiding kleiner in geval zij een Nederlandse partner hebben dan wanneer hun partner eveneens in de Sovjet-Unie is geboren. Voor de in Iran en Indonesië geboren mannen leidt het hebben van een Nederlandse partner slechts tot iets hogere echtscheidingskansen. Ditzelfde kan geconcludeerd worden voor de in Indonesië en Polen geboren vrouwen. Dit terwijl huwelijken tussen in Turkije of Marokko geboren met een Nederlandse partner tot duidelijk meer echtscheiding leidt dan wanneer zij een partner uit hetzelfde geboorteland hebben. Het verschil in echtscheidingskans voor deze groepen is opvallend: Turkse vrouwen die met een Nederlander zijn gehuwd hebben een aanmerkelijk lagere echtscheidingskans dan Turkse mannen die met een Nederlandse getrouwd zijn.

5.6 GEZINSSAMENSTELLING

5.6.1 EEN INVENTARISATIE

112

Veranderingen op het terrein van relatie- en gezinsvorming vinden hun weerslag in de huishoudens- en gezinssamenstelling. Zo heeft de toename van het ongehuwd samenwonen, de stijging van het aantal echtscheidingen en het ongehuwd ouderschap de huishoudenssamenstelling en -omvang beïnvloed. De gemiddelde huishoudensomvang is als gevolg van deze ontwikkelingen gedaald; meer mensen (zowel jongeren als ouderen) wonen bovendien alleen. Daarnaast heeft ook het dalende vruchtbaarheidsniveau kleinere families tot gevolg (Kuijsten 1999).

In de huishoudensstructuur komen demografische regimes dus duidelijk tot uitdrukking. Een voorbeeld hiervan is het in het Caribische gebied dominante familiesysteem waarbij eenoudergezinnen met een vrouw aan het hoofd van het huishouden veel voorkomend zijn. Daarnaast heeft ongehuwd samenwonen, zoals al eerder genoemd, een belangrijke plaats naast de huwelijksrelatie. Ook onder de in Nederland verblijvende Antillianen en Surinamers komen in tegenstelling tot de autochtone bevolking, eenoudergezinnen veel voor. Onderzoek uit 1992 laat zien dat 28 procent van de Surinaamse huishoudens in Nederland een eenoudergezin betreft waarbij de vrouw aan het hoofd staat (Schoorl et al. 1994). Voor de Surinaamse populatie worden overigens wel duidelijke verschillen tussen Creolen en hindoestanen gevonden. Een groot deel van vooral de Creools-Surinaamse gezinnen bestaat uit een alleenstaande moeder met kinderen. Meer recente gegevens laten zien dat van de Creoolse gezinnen met kinderen 49 procent uit eenouderge-

zinnen bestaat terwijl dit percentage onder de Surinaamse hindoestanen 34 procent bedraagt (Tesser et al. 1999).

Op basis van de theoretische veronderstellingen wat betreft de moderniteit en groepsgerichtheid van de samenleving kan verwacht worden dat de *extended* familie meer zal voorkomen in een traditionele groepsgerichte maatschappij. Deze huishoudensstructuur zal in een meer moderne individueel georiënteerde samenleving minder functioneel zijn. Bovendien wordt in een dergelijke maatschappij een lager kindertal verwacht waardoor, ook wanneer niet wordt ingewoond met familie, de huishoudensomvang kleiner zal zijn (zie hfdst. 2 en 6).

Door het grotere aantal huishoudens met kinderen is de huishoudensomvang onder allochtonen ook groter (tabel 5.1). Ongeveer 40 procent van de Marokkaanse en 30 procent van de Turkse huishoudens bestaat uit ten minste vijf personen, terwijl slechts 5 procent van de autochtone huishoudens deze omvang heeft. Mede doordat er nog betrekkelijk weinig ouderen zijn onder de allochtone groepen in Nederland is het aandeel alleenstaanden laag. Bovendien is dit het gevolg van het feit dat veel jongeren direct uit huis huwen en met hun partner (en eventueel ouders) gaan samenwonen (Smeets et al. 1999; Tesser et al. 1999). Onderzoek van De Feyter (1999) over de huishoudensontwikkeling van 'oude' allochtone groepen in Amsterdam laat zien dat huishoudens ook onder deze groepen kleiner worden, maar dat dit voornamelijk het gevolg is van een dalende vruchtbaarheid en niet zozeer kan worden toegeschreven aan een stijging van het aantal huishoudens zonder kinderen.

Tabel 5.1 Huishoudensomvang van vier allochtone groepen en autochtonen, SPVA 1998 (%)

Omvang huishouden	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	Autochtonen
1 persoon	7	16	26	35	37
2 personen	14	17	24	25	32
3 of 4 personen	48	32	38	31	26
5 of 6 personen	26	23	11	8	5
7 personen of meer	4	13	0	1	0
gemiddelde omvang	3,7	3,8	2,6	2,4	2,2

Bron: Smeets et al. (1999).

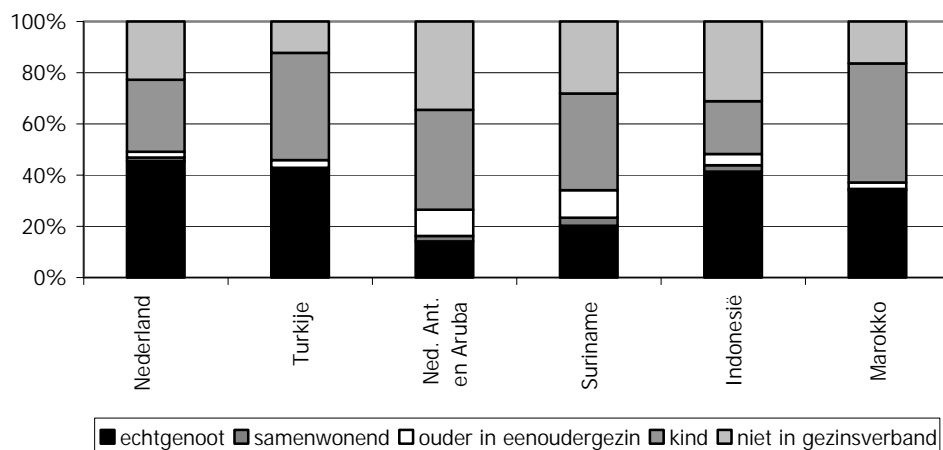
5.6.2 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

Het gezin wordt door het CBS gedefinieerd als "een primaire samenlevingsvorm waarin de relaties tussen de leden zijn bepaald door huwelijksbanden of afstamming in de eerste lijn." Een gezin is dus een echtpaar met of zonder kinderen, een samenwonend paar met één of meer door de man erkende thuiswonende kinderen of een eenoudergezin. Iemand die niet in één van de hier aangeduide gezinstypen

woont, wordt beschouwd als niet in gezinsverband levend. De gegevens van het CBS definiëren de gezinssamenstelling naar plaats van de individuele persoon in het gezin. Degenen die ongehuwd samenwonen zonder kinderen of alleenstaand zijn, worden niet apart geregistreerd, maar vallen onder een grote groep niet in gezinsverband levenden.¹³ Onder deze laatste groep vallen bijvoorbeeld ook personen die in afwachting van de procedure in een asielzoekerscentrum verblijven.

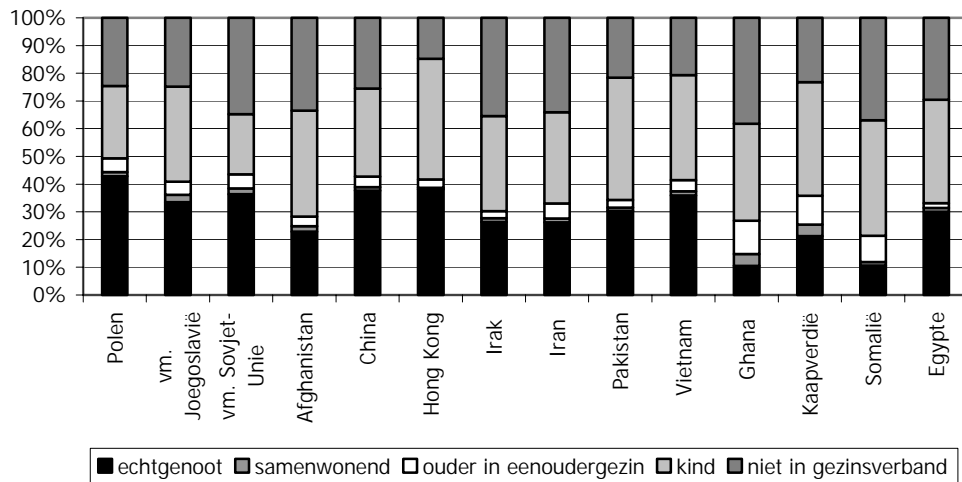
In de figuren 5.13 en 5.14 wordt de plaats in het gezin voor de 'oude' en 'nieuwe' allochtone groepen apart weergegeven. De grootste groep onder de autochtone Nederlanders (46 procent) woont als echtbaar (met of zonder kinderen) samen. Ook Indonesiërs, Turken en Polen wonen veelal als echtgenoten samen. Anderzijds is dit gezinstype onder Surinamers, Kaapverdianen, Somaliërs, Ghanezen en mensen uit de Nederlandse Antillen het minst gebruikelijk. Van alle bestudeerde groepen wonen deze laatste vijf groepen het meest in een eenoudergezin en vinden we onder hen ook de hoogste aantallen ongehuwd samenwonenden met kinderen.

Figuur 5.13 Gezinsamenstelling naar allochtoniteit, 'oude' migrantengroepen, 1 januari 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 5.14 Gezinsamenstelling naar allochtoniteit, 'nieuwe' migrantengroepen, 1 januari 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Rond tien procent van de in Nederland verblijvende Surinamers en Antillianen/Arubanen is ouder in een eenoudergezin. Van de autochtone Nederlanders heeft slechts ruim twee procent deze gezinsamenstelling en behoort daarmee net als de Marokkanen, Irakezen en Egyptenaren tot degene met de laagste percentages in dit gezinstype. Ook ongehuwd samenwonen met kinderen komt onder vrijwel alle groepen nauwelijks voor. De Surinamers en Antillianen/Arubanen vormen hier opnieuw de uitzondering. Van der Heijdt (1995) concludeert eveneens dat deze gezinstypen onder Surinamers, en met name de Creolen in Nederland, zeer gebruikelijk zijn. Het feit dat, zoals hiervoor ook al gesignaleerd, het gezin in het Caribische gebied wordt gezien als bestaand uit moeder met kinderen, ligt hieraan ten grondslag.

Voor wat betreft de niet in gezinsverband levenden, worden voor herkomstlanden als Turkije, Hong Kong en Marokko de laagste percentages gevonden (tussen de 12 en 16 procent). Meer dan een derde van de Irakezen, Somaliërs en Ghanezen woont daarentegen niet in gezinsverband. Dit heeft waarschijnlijk deels met de leeftijdsopbouw van de betrokken groepen te maken. Zo concluderen Prins en Verhoef (2000) dat de niet-westerse allochtonen tussen 16 en 20 jaar vaak 'niet in gezinsverband' wonen. Na het 23e levensjaar verdwijnt dit verschil tussen allochtonen en autochtonen en is het aandeel niet in gezinsverband levenden onder de niet-westerse allochtone groep juist het laagst (Prins en Verhoef, 2000). Daarnaast kunnen de voor de 'nieuwe' groepen gevonden hoge percentages samenhangen met het feit dat zij als asielzoeker zijn gekomen en nog relatief vaak in de central opvang verblijven. De lage percentages personen die niet in gezinsverband wonen

onder Turken en Marokkanen daarentegen kunnen het gevolg zijn van jongere huwelijksleeftijd onder deze groepen en de daar dominant zijnde traditionele gezinspatronen.

Uit de hiervoor gepresenteerde gegevens kan niets worden gezegd over het aantal echtparen met en zonder kinderen. Voor een aantal 'nieuwe' groepen is dit wel bekend uit het onderzoek van Van den Tillaart et al. (2000). Tabel 5.2 differentieert de groep echtparen naar degenen met en zonder kinderen voor een aantal allochtone groepen en de totale Nederlandse bevolking. Uit de gegevens komt duidelijk naar voren dat het aandeel echtparen zonder kinderen onder de totale Nederlandse bevolking aanzienlijk hoger is dan voor de geselecteerde 'nieuwe' groepen. Dit is waarschijnlijk het gevolg van de jonge leeftijdsstructuur en het vruchtbaarheidsgedrag van de allochtone groepen die ervoor zorgt dat onder hen veel kinderen geboren worden, terwijl er tegelijkertijd nog weinig paren zijn die de zogenaamde lege-nestfase hebben bereikt.

Voor wat betreft de 'oude' groepen is uit de SPVA gegevens bekend dat ook de huishoudenssamenstelling¹⁴ van de vier grote migrantengroepen in Nederland anders is dan die van autochtone Nederlanders (niet in figuur). Een belangrijk verschil is dat onder deze allochtone groepen meer huishoudens met kinderen zijn. Terwijl een derde van de autochtone huishoudens kinderen heeft, is dit voor driekwart van de Turkse huishoudens en tweederde van de Marokkaanse huishoudens het geval. Daarentegen is het percentage alleenstaanden onder Turken en Marokkanen beperkt (resp. 7 en 16 %) en heeft meer dan een derde van de autochtonen deze huishoudensvorm (Smeets et al.1999).

Tabel 5.2 Percentage echtparen verdeeld naar degenen met en zonder kinderen voor een aantal geselecteerde 'nieuwe' allochtone groepen, per 1-1-1999 (%)

	Bosnië	Somalië	Iran	Irak	Ghana	Vietnam	Afgha- nistan	totale bevolking
echtpaar zonder kinderen	9	1	5	4	4	8	2	19
echtpaar met kinderen	28	10	21	22	7	28	21	24

Bron: Van den Tillaart et al. (2000) op basis van CBS-gegevens.

De grootste veranderingen wat betreft gezinstype doen zich tussen 1995 en 1999 voor bij Ghanezen en mensen uit de voormalige Sovjet-Unie (niet in figuur). Zij leven in 1999 beduidend minder vaak als echtgenoot samen (een daling van resp. 16 en 12 %) dan het geval was in 1995. Waarschijnlijk hangt deze verandering mede samen met de in de vorige paragraaf gevonden hoge echtscheidingscijfers voor deze groepen. Onder de groep Somaliërs valt de toename van het percentage kinderen (van 34 naar 42 %) en een afname van het aandeel niet in gezinsverband levenden (van 46 naar 37 %) op.¹⁵ Dit bevestigt het vermoeden dat het veel voorkomen van dit gezinstype deels samenhangt met de migratiereden (asiel) en de

eerste vestiging (centrale opvang). In 1995 had een deel van de Somaliërs waarschijnlijk nog geen verblijfsstatus en verbleven zij in de centrale opvang, waar zij zich in 1999 meer zelfstandig gevestigd hebben met hun familie of gezin. Opvallend is wel dat voor alle allochtone groepen het percentage ouder in een eenoudergezin tussen 1995 en 1999 in meer of mindere mate stijgt. De grootste stijging doet zich in deze periode voor onder de Kaapverdianen, Ghanezen en Somaliërs.

5.7 CONCLUSIE

In deze laatste paragraaf wordt getoetst in hoeverre de hypotheses uit ons model ook daadwerkelijk stroken met de gevonden resultaten. Hierna zal per thema deze koppeling worden gemaakt en zullen een aantal conclusies worden samengevat.

Gemengde huwelijkssluiting

Gemengde huwelijkssluiting wordt vaak gezien als een indicatie voor integratie van allochtonen in de ontvangende maatschappij. Volgens onze theoretische aannames kan verwacht worden dat migranten afkomstig uit een meer groepsgerichte en traditionele samenleving, veelal binnen de eigen groep zullen huwen. De familie en de traditie worden daarnaast verwacht van groot belang te zijn in de partnerkeuze. Naarmate de samenleving meer modern is, zal het partnerkeuze proces, hoewel op diverse wijzen door de omgeving mede beïnvloed, toch hoofdzakelijk een individuele aangelegenheid zijn.

In lijn met de vooronderstelling blijkt dat onder de meeste allochtone populaties het merendeel van de huwelijkssluitingen twee in hetzelfde land geboren partners betreft. Vooral van degenen geboren in een islamitisch land, huwt slechts een kleine minderheid met een in Nederland geboren partner. Als er onder deze groepen al gemengd gehuwd wordt, dan komt dat daarnaast veel vaker onder mannen dan onder vrouwen voor. De islamitische regel dat een vrouw een islamitische man hoort te huwen, is hier mogelijk mede oorzaak van. Een aantal landen, zoals Indonesië, Polen, voormalige Sovjet-Unie, de Nederlandse Antillen en Egypte (mannen), vormen de uitzondering op deze hoofdzakelijk homogame huwelijkssluiting. Vooral voor deze laatste groep, Egyptische mannen, is dit geheel in tegenstelling tot de verwachtingen op basis van de indeling in culturele regio's. Het feit dat het merendeel van hen niet bij de Nederlandse partner woont, is evenals het hoge echtscheidingspercentage een indicatie dat het hier mogelijk in een aanzienlijk deel van de gevallen om schijnhuwelijken gaat. Hoewel op basis van de indeling naar culturele regio's gemengde huwelijkssluiting niet verwacht werd in deze omvang voor te komen onder Indonesiërs, bleek ook in eerdere hoofdstukken al dat de Indonesiërs een enigszins bijzondere groep zijn. Een groot deel van hen behoort tot de tweede generatie. Bovendien betreft het vaak kinderen van personen die zelf weliswaar in Indonesië geboren zijn, maar waarvan de ouders weer in Nederland geboren zijn en in Indonesië verbleven in verband met een functie

binnen het koloniale bestuur. Ook de hoge mate van gemengde huwelijkssluiting onder degenen die geboren zijn op de Nederlandse Antillen, is mogelijk deels te verklaren door de koloniale banden en gemeenschappelijke taal. Daarnaast kan het feit dat een groot deel van hen de Nederlandse nationaliteit heeft, waardoor er geen juridische beperkingen aan huwelijk en verblijf zijn, gemengde huwelijksluiting mogelijk stimuleren. De bevinding dat veel Poolse vrouwen en vrouwen geboren in de voormalige Sovjet-Unie met een Nederlander huwen, lijkt een heel andere oorzaak te hebben. Dit kan verklaard worden vanuit het gegeven dat Nederlandse mannen in die landen een vrouw zoeken. Het feit dat deze landen wat betreft culturele indeling betrekkelijk dicht bij Nederland staan, kan dit mogelijk nog versterken.

De resultaten laten zien dat voor een groot deel van de mannen geboren in de 'nieuwe' migrantenlanden het niveau van gemengde huwelijkssluiting in 1998 ten opzichte van 1990 is gedaald (voor vrouwen wordt dit niet gevonden). De verklaring hiervoor is mogelijk de eerder gesuggereerde U-vorm in de huwelijkssluiting. Vanwege het ontbreken van partners in de eigen groep zal het aantal gemengde huwelijkssluitingen in de eerste fase na het op gang komen van migratie hoog zijn, vervolgens met het groeien van de omvang van de allochtone groep afnemen, om ten slotte na een langere tijd van verblijf en toegenomen contacten met autochtonen weer toe te nemen. Anderzijds heeft de afname mogelijk ook te maken met een aantal wijzigingen in het Nederlandse toelatingsbeleid in 1994. Vanaf 1994 wordt onder andere aan gezinsvorming een aantal striktere eisen gesteld.

Huwelijksleeftijd

Op basis van de indeling in culturele regio's uit hoofdstuk 2 wordt verwacht dat in een traditionele maatschappij die sterk groepsgericht is, relatief jong gehuwd wordt. Enerzijds komt dit doordat economische zelfstandigheid een minder belangrijke vereiste is voor huwelijkssluiting; anderzijds is het huwelijk in een dergelijke samenleving veelal zeer gewenst. Verschillen in huwelijksleeftijden worden overigens gevonden bij vergelijking van allochtone groepen onderling en bij vergelijking met autochtonen. Daarnaast kan de huwelijksleeftijd ook binnen de groep variëren. Veelal wordt bijvoorbeeld verondersteld dat een hogere opleiding mede als gevolg van de langer opleidingsduur leidt tot uitstel van het huwelijk. Bovendien zal de mate waarin andere samenlevingsvormen geaccepteerd zijn, leiden tot een al dan niet grotere huwelijkskans.

De gevonden huwelijksleeftijden lijken over het geheel genomen in lijn te zijn met de verwachting. Vooral onder personen afkomstig uit overwegend islamitische landen en in het bijzonder onder vrouwen wordt een lage huwelijksleeftijd gevonden. Daarnaast is het huwelijk onder vrouwen uit deze herkomstlanden universeel; vrijwel niemand blijft ongehuwd. De 'oude' groepen allochtonen onderscheiden zich op dit punt overigens niet van de 'nieuwe' groepen. De relatief hoge gemiddelde leeftijd bij huwelijk van vrouwen afkomstig uit de Caribische geboorte-

landen en Ghana heeft waarschijnlijk vooral te maken met het vaker voorkomen van ongehuwd samenwonen. Daardoor huwt slechts een relatief klein deel van de populatie en degenen die huwen doen dit op relatief hoge leeftijd. Dit komt tot uitdrukking in lage huwelijkskansen op vrijwel alle leeftijden. Deze lage huwelijkskansen wordt overigens tegen de verwachting in ook onder Somaliërs gevonden. Zeker aangezien ander onderzoek heeft laten zien dat Somaliërs in Nederland relatief laag opgeleid zijn in vergelijking met andere vluchtelingengroepen, is deze bevinding opvallend (zie bijlage 2). Mogelijk is het ontbreken van voldoende partners binnen de groep hier debet aan. Aan de andere kant is het huwelijk onder Chinezen en Marokkanen vrijwel universeel. Vooral Marokkaanse vrouwen huwen daarbij op jonge leeftijd. Ditzelfde patroon wordt ook voor de andere islamitische landen gevonden. Alleen vrouwen geboren in Iran zijn wat betreft huwelijkskansen en leeftijd ongeveer vergelijkbaar met in Nederland geboren vrouwen. Huwen is onder hen niet meer universeel en zij huwen relatief laat. Zij nemen daarmee een middenpositie in tussen vrouwen uit de Caribische landen en degenen uit islamitische geboortelanden. Hoewel Iran daarmee minder overeenkomt met de andere islamitische landen staat deze bevinding niet op zich: ook op andere aspecten van demografisch gedrag blijken zij zich modern te gedragen.

Echtscheiding

In een samenleving waar de eer van de familie voorop staat en het huwelijk zeer wenselijk wordt geacht, zullen waarschijnlijk relatief weinig echtscheidingen voorkomen. Bovendien wordt veelal verondersteld dat gemengde huwelijken tussen partners met een verschillende herkomst minder stabiel zijn vanwege de culturele verschillen in moderniteit en individualiteit tussen de partners.

De veronderstelling wat betreft het voorkomen van echtscheiding wordt slechts ten dele bevestigd door de data. Zo blijken in tegenstelling tot de verwachting de echtscheidingscijfers van Nederlandse mannen lager te zijn dan die van mannen afkomstig uit diverse islamitische herkomstlanden. Twee factoren spelen mogelijk een rol bij deze relatief hoge echtscheidingscijfers onder allochtone groepen. In de eerste plaats speelt gemengde huwelijksluiting een rol. Het is bekend dat gemengde huwelijken een hoger risico op echtscheiding lopen dan niet-gemengde huwelijken. Een hoog aandeel gemengde huwelijken onder bepaalde allochtone groepen zal daarom leiden tot een hoge echtscheidingskans. Echter, ook wanneer men zich beperkt tot niet-gemengde huwelijken, blijken de diverse allochtone groepen nog een hoger echtscheidingscijfer te hebben dan de autochtone populatie. Wellicht dat hier het acculturatieproces een rol speelt. De aanpassing aan een nieuwe samenleving kan de relatie tussen partners onder druk zetten, met name wanneer de aanpassing voor de ene partner soepeler verloopt dan voor de andere.

Desondanks zijn de echtscheidingscijfers voor vrijwel alle groepen laag waarbij, in lijn met de vooronderstelling, de Caribische herkomstlanden over het geheel genomen een hogere echtscheidingskans hebben dan degenen uit de islamitische

herkomstlanden. Alleen voor de geboortelands Ghana en Egypte worden beduidend hogere echtscheidingscijfers gevonden. Het hoge percentage echtscheidingen onder Egyptenaren is overigens mogelijk te wijten aan schijnhuwelijken. Uit de gegevens blijkt dat Egyptenaren een extreem hoge huwelijkskans hebben en dat zij relatief vaak met een Nederlandse partner huwen. Eerder onderzoek waaruit blijkt dat een relatief klein deel van hen daadwerkelijk samenwoont met de partner lijkt dit te bevestigen.

Van de islamitische herkomstlanden hebben Pakistan en Iran eveneens een relatief hoog echtscheidingscijfer. Onderzoek in de Verenigde Staten laat een zelfde resultaat zien: ook daar blijkt dat de echtscheidingscijfers voor de daar verblijvende Iraniërs hoog zijn. Dit wordt verklaard door het feit dat mannen en vrouwen zich in verschillende mate aanpassen aan de nieuwe samenleving. Daarnaast speelt mogelijk ook het hoge opleidingsniveau hierin een rol. Voor Pakistani ligt niet een duidelijke verklaring voor de hand.

Wat betreft de instabiliteit van etnische gemengde relaties lijkt de geformuleerde hypothese te worden bevestigd: degenen die gehuwd zijn met een in Nederland geboren partner hebben een grotere echtscheidingskans dan zij die met iemand uit de eigen groep zijn gehuwd. Er zijn een aantal uitzonderingen op deze algemene conclusie. Zo leidt het hebben van een Nederlandse partner niet tot hogere echtscheidingskansen voor de in Iran en Indonesië geboren mannen. Daarnaast is de kans op een echtscheiding voor vrouwen geboren in de voormalig Sovjet-Unie kleiner in geval zij een Nederlandse partner hebben kleiner dan wanneer hun partner eveneens in de Sovjet-Unie is geboren. Hetzelfde wordt gevonden voor mannen en vrouwen geboren op de Nederlandse Antillen en in Suriname. Mogelijk is dit voor deze laatste groep te relateren aan het feit dat onder deze groepen ongetrouwd samenwonen veel gebruikelijker is dan het huwelijk; degenen die toch huwen en wel met een Nederlandse partner zien het huwelijk dan ook misschien meer als een vaste relatie.

Ten slotte is het opvallend dat de echtscheidingskansen van Turkse vrouwen gehuwd met een Nederlander kleiner zijn dan die voor Turkse mannen die een Nederlandse partner hebben. Dit verschil tussen de geslachten is mogelijk het gevolg van, evenals hiervoor al bleek voor Iraanse vrouwen, een snellere aanpassing van Turkse vrouwen aan de westerse normen dan het geval is voor de mannen. Ook uit kwalitatief onderzoek blijkt dat vrouwen van Turkse en Marokkaanse origine mannen uit hun eigen groep veelal te traditioneel vinden, terwijl mannen de tweede generatie vrouwen uit de eigen groep te vrijgevochten en modern vinden (zie onder andere Esveldt et al. 1995; Lodewijckx en Hendrickx 1998).

Gezinssamenstelling

Mede als gevolg van de hiervoor beschreven patronen van relatievorming en door het verschil in vruchtbaarheidsgedrag zullen gezinnen in een meer moderne en

individualistische samenleving anders van samenstelling zijn dan in een traditionele groepsgericht samenleving. In dit laatste type maatschappij zullen meer *extended* families voorkomen en worden vanwege de hogere vruchtbaarheids-cijfers meer kinderen in het gezin verwacht. Ongehuwd samenwonen zal vanwege de universaliteit en wenselijkheid van het huwelijk nauwelijks voorkomen.

De gezinssamenstelling van allochtone groepen blijkt inderdaad duidelijk anders dan die van de autochtone Nederlanders. Maar ook tussen de allochtone groepen lijkt zich een driedeling voor te doen. Het patroon van samenleven van de groepen afkomstig uit het Caribische gebied kenmerkt zich door veel ongehuwd samenwonen met een kind en het veel voorkomen van eenoudergezinnen. Daarnaast staan degenen met een islamitische herkomst waar het huwelijk alsmede het krijgen van kinderen universeel is. Dit heeft zijn weerslag in de gezinssamenstelling die grotendeels bestaat uit gehuwden met kinderen. Ten slotte kan een groep worden onderscheiden die voornamelijk om asielredenen naar Nederland zijn gekomen. Als gevolg van de centrale opvang waarin zij in eerste instantie verblijven, woont een groot aantal van hen niet in gezinsverband. Bovendien wordt volgens CBS-gegevens (1998) onder de groep Iraniërs, Irakezen en Somaliërs een groot aandeel gehuwden gevonden die niet met de partner samenwoont. Mogelijk hebben de partners van deze groepen zich nog niet bij hun echtgenoot gevestigd waardoor zij nu, hoewel gehuwd, als niet in gezinsverband levend worden aange-merkt. Met uitzondering van deze laatste groep lijken de kenmerken van de gezinssamenstelling in het land van herkomst in de Nederlandse situatie te worden weerspiegeld en strookt dit redelijk met de hypothesen wat betreft de culturele regio's.

NOTEN

- 1 Wel moet worden aangetekend dat een groot deel van de tweede generatie in Nederland geboren allochtonen nog niet de huwelijksleeftijd heeft bereikt; voor kanttekeningen bij de gegevens wordt verder verwezen naar hoofdstuk 3.
- 2 Voor een beschrijving van de huwelijkstradities en daaraan verbonden normen in de herkomstlanden wordt verwezen naar bijlage 2.
- 3 De gegevens wat betreft huwelijkssluiting zijn gebaseerd op het geboorteland van de partners. Dit heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat een huwelijk tussen een eerste generatie allochtoon en een allochtoon uit de tweede generatie ten onrechte als gemengd wordt aangemerkt; zie voor definities en daaraan verbonden consequenties hoofdstuk 3.
- 4 Ook in onze studie vinden we voor deze groepen een aanzienlijke proportie met een partner uit een andere allochtone groep. Hoewel hiervan niet bekend is welke allochtone groepen het betreft, is het aannemelijk dat het merendeels Chinezen geboren in andere landen in dezelfde regio betreft (bijv. Taiwan, Vietnam en Thailand).
- 5 Uit de gegevens valt overigens niet op te maken welk ander buitenland het betreft bij dergelijke huwelijken zodat een zinvolle analyse wordt bemoeilijkt.
- 6 Geregistreerde partnerschappen zijn niet inbegrepen in de cijfers met betrekking tot huwelijkssluiting.
- 7 Wanneer het absoluut aantal huwelijkssluitingen kleiner is dan 50 per jaar zijn de gegevens niet in de figuur opgenomen; in bijlage 1 zijn zij wel terug te vinden.
- 8 Het betreft hier dus niet alleen de eerste, maar alle huwelijken in het betreffende jaar. Gegevens over alleen de eerste huwelijken waren niet beschikbaar. Aangezien de proportie tweede huwelijken in de meeste allochtone groepen zeer gering is, zal dit nauwelijks tot vertekening van de uitkomsten leiden. Een tweede nadeel betreft het feit dat er geen rekening kan worden gehouden met personen die in de loop van een jaar ongehuwd Nederland binnenkomen en direct trouwen en met het feit dat een deel van de huwelijken in het buitenland wordt gesloten.
- 9 De gehanteerde leeftijdsklasse-indeling was 0-19, 20-24, 25-29, 30-39 en 40+ jaar.
- 10 Vanwege het ontbreken van gegevens is het niet mogelijk om het gemiddeld aantal gehuwden in een jaar te berekenen. Doordat de gegevens aan het begin van het jaar worden genomen zal het aantal gehuwden enigszins onderschat zijn en het echtscheidingsrisico daarmee iets hoger liggen dan wanneer de *mid-year* populatie vastgesteld had kunnen worden.
- 11 Alleen geboortelanden met 50 echtscheidingen of meer in 1998 zijn in de figuur opgenomen.
- 12 Deze exercitie is niet mogelijk voor 1998, omdat voor dat jaar alleen de totalen naar geboorteland van één van de partners beschikbaar zijn.
- 13 Zo wordt een vrouw die ongehuwd samenwoont met een man die haar kind(eren) niet erkent, geregistreerd als een eenoudergezin met kind(eren). De man wordt geregistreerd als niet in gezinsverband levend.

- ¹⁴ De gezinssamenstelling wordt gebaseerd op de positie van de individuele persoon in het gezin, terwijl het bij de huishoudenssamenstelling gaat om degenen die gezamenlijk een huishouden voeren.
- ¹⁵ De cijfers voor 1995 zijn in lijn met hetgeen door Sprangers (1994) gevonden werd voor 1992.

6 GEZINSVORMING

6.1 INLEIDING

Evenals relatievorming kan gezinsvorming inzicht geven in het demografisch gedrag van allochtone groepen in Nederland. De veranderingen die in de afgelopen decennia op beide terreinen hebben plaatsgevonden zijn overigens niet los te zien van elkaar. Zoals in hoofdstuk 2 uiteen werd gezet hangen ze samen met de mate van individualiteit en moderniteit van de maatschappij. Het aantal kinderen kan evenals de leeftijd waarop een vrouw kinderen krijgt een indicatie geven van de positie die allochtonen op deze dimensies innemen. Zo wordt een hoog kindertal veelal geassocieerd met een minder moderne samenleving en een grotere groepsgerichtheid. In dergelijke gevallen zijn niet zozeer de individuele aspiraties maar juist het in stand houden van de familie van belang. Bovendien wordt het op jonge leeftijd krijgen van kinderen vaak gezien als een belemmering voor de arbeidsparticipatie van vrouwen. Het vruchtbaarheidsgedrag verschilt dan ook tussen de diverse samenlevingen. Het valt daarmee te verwachten dat groepen afkomstig uit meer traditionele en groepsgerichte maatschappijen dan de Nederlandse, zich anders gedragen dan autochtone Nederlanders. Deze gedragspatronen kunnen vanzelfsprekend wel veranderen in de loop van de tijd. Gezinsvorming en vruchtbaarheid kunnen daarmee een indicatie zijn voor de integratie van migrantengroepen in Nederland. Bij de bestudering van vruchtbaarheidsgedrag wordt over het algemeen aan een drietal onderwerpen aandacht besteed. Ten eerste is dat het aantal kinderen dat een vrouw krijgt (en de veranderingen daarin), ten tweede de leeftijd waarop een vrouw kinderen krijgt en ten derde de omvang van de echte-lijke en buitenechtelijke geboorten.

125

In dit hoofdstuk zullen op het gebied van gezinsvormings- en vruchtbaarheidsgedrag de belangrijkste verschillen en overeenkomst tussen de migrantengroepen en autochtone Nederlanders worden besproken. Overigens is het zinvol om niet alleen een vergelijking met het gedrag van autochtonen te maken, maar ook met het gedrag in het land van herkomst.¹ Allereerst wordt een korte schets van de belangrijkste ontwikkelingen wat betreft gezinsvorming in Nederland gegeven. Vervolgens komt het gemiddeld kindertal aan de orde. In paragraaf 6.4 wordt de leeftijd behandeld waarop vrouwen moeder worden en wordt eveneens ingegaan op tienergeboorten. De resultaten voor wat betreft buitenechtelijke geboorten worden in paragraaf 6.5 besproken. In de afsluitende paragraaf worden de belangrijkste conclusies beschreven en in verband gebracht met het theoretisch model uit hoofdstuk 2. Per paragraaf wordt, alvorens de resultaten uit de analyses te bespreken, een (korte) impressie van de bestaande theorieën en data over het betreffende onderwerp gegeven.² Overigens is het ook voor dit hoofdstuk van belang om te realiseren welke mogelijkheden en beperkingen de data hebben; in hoofdstuk 3 is hiervan een overzicht gegeven.

6.2 ONTWIKKELINGEN ROND GEZINSVORMING IN NEDERLAND

Op het gebied van relatie- en gezinsvorming zijn in veel Europese landen grote verschuivingen opgetreden. Ook in Nederland heeft zich, zoals in het vorige hoofdstuk besproken, sinds het midden van de jaren zestig een stijging van de huwelijksleeftijd, een toename van het ongehuwd samenwonen en echtscheiding voorgedaan. In lijn hiermee is het ouderschap uitgesteld, worden er meer kinderen buiten het huwelijk geboren en is er sprake van een toename van het aantal paren dat kinderloos blijft (Latten en De Graaf 1997). Deze paragraaf geeft een algemene schets van de trends op het terrein van vruchtbaarheid en gezinsvorming in Nederland in de afgelopen decennia.

Tot de jaren zestig blijft het gemiddeld kindertal (*Total Fertility Rate*)³ in Nederland hoog en is er in Nederland sprake van een zogenoemde *babyboom* periode. Met de voortgaande welvaart, de veranderende seksuele moraal en toenemende onderwijs- en arbeidsparticipatie van vrouwen daalt de TFR duidelijk en wordt de ideale gezinsomvang twee kinderen. Na 1970 wordt een lagere TFR gecombineerd met een hogere gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind. Terwijl de TFR in 1950 nog iets boven de 3 kinderen per vrouw ligt, daalde deze tot rond de 1,6 kinderen in 1975. Sinds 1975 blijft de TFR in Nederland op een vergelijkbaar niveau, met een zeer lichte stijging in de jaren negentig. Deze lichte stijging is voornamelijk het gevolg van een inhaalslag van vrouwen die het ouderschap hebben uitgesteld (Latten en De Graaf 1997; De Beer en Van Wissen 1999). Mede als gevolg hiervan en doordat de relatief omvangrijke babyboomgeneratie midden in de reproductieve fase is aangeland bereikte het aantal geboorten in 1999, voor het eerst sinds 1972, weer de 200.000. Een aanhoudend hoog geboorteeniveau wordt echter niet verwacht, aangezien er in de jaren zeventig minder kinderen zijn geboren en juist zij in de komende jaren in de reproductieve fase komen (Prins en Verhoef 2000).

Een dalende vruchtbaarheid hangt naast deze meer sociaal-economische aspecten vooral samen met goede voorlichting over en mogelijkheid van gebruik van anti-conceptiva (Van Nimwegen en Beets 2000). De introductie van de pil in de jaren zestig gaf een eenvoudige en breed toegankelijke mogelijkheid voor gezinsplanning. Bovendien wordt vruchtbaarheid in die periode meer een individueel keuzeproces, onafhankelijk van voorschriften vanuit kerk of familie. Op het gebied van gezinsvorming heeft de toenemende secularisering in Nederland dan ook een rol gespeeld in de genoemde ontwikkelingen (Prins en Verhoef 2000). Vrouwen stellen overigens het krijgen van zowel het eerste kind als volgende kinderen uit (Beets et al. 2001). Uitstel van het eerste kind is duidelijk gerelateerd aan het uitstel van het huwelijk en de stijgende huwelijksleeftijd als gevolg van het feit dat ongehuwd samenwonen voor het huwelijk zeer gebruikelijk is geworden. Verwacht wordt dat een deel van dit uitstel ook daadwerkelijk leidt tot afstel en dat er daarmee een groeiend aandeel vrijwillig kinderloze paren zal ontstaan.

De gemiddelde leeftijd waarop de Nederlandse vrouw haar eerste kind krijgt, is tegenwoordig bijna 29 jaar, terwijl begin jaren zeventig de gemiddelde leeftijd nog ruim 24 jaar was. Nederlandse vrouwen behoren daarmee tegenwoordig tot de oudste moeders ter wereld (landen als Zwitserland, Frankrijk en Spanje zitten overigens ook dicht tegen deze leeftijd aan). Er zijn echter duidelijke verschillen in gemiddelde leeftijd naar opleidingsniveau. Vrouwen met een lage opleiding krijgen hun eerste kind rond het 27e jaar terwijl deze leeftijd voor hoogopgeleide vrouwen 34 jaar is (Beets et al. 2001). De opleidingsperiode is in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog verlengd, waardoor vrouwen en mannen op hogere leeftijd het onderwijs verlaten. Dit toegenomen opleidingsniveau verklaart ten dele de stijging in de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind. Over het algemeen geldt namelijk dat des te hoger het onderwijsniveau des te langer het ouderschap wordt uitgesteld (Coleman 1998; Kuijsten 1999; Prins en Verhoef 2000; Beets et al. 2001).

6.3 KINDERTAL

6.3.1 EEN INVENTARISATIE

Het gemiddeld aantal kinderen dat een vrouw krijgt, verschilt enorm tussen diverse landen. Zo krijgen vrouwen in Hong Kong gemiddeld maar 1 kind tegenover 6 kinderen onder vrouwen in Irak. Het hoogste vruchtbaarheidscijfer wereldwijd (ongeveer 7 kinderen per vrouw) wordt, volgens VN-gegevens, gevonden in Somalië en Oeganda. In de westerse landen ligt het kindertal veelal onder het vervangingsniveau van 2,1 kind per vrouw⁴ (CBS 1999c; Van Nimwegen en Beets 2000).

127

Hoewel het gemiddeld kindertal tussen landen duidelijk verschilt, doet zich wereldwijd wel een daling van de vruchtbaarheidscijfers voor. Het mondiale gemiddeld kindertal was in 1950 nog 5,0 kinderen per vrouw en wordt tegenwoordig door de VN op 2,7 kinderen per vrouw geschat. Verklaringen voor deze wereldwijde vruchtbaarheidsdaling worden onder andere gevonden in de afname van de kindersterfte, de toegenomen urbanisatie, de vermindering van de 'economische waarde' van kinderen en de toegenomen onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie van met name vrouwen (Van Nimwegen en Beets 2000).

Het merendeel van de gegevens over vruchtbaarheid van allochtone groepen in Nederland beperkt zich tot de 'oude' herkomstlanden. De meeste van deze studies zijn gebaseerd op periode cijfers.⁵ Deze cijfers worden echter beïnvloed door veranderingen in de leeftijd bij het krijgen van een kind. Als er een tendens is tot het uitstellen van het ouderschap zonder dat het aantal kinderen dat men krijgt verandert, wordt dit weerspiegelt door een daling in de TFR, gevolgd door een stijging (Van Imhoff en Keilman 2000). Recentelijk is voor vier grote groepen allochtone vrouwen daarom de cohort vruchtbaarheid geanalyseerd. Overigens kleven ook

aan deze cohort vruchtbaarheidscijfers van migrantenpopulaties enige beperkingen. Zo worden de kinderen die een vrouw had voor migratie niet meege-
nomen. Bovendien zijn de jongste leeftijdscohorten vrouwen nu nog in de vrucht-
bare periode waarin mogelijk nog meer kinderen geboren worden. Dit bemoeilijkt
de vergelijking tussen oudere en jongere cohorten vrouwen (Alders 2000). Door
de resultaten van beide analysemethoden naast elkaar te zetten, kan mogelijk wel
een completer inzicht in de ontwikkelingen op het gebied van vruchtbaarheid
worden verkregen. Hierna volgt een kort overzicht van de uitkomsten van studies
gebaseerd op zowel periode als cohort gegevens.

Zoals gezegd doet zich in Nederland een daling van het gemiddeld kindertal per
vrouw voor. Deze afname betreft niet alleen de autochtone Nederlanders, want in
de eerste helft van de jaren negentig is ook het kindertal onder de eerste generatie
Turken en Marokkanen in Nederland aanzienlijk gedaald. De gegevens van de
cohortanalyse (Alders 2000) blijken in lijn met deze periode cijfers; ook de cohort
vruchtbaarheid blijkt voor de bestudeerde groepen duidelijk te zijn gedaald. Ter
illustratie: Marokkaanse vrouwen geboren in 1945 hadden gemiddeld nog 6 kinde-
ren tegenover 3 kinderen voor vrouwen uit dezelfde groep geboren in de jaren
zestig (Alders 2000). Deze afname van de TFR wordt voor alle leeftijden gevonden,
maar is het sterkst onder de jongste en de oudste leeftijdsgroepen. Dit wordt be-
vestigd door de geanalyseerde periodecijfers van deze groepen. Met andere woor-
den: men begint later met het krijgen van kinderen en houdt er ook eerder mee op.
Dit uitstelgedrag wordt vooral onder Marokkaanse vrouwen in Nederland gevond-
den. De jongere generatie Turkse vrouwen krijgt nog steeds op relatief lage leeftijd
kinderen en is vrijwel nooit kinderloos. Overigens is kinderloosheid ook voor
Marokkaanse vrouwen nog steeds een uitzondering (zie ook hfdst. 5 over gezins-
samenstelling). Het gemiddeld kindertal van Turkse en Marokkaanse vrouwen
daalt dus niet zozeer omdat minder vrouwen kinderen krijgen, maar omdat meer
vrouwen minder kinderen hebben. Sinds het midden van de jaren negentig is de
TFR van Turkse en Marokkaanse vrouwen gestabiliseerd. Overigens heeft een groot
deel van de eerste generatie allochtone vrouwen, die veelal in het kader van gezins-
hereniging naar Nederland kwamen, (een deel van) hun kinderen al in hun ge-
boorteland gekregen (Sprangers 1998; Ter Bogt 1996).

De TFR van vrouwen geboren in Suriname en de Nederlandse Antillen is in de jaren
negentig niet veel veranderd en ligt net boven die van Nederlandse vrouwen
(Schoorl 1995; Alders 1998, 2000). Met name onder de in Suriname geboren
vrouwen in de leeftijd van 20-29 jaar doet zich een lichte daling voor tussen 1990
en 1998 (Sprangers 1999). Dit duidt er op dat ook onder deze groep sprake is van
uitstelgedrag. Verder geldt voor Surinaamse vrouwen dat zij steeds vaker maar één
of twee kinderen krijgen. Volgens de cohort gegevens blijven Antilliaanse vrouwen
vrij vaak kinderloos en komt dit zelfs meer voor onder deze groep dan onder
autochtoon Nederlandse vrouwen (Alders 2000). Het geschetste patroon voor
Surinaamse en Antilliaanse vrouwen komt sterk overeen met die voor in Groot-

Brittannië verblijvende migranten uit het Caribische gebied; ook onder de laatsten valt een snelle daling van de TFR waar te nemen. Deze convergentie met autochtonen in vruchtbaarheidsgedrag zou mede veroorzaakt kunnen zijn door de gemeenschappelijke taal en het feit dat de afstand op het punt van religie en andere aspecten van de cultuur kleiner is dan voor andere allochtone groepen (Coleman 1994).

Onder Turkse en Marokkaanse vrouwen is er een sterke samenhang tussen migratie en het krijgen van kinderen. Ongeveer 25 procent van de Turkse vrouwen en 20 procent van de Marokkaanse vrouwen kreeg in het jaar na aankomst in Nederland een kind. Van de vrouwen tussen de 20 en de 30 jaar kreeg zelfs 40 procent een kind in het jaar volgend op de migratie naar Nederland. Bij het merendeel van deze geboorten gaat het om eerste kinderen. Voor vrouwen uit Suriname en de Nederlandse Antillen wordt deze samenhang niet gevonden, waarschijnlijk als gevolg van een andere migratiereden onder deze groepen. Turkse en Marokkaanse vrouwen migreren meer naar Nederland in het kader van gezinsvorming dan het geval is voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. Onder de Turkse en Marokkaanse groep is het percentage vrouwen dat zonder kinderen naar Nederland migreert duidelijk gestegen tussen 1970 en 1998, terwijl dit aandeel relatief gelijk is gebleven voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen.

Overigens daalt niet alleen het kindertal van de in Nederland verblijvende allochtone vrouwen, ook heeft zich in de landen van herkomst een duidelijke daling van het kindertal voorgedaan (zie bijlage 2).⁶ Zo daalde de TFR in Marokko bijvoorbeeld van 4,5 kinderen in 1990 naar 3,3 in 1997. Deze is daarmee vergelijkbaar met het niveau van de in Nederland wonende Marokkaanse vrouwen, zoals uit de hiernavolgende onderzoeksgegevens blijkt (zie par. 6.3.2.). De TFR van Surinaamse vrouwen in Nederland is overigens lager dan die van vrouwen in Suriname (2,6 versus 1,6 kinderen in 1997) (Sprangers 1999).

De bovenstaande gegevens hebben betrekking op de eerste generatie. Aangezien nog slechts een klein deel van de tweede generatie allochtone vrouwen in Nederland in de vruchtbare leeftijd is, kan volgens Schapendonk en Sprangers (2000) over deze groep wat betreft kindertal nog betrekkelijk weinig gezegd worden. In hoeverre de tweede generatie dus minder kinderen krijgt dan hun moeders valt nog niet te bepalen. De gegevens die er zijn voor de tweede generatie hebben alleen betrekking op de jongste groep vrouwen. Bovendien is de omvang van de geboorten onder die groep nog zeer beperkt aangezien ook allochtone vrouwen het krijgen van eerste kind uit lijken te stellen (Schapendonk en Sprangers 2000). Analyse van het kindertal van de jongste leeftijdsgroepen (15-19 en 20-24 jaar) van de tweede generatie 'oude' allochtone groepen geeft aan dat hun leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers tussen die van de eerste generatie en de autochtone vrouwen liggen. Voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen in de leeftijdsgroep 25-29 jaar ligt het kindertal even hoog als voor autochtonen, maar voor de Suri-

naamse en Antilliaanse vrouwen is het kindertal in die leeftijd lager dan voor de autochtone vrouwen. Een voorzichtige conclusie is dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen in ieder geval later kinderen krijgt dan de eerste generatie onder deze groepen. Ook uit gegevens voor België komt naar voren dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse jongeren het krijgen van kinderen lijkt uit te stellen. Hoewel het krijgen en opvoeden van kinderen in beide culturen traditioneel van groot belang wordt geacht, hebben jonge vrouwen uit deze migrantengroepen over het geheel genomen liever een klein gezin (Schoenmaeckers et al. 1998). Op het kindertal lijken zowel de migratiegeneratie als het opleidingsniveau van de vrouw van invloed. Met een stijgende onderwijsparticipatie wordt ook verder uitstel van gezinsvorming verwacht; dit is wat onder de jongste groepen vrouwen van de tweede generatie mogelijk al zichtbaar wordt (Alders 2000; Schapendonk en Sprangers 2000).

6.3.2 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

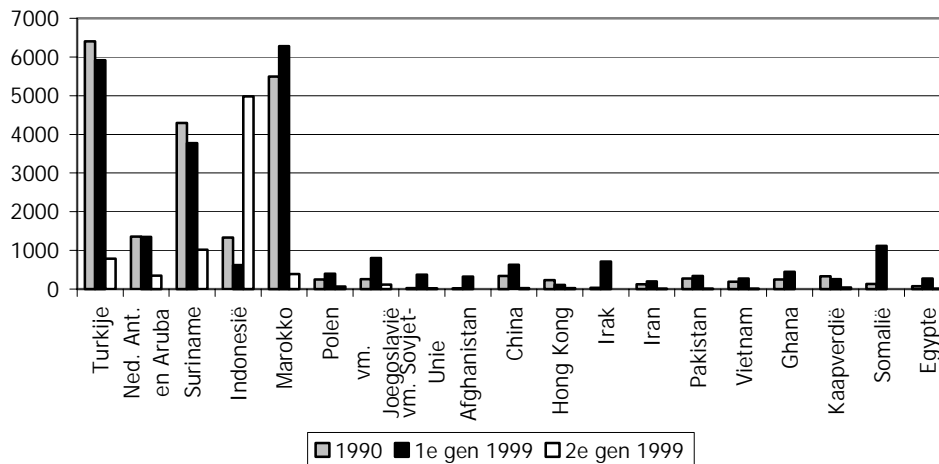
In de eerste plaats zal aandacht worden besteed aan de absolute aantallen geboorten onder allochtonen in Nederland. Om hier inzicht in te krijgen, worden de absolute cijfers voor 1990 en 1999 naar geboorteland van de moeder in figuur 6.1 weergegeven. Het aandeel geboorten van de tweede generatie wordt voor 1999 apart aangegeven.⁷ Het absoluut aantal kinderen dat geboren wordt uit autochtoon Nederlandse vrouwen is niet in de figuur opgenomen. Ongeveer 80 procent van alle in 1999 geboren kinderen heeft een autochtoon Nederlandse moeder. Hoewel de overige 20 procent dus geboorten uit allochtone vrouwen betreft, blijkt uit de gegevens in figuur 6.1 dat de omvang van geboorten voor een aantal allochtone groepen alsmede voor de tweede generatie nog zeer beperkt is. Het is voor de interpretatie van de vruchtbaarheidsgegevens die volgen van belang dit perspectief voor ogen te houden.

Zowel in 1990 als in 1999 wordt het grootste aantal geboorten van allochtonen gevonden onder de 'oude' groepen. Zo worden onder eerste generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen in 1999 ongeveer zesduizend geboorten geteld en onder Surinaamse vrouwen uit de eerste generatie bijna vierduizend. De absolute aantallen geboorten onder vrouwen uit de 'nieuwe' migrantengroepen zijn in vergelijking hiermee nog zeer beperkt. Toch is onder vrouwen uit de 'nieuwe' migrantengroepen een stijging te onderkennen in het aantal kinderen dat geboren wordt. Met name voor Somalië, Irak, China en voormalig Joegoslavië worden een paar honderd tot ruim duizend geboorten geregistreerd in 1999.

Uit figuur 6.1 valt verder duidelijk af te lezen dat het absoluut aantal kinderen dat geboren wordt uit de tweede generatie (derde staaf in de figuur) nog zeer beperkt is en in sommige gevallen zelfs volledig ontbreekt. De Indonesiërs vormen hierop de uitzondering: onder hen worden meer kinderen uit vrouwen van de tweede dan

van de eerste generatie geboren. Voor de 'oude' groepen blijkt de eerste generatie Marokkaanse vrouwen in 1999 meer kinderen te krijgen dan in 1990 het geval was. Voor de overige 'oude' groepen daalt het aantal geboorten onder de eerste generatie (licht), maar worden wel kleine aantallen in de tweede generatie geboren.

Figuur 6.1 Absoluut aantal geboorten onder geselecteerde allochtone groepen in Nederland, naar geboorteland moeder (1990) en naar eerste en tweede generatie (1999)

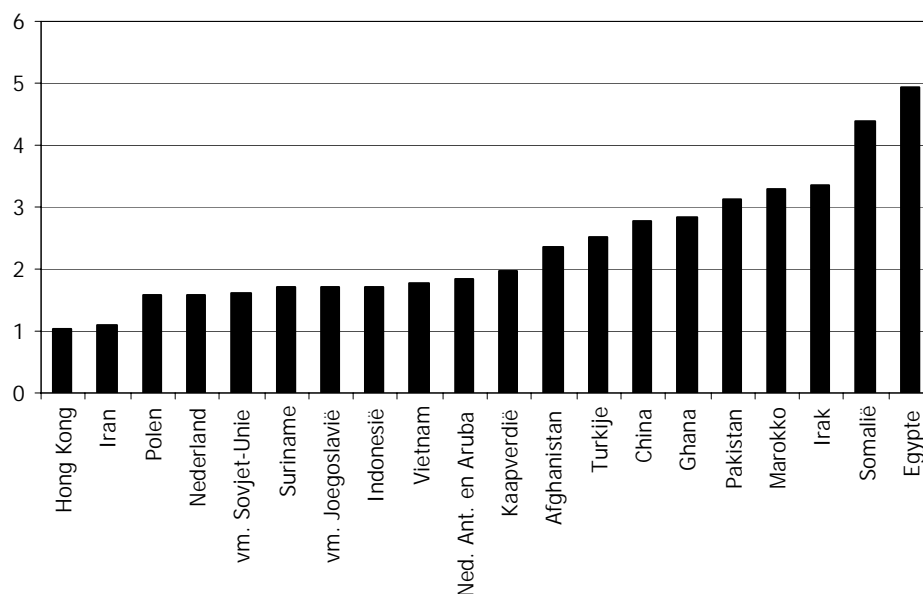
Bron: CBS-gegevens.

Deze absolute cijfers worden sterk beïnvloed door de omvang en geslachtsverdeling van de migrantengroep. Zo groeit het aantal geboorten onder de tweede generatie van de 'oude' migrantengroepen doordat het aantal vrouwen in de vruchtbare levensfase behorend tot de tweede generatie toeneemt over de periode 1990-1999. Om beter zicht te krijgen op de geboortecijfers is daarom het absoluut aantal geboorten gerelateerd aan het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd (15 tot en met 49 jaar). Dit is gebeurd door berekening van het periodespecifieke vruchtbaarheidscijfer TFR (*Total Fertility Rate*). De TFR geeft het aantal kinderen aan dat gemiddeld per vrouw geboren zou worden, wanneer de vruchtbaarheidscijfers die in een bepaald jaar worden geobserveerd voor vrouwen behorend tot die groep gedurende de gehele vruchtbare periode van deze vrouwen zou gelden. In figuur 6.2 wordt de TFR⁸ voor de onderscheiden allochtone groepen weergegeven. Uit de gegevens voor 1999 blijkt dat Egyptische en Somalische vrouwen gedurende hun vruchtbare periode de meeste kinderen krijgen; respectievelijk 4,9 en 4,4 kinderen per vrouw. Terwijl dit voor Somalische vrouwen aanzienlijk lager is dan de ruim 7 kinderen die vrouwen in Somalië zelf krijgen, krijgen de Egyptische vrouwen in Nederland gemiddeld ruim 1,5 kind meer dan vrouwen in hun herkomstland zullen hebben (zie bijlage 2). Ook vrouwen geboren in Irak, Marokko, Ghana, Pakis-

tan, China en Turkije hebben een relatief hoge TFR van 2,5 of meer. Opvallend hierbij is dat met name Marokkaanse en in mindere mate Turkse vrouwen een relatief hoge TFR hebben in vergelijking met de 'nieuwe' allochtone groepen. Hun langere verblijfsduur heeft klaarblijkelijk niet geleid tot meer convergentie naar cijfers welke gelden voor de autochtoon Nederlandse vrouwen (ondanks de grote daling in TFR die onder deze groepen begin jaren negentig heeft plaatsgevonden; zie hierna). Overigens kan over het geheel genomen wel geconcludeerd worden dat ook de TFR van de islamitische vrouwen lager ligt dan welke gevonden wordt in hun herkomstland (zie bijlage 2). Opvallend is verder dat er ook relatief veel allochtone groepen zijn, waarvan het merendeel niet-islamitisch, die een TFR hebben die onder het vervangingsniveau (2,1 kinderen per vrouw) ligt en weinig verschilt van die welke wordt geobserveerd voor in Nederland geboren vrouwen. De laagste TFR wordt geobserveerd voor vrouwen uit Hong Kong en Iran.

Figuur 6.2 TFR naar geboorteland van de moeder (1999)

132

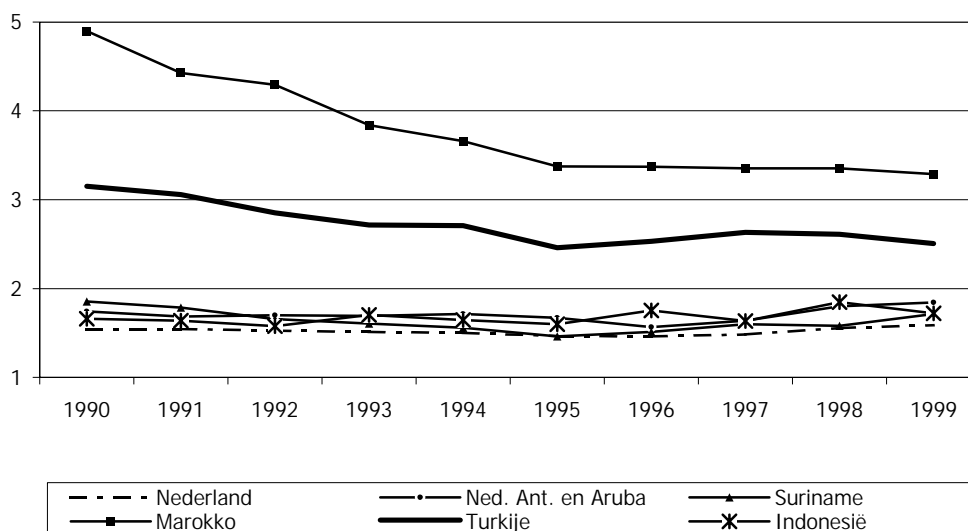
Bron: CBS-gegevens.

De hiervoor gepresenteerde gegevens over 1999 geven alleen een momentopname. Om meer zicht te krijgen op de veranderingen in het gemiddeld kindertal gedurende het afgelopen decennium zijn in figuur 6.3 de TFR's voor de jaren 1990-1999 weergegeven. Alleen de reeds langer verblijvende en wat omvang betreft grotere allochtone groepen in Nederland zijn opgenomen in deze figuur. Aangezien het aantal geboorten onder de 'nieuwe' allochtone groepen begin jaren negentig veelal

nog erg gering was, is het weinig zinvol om de trend onder deze nieuwe groepen te bespreken (zie bijlage 1 voor de complete gegevens).

Uit figuur 6.3 blijkt dat de TFR van vrouwen geboren op de Nederlandse Antillen/Aruba, in Suriname en Indonesië over de gehele periode dicht tegen die van autochtoon Nederlandse vrouwen aan te liggen. Het verloop van de TFR van vrouwen geboren op de Antillen/Aruba blijkt over de bestudeerde tien jaar, weliswaar op een iets hoger niveau, exact gelijk te lopen met de ontwikkeling in TFR die geldt voor Nederlandse vrouwen. Ook voor Suriname is dezelfde trend terug te vinden, terwijl de Indonesische TFR een iets grilliger verloop vertoont. Voor zowel autochtone vrouwen als voor vrouwen geboren in onze voormalige koloniën valt overigens vanaf 1996 een lichte stijging van de TFR te constateren. Dit is mogelijk het gevolg van het uitstellen van geboorten onder de vrouwen uit de babyboomgeneratie die nu alsnog kinderen krijgen. Vrouwen geboren in Marokko en Turkije hebben, ondanks de beduidende daling, nog steeds een aanzienlijk hogere TFR. De daling van de TFR onder deze groepen heeft met name tussen 1990 en 1994 plaats gehad en zet in de loop van de jaren negentig slechts licht door.

Figuur 6.3 Ontwikkeling van de TFR voor de 'oude' allochtone groepen naar geboorteland van de moeder 1990-1999

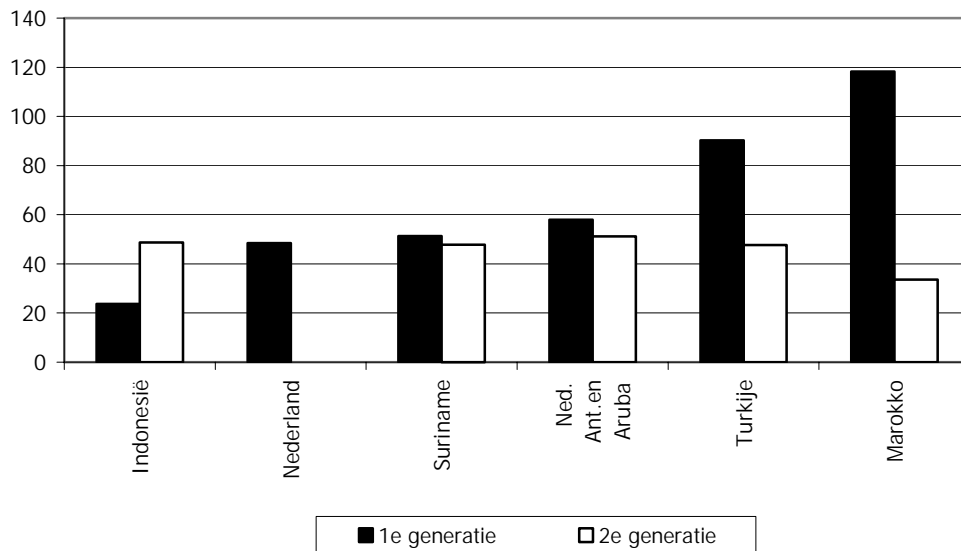

Bron: CBS-gegevens.

Een nadeel van de hiervoor gepresenteerde TFR is dat er geen onderscheid kan worden gemaakt tussen de eerste en de tweede generatie. Dit is voor de 'nieuwe' groepen niet erg, omdat de omvang van de tweede generatie zeer gering is, maar voor de 'oude' allochtone groepen is dit een duidelijke beperking. Om toch een vergelijking te kunnen maken van het vruchtbaarheidsgedrag van de eerste en

tweede generatie is een alternatieve maat berekend, te weten het algemeen vruchtbaarheidscijfer (figuur 6.4). Dit cijfer geeft het aantal geboorten per 1000 vrouwen in een bepaald jaar aan.⁹ Ter vergelijking is ook het vruchtbaarheidscijfer per 1000 autochtoon Nederlandse vrouwen berekend.

Figuur 6.4 Algemeen vruchtbaarheidscijfer voor vrouwen tussen de 15 en 49 jaar naar geboorteland, eerste en tweede generatie 'oude' groepen en autochtonen, 1999

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Uit de algemene vruchtbaarheidscijfers, zoals weergegeven in figuur 6.4, blijkt dat per 1000 autochtoon Nederlandse vrouwen in 1999 ongeveer 49 kinderen werden geboren. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen van de eerste generatie hebben een iets hoger vruchtbaarheidscijfer dan Nederlandse vrouwen, terwijl Turkse en Marokkaanse vrouwen beduidend meer kinderen krijgen met respectievelijk 90 en 118 geboorten per 1000 vrouwen. Voor Turkse en Marokkaanse vrouwen geldt dat de tweede generatie duidelijk lagere vruchtbaarheidscijfers heeft dan het geval was voor de eerste generatie. De afwijking tussen de eerste en tweede generatie Surinaamse en Antilliaanse vrouwen is daarentegen marginaal. Voor de Indonesische vrouwen, waar de tweede generatie inmiddels omvangrijker is, is het omgekeerde aan de hand: hier krijgen vrouwen in de tweede generatie meer kinderen dan vrouwen van de eerste generatie. Het vruchtbaarheidscijfer voor de tweede generatie van deze groep ligt daarbij op een zelfde niveau als onder autochtone vrouwen. Deze cijfers zeggen overigens nog niets over het totaal aantal kinderen dat deze vrouwen uiteindelijk zullen krijgen. De tweede generatie is veelal aan het

begin van de vruchtbare periode waardoor het aantal geboorten (mogelijk mede door uitstel) nog beperkt is.

6.4 LEEFTIJD BIJ GEZINSVORMING

6.4.1 EEN INVENTARISATIE

Nederlandse vrouwen worden wereldwijd gezien op zeer late leeftijd moeder; tegenwoordig zijn zij gemiddeld 29 jaar bij de geboorte van het eerste kind. De leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen is in de hele westerse wereld gestegen. De hogere leeftijd bij eerste kind wordt mede veroorzaakt door het toegenomen opleidingsniveau van vrouwen en het uitstel van het huwelijk (zie par. 6.2) (Beets et al. 2001).

Voor wat betreft allochtone vrouwen in Nederland beperken de gegevens over de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind, zich vrijwel uitsluitend tot de grotere 'oude' migrantengroepen in Nederland. Sprangers (1998) concludeert dat vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland op vrij jonge leeftijd kinderen krijgen. Desondanks stellen ook zij, evenals de autochtoon Nederlandse vrouwen, het krijgen van kinderen uit. Zo is tussen 1995 en 1999 het aantal Turkse vrouwen dat bij de geboorte van het eerste kind 25 jaar of ouder is, toegenomen. Hetzelfde lijkt ook voor de Marokkaanse vrouwen het geval. Surinaamse vrouwen zijn in vergelijking met deze groepen duidelijk ouder bij de geboorte van het eerste kind (Sprangers 1998, 1999; CBS 2000a, 2000e).

135

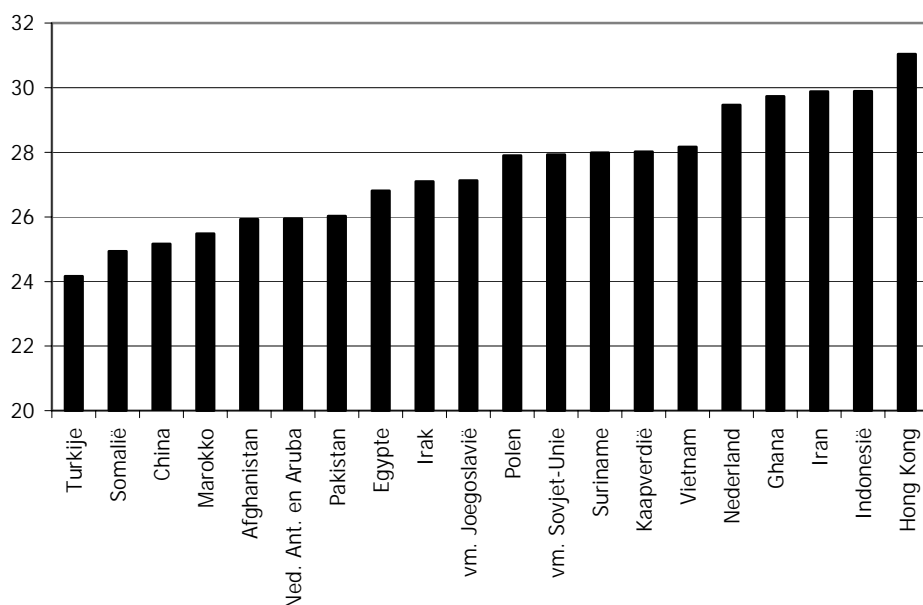
Om inzicht te krijgen in de leeftijd waarop een vrouw kinderen krijgt en hoe lang zij doorgaat met kinderen krijgen kan ook de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van alle kinderen bestudeerd worden. Voor Nederlandse vrouwen ligt de leeftijd bij geboorte van het eerste kind dicht tegen de leeftijd bij alle kinderen aan (resp. 29 en 30 jaar). Dit leeftijdsverschil is veel groter voor bijvoorbeeld Marokkaanse vrouwen. Dit weerspiegelt het feit dat Marokkaanse vrouwen langer doorgaan met kinderen krijgen en uiteindelijk dus meer kinderen hebben (Sprangers 1999).

Met de toenemende onderwijs- en arbeidsparticipatie van vrouwen en uitstel van het huwelijk sinds de jaren zeventig, is dus ook de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind gestegen. Het percentage vrouwen dat jong kinderen krijgt en met name degenen die onder de 20 jaar moeder worden, is dan ook zeer beperkt. In 1996 en 1998 werden in totaal bijna tweeduizend kinderen geboren waarvan de moeder nog geen 20 jaar was op het moment van de geboorte (nog geen 1 % van het totaal aantal geboorten in die jaren). Begin jaren zeventig was het aandeel tienergeboorten nog vijf maal zo hoog. De meerderheid van de tienermoeders in 1996 is op het moment van geboorte van het kind 19 jaar oud, slechts een vijfde is jonger dan 18 jaar.

6.4.2 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

In figuur 6.5 wordt een overzicht gegeven van de gemiddelde leeftijd die vrouwen hebben bij de geboorte van hun eerste kind. Hoewel Nederlandse vrouwen wereldwijd tot de oudste moeders behoren, zijn de in Nederland verblijvende vrouwen geboren in Hong Kong, Indonesië, Iran en Ghana bij de geboorte van het eerste kind in 1999 zelfs iets ouder dan autochtoon Nederlandse vrouwen. Vrouwen uit deze groepen zijn bij de geboorte van hun eerste kind rond de 30 jaar. De jongste moeders worden gevonden onder de Turkse en Somalische vrouwen (namelijk 24,2 en 24,9 jaar) in 1999. Ook Marokkaanse vrouwen zijn, ondanks hun relatief lange verblijfsduur in Nederland, nog steeds beduidend jonger bij de geboorte van hun eerste kind dan de meerderheid van de 'nieuwe' allochtone groepen.

Figuur 6.5 Gemiddelde leeftijd bij geboorte van het eerste kind naar geboorteland van de moeder, 1999

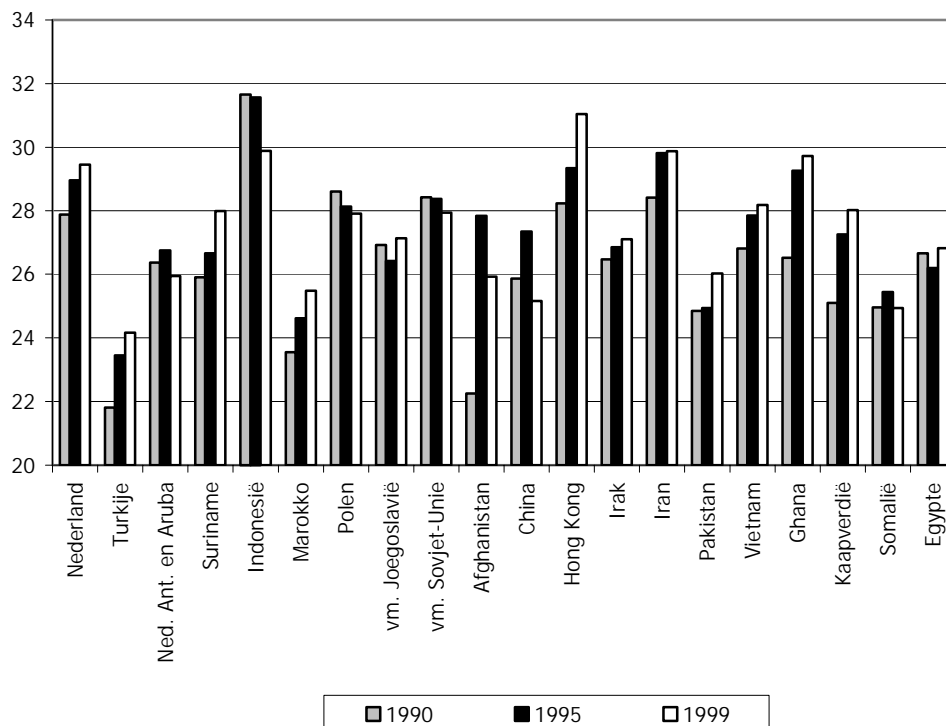
Bron: CBS-gegevens.

Een duidelijk verschil in leeftijd bij eerste kind tussen de vrouwen uit de 'oude' en die uit de 'nieuwe' groepen is niet terug te vinden. Wel lijkt de leeftijd die per groep gevonden wordt een reflectie van hetgeen gevonden wordt in de geboortelanden van deze allochtone vrouwen in Nederland. Zo zijn vrouwen in Hong Kong over het geheel genomen veel ouder bij de geboorte van hun eerste kind dan vrouwen in bijvoorbeeld Pakistan. Dit komt ook in de voor Nederland gevonden data terug. De gemiddelde leeftijd van allochtone vrouwen in Nederland bij de geboorte van het

eerste kind is echter over het algemeen en voor zover informatie beschikbaar is wel hoger dan die van vrouwen in hun herkomstlanden (zie bijlage 2).

Om enig zicht te krijgen op de ontwikkeling van de leeftijd bij moederschap in het afgelopen decennium zijn de gemiddelde leeftijden per geboorteland bekeken voor 1990, 1995 en 1999. De resultaten worden samengevat in figuur 6.6. Voor de periode 1990-1999, wordt voor de meerderheid van de allochtone groepen een stijging van de gemiddelde leeftijd bij eerste kind zichtbaar. Voor sommige geboortelands is deze stijging zeer duidelijk (zoals Marokkaanse vrouwen die in 1999 twee jaar ouder zijn dan in 1990), terwijl het voor andere geboortelands (zoals voormalig Joegoslavië) slechts een marginale stijging betreft. Duidelijke uitzondering op deze trend zijn de in Indonesië geboren vrouwen die in 1999 bijna twee jaar jonger zijn dan in 1990.

Figuur 6.6 Ontwikkeling van de gemiddelde leeftijd bij eerste kind naar geboorteland van de moeder voor 1990, 1995 en 1999

Bron: CBS-gegevens.

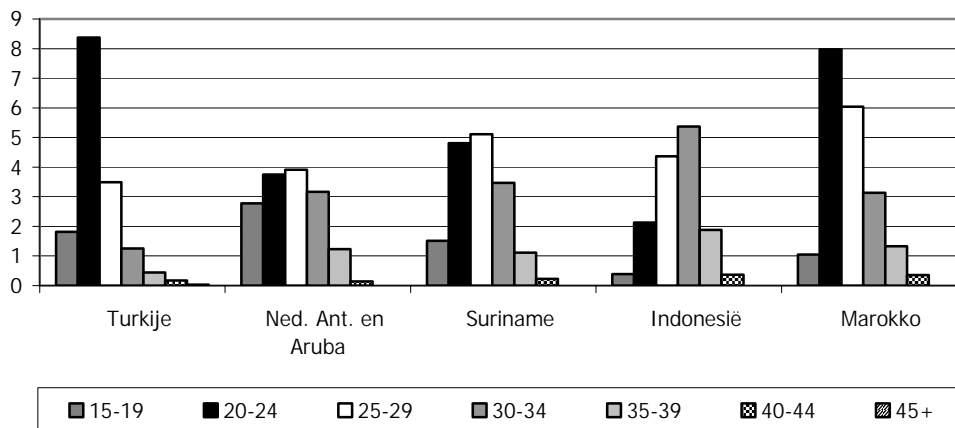
De gegevens voor wat betreft de gemiddelde leeftijd waarop een vrouw haar eerste kind krijgt wordt vanzelfsprekend beïnvloed door de leeftijdsverdeling van deze

migrantengroepen in Nederland. Om de verschillende groepen beter te kunnen vergelijken zijn de kansen op een kind voor de diverse leeftijdsgroepen berekend.

In figuur 6.7 wordt voor vrouwen uit de 'oude' allochtone groepen de kans op de geboorte van een eerste kind per leeftijdsgroep weergegeven.¹⁰ Figuur 6.8 geeft dezelfde informatie voor de 'nieuwe' allochtone groepen in Nederland. De gegevens hebben uitsluitend betrekking op de geboorten in 1999. Uit de gegevens komt naar voren dat de kans op een eerste kind voor vrouwen geboren in Turkije en Marokko het grootst is wanneer zij tussen de 20 en 24 jaar zijn. Voor deze groepen vermindert de kans op een eerste kind daarna snel; voor Turkse vrouwen is deze trend nog meer uitgesproken dan het geval is voor Marokkaanse vrouwen. Dit bevestigt dat vrouwen uit deze allochtone groepen relatief jong hun eerste kind krijgen. Soortgelijke patronen worden eveneens gevonden onder de Afghaanse, Chinese, Irakese, Pakistaanse, Somalische en Egyptische vrouwen in 1999. Vooral vrouwen uit China en Somalië hebben ook in de leeftijd van 15-19 jaar al een grote kans op de geboorte van een eerste kind. Hoewel vrouwen uit Iran volgens de gemiddelde leeftijd bij eerste kind pas rond hun 30e moeder worden, blijkt de kans op een eerste kind toch het grootst voor vrouwen in de leeftijd van 20 tot 24 jaar. Dit verschil wordt vooral veroorzaakt door het feit dat de populatie Iraanse vrouwen in Nederland relatief oud is, waardoor de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van hun eerste kind hoog uitvalt, ondanks een relatief 'jong' geboortepatroon.

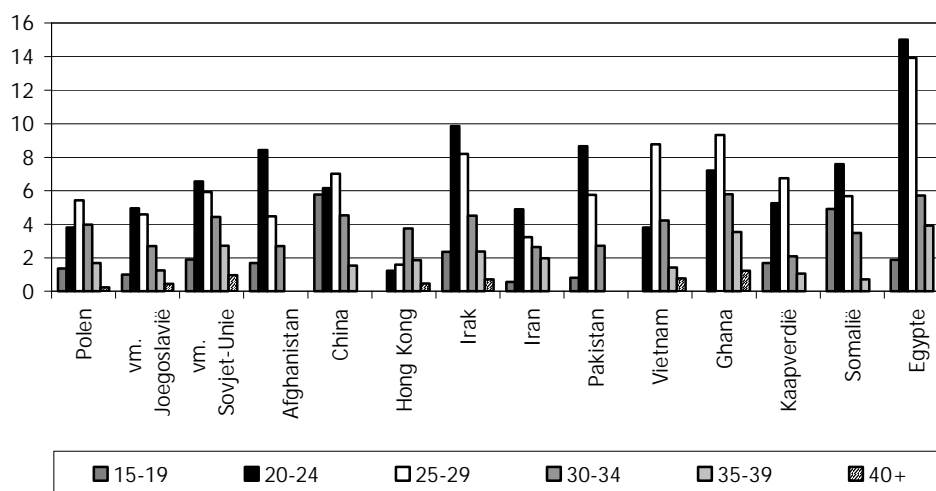
138

Figuur 6.7 Kans op een eerste kind per leeftijdsgroep voor de 'oude' allochtone groepen, naar allochtoniteit van de moeder, 1999

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Figuur 6.8 Kans op een eerste kind per leeftijdsgroep voor de 'nieuwe' allochtone groepen, naar allochtoniteit van de moeder, 1999

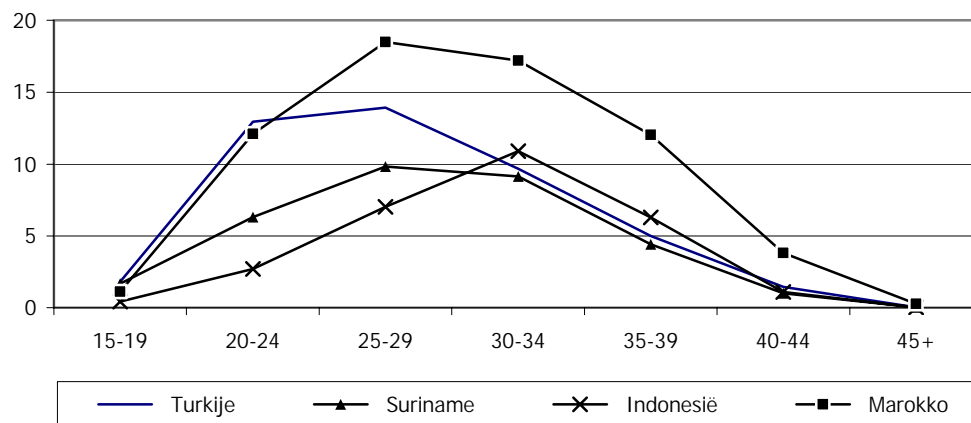
Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

De geboorte van het eerste kind is voor vrouwen met een Antilliaanse/Arubaanse of Surinaamse herkomst veel minder geconcentreerd in een bepaalde leeftijdsgroep. Overigens blijken Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in de jongste leeftijdsgroep van 15-19 jaar meer kans te maken op een eerste kind dan het geval is voor de Surinaamse vrouwen. In lijn met hetgeen hiervoor al werd gevonden, blijken Indonesische vrouwen relatief oud te zijn bij de geboorte van het eerste kind; in 1999 is de kans op een eerste kind het grootst voor vrouwen tussen de 30 en 34 jaar.

Tot slot is gekeken naar de leeftijd van de moeder bij de geboorte van alle kinderen. Figuur 6.9 laat zien dat Marokkaanse vrouwen jong beginnen met kinderen krijgen, maar ook tot op hoge leeftijd daarmee doorgaan. Zo krijgt 12 procent van de 35-39 jarige Marokkaanse vrouwen in 1999 nog een kind. Daarmee is het vruchtbaarheidsgedrag van Marokkaanse vrouwen meer vergelijkbaar met dat van Somalische en Ghanese vrouwen in Nederland dan met de andere reeds langer in Nederland verblijvende groepen. Hoewel ook de Turkse vrouwen jong aan kinderen beginnen, neemt de kans op een kind in de oudere leeftijdsgroepen duidelijk af. Voor een aantal 'nieuwe' groepen is de kans op een kind naar leeftijdsgroep in figuur 6.10 grafisch weergegeven. Deze landen zijn geselecteerd om de verschillen tussen de groepen helder naar voren te brengen. Zo is de trend die gevonden wordt onder Poolse vrouwen eveneens van toepassing op vrouwen uit de voormalige Sovjet-Unie (welke niet in de figuur zijn opgenomen). Poolse vrouwen beginnen laat met kinderen krijgen en vanaf 35 jaar neemt de kans op een geboorte sterk af.

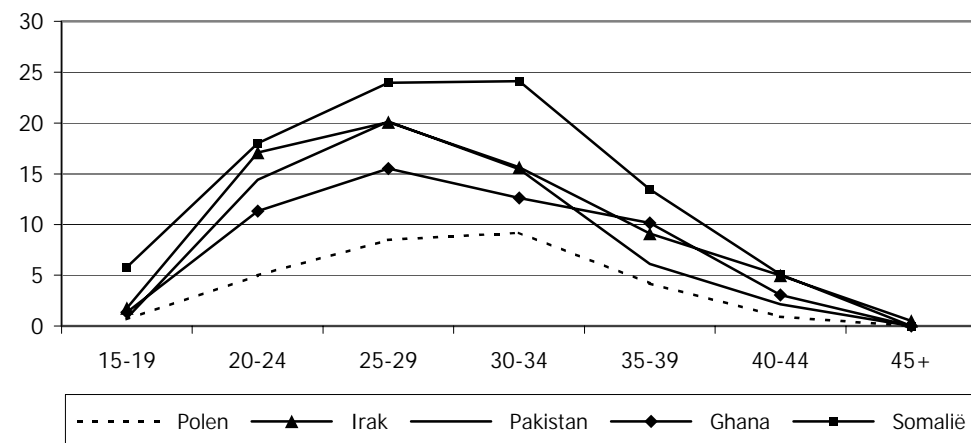
Opvallend is dat voor Iraanse vrouwen ditzelfde patroon is te vinden (niet in figuur). Dit in tegenstelling tot met name de Irakese en Somalische vrouwen die zowel in de jongere als de oudere leeftijdsgroepen een grotere kans op de geboorte van een kind hebben.

Figuur 6.9 Kans op geboorte per leeftijdsgroep voor alle kinderen, naar allochtoniteit van de moeder voor de 'oude' allochtone groepen, 1999

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

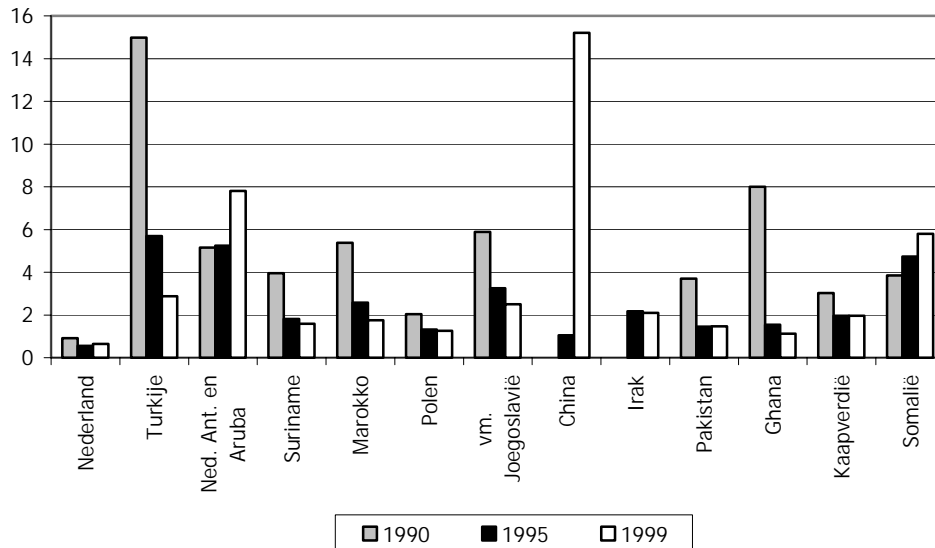
Figuur 6.10 Kans op geboorte per leeftijdsgroep voor alle kinderen, naar allochtoniteit van de moeder voor een selectie van 'nieuwe' allochtone groepen, 1999

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

Een bijzondere groep van geboorten betreft de kinderen met een tienermoeder. Hiertoe worden alle geboorten van vrouwen onder 20 jaar gerekend. Ongeveer 57 procent van de tienermoeders is zowel in 1995 als in 1999 van allochtone herkomst. Ondanks het feit dat dus 43 procent van alle tienergeboorten een autochtone moeder betreft, neemt het aandeel tienergeboorten in het totaal aantal geboorten van autochtone vrouwen slechts een marginale plaats in (0,6%). Uit de onderzoeksgegevens over 1999 blijkt dan ook dat vrijwel alle door ons onderscheiden allochtone groepen in de eerste generatie een hoger percentage tienergeboorten kennen dan autochtonen. Alleen onder HongKong-Chinezen en Vietnamezen is het percentage lager en daarmee volledig te verwaarlozen. In figuur 6.11 wordt de proportie tienergeboorten binnen het totaal aantal geboorten van een aantal allochtone groepen voor 1990, 1995 en 1999 weergegeven. Daarbij is uitsluitend de eerste generatie bestudeerd en zijn alleen die landen geselecteerd die in één van de genoemde jaren minimaal 50 tienergeboorten hadden (informatie voor alle groepen is te vinden in de tabellen van bijlage 1).

Figuur 6.11 Proportie tienergeboorten in totaal aantal geboorten van de eerste generatie naar geboorteland van de moeder, 1990, 1995 en 1999 (%)

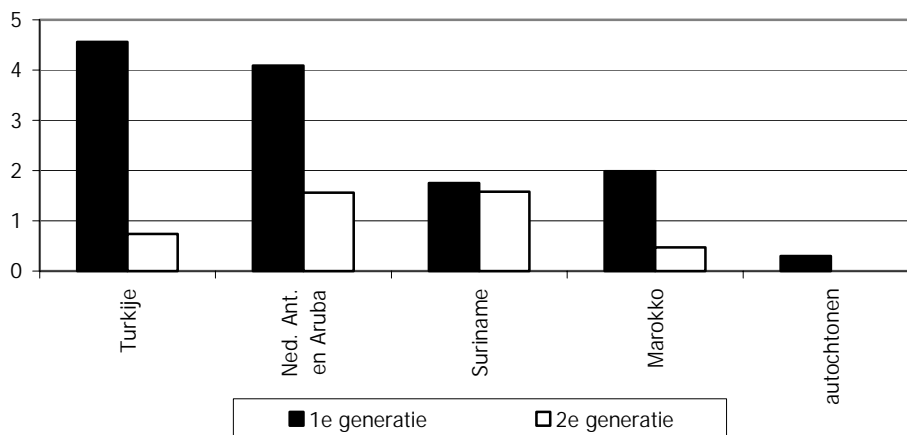
Bron: CBS-gegevens.

Wanneer naar de cijfers van 1990 wordt gekeken, valt vooral het hoge aantal tienergeboorten onder Turkse vrouwen op. Mogelijk is dit een weerspiegeling van het feit dat vrouwen binnen die groep jong huwen en kort na het huwelijk kinderen krijgen. Ook onder vrouwen afkomstig uit Ghana, Marokko en het voormalig Joegoslavië worden hoge aantallen tienergeboorten geregistreerd in 1990. Dit patroon is in 1999 duidelijk verschoven: in dat jaar zijn het juist de Antilliaanse,

Chinese en Somalische vrouwen die voor hun twintigste moeder worden. Over het geheel genomen daalt het percentage tienermoeders voor een groot aantal groepen. Voor een aantal landen waaronder Somalië vindt wel een stijging plaats. Eerder werd al duidelijk dat Somalische vrouwen jong moeder worden. De berekende leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers laten zien dat vooral de Somalische en Chinese vrouwen onder de 20 jaar in vergelijking met de andere groepen vaak een kind krijgen. Het hoge aantal geboorten van vrouwen onder de 20 jaar lijkt dus niet zozeer gerelateerd te zijn aan een andere leeftijdsopbouw, maar aan ander vruchtbaarheidsgedrag van deze vrouwen.

Om een vergelijking te kunnen maken tussen de eerste en de tweede generatie wat betreft de kans op tienergeboorten is het niet erg zinvol naar het percentage tienergeboorten op alle geboorten te kijken, aangezien de leeftijdsstructuur van de eerste en de tweede generatie zeer verschillend is. Om hier toch iets over te kunnen zeggen, is de kans berekend dat een 15-19 jarige vrouw in 1999 een kind krijgt. In figuur 6.12 staan deze percentages weergegeven voor de eerste en tweede generatie van de 'oude' groepen en voor autochtone Nederlanders. Uit de figuur blijkt dat de kans dat een 15-19 jarige vrouw een kind krijgt het geringst is onder autochtone Nederlanders, te weten ongeveer 0,3 procent. Dit lage percentage staat in schril contrast met de cijfers voor vrouwen behorend tot de eerste generatie van de 'oude' allochtone groepen. De kans dat een 15-19 jarige vrouw uit deze groepen een kind krijgt varieert van 1,2 procent onder Indonesiërs tot 4,6 procent onder Turken. Voor de tweede generatie van de allochtone groepen worden duidelijk lagere kansen op een tienergeboorte gevonden. Opvallend daarbij is dat de kansen op een tienergeboorte duidelijk groter zijn onder tweede generatie Surinamers en Antillianen dan onder tweede generatie Turken en Marokkanen. Verder dient in het oog gehouden te worden dat de hoge kans op het krijgen van een kind onder eerste generatie Turken en Marokkanen mede veroorzaakt wordt doordat het hier voor een fors deel vrouwen zal betreffen die in het kader van gezinsvormende migratie naar Nederland zijn gekomen en in veel mindere mate vrouwen die al lange tijd in Nederland verblijven.

Figuur 6.12 Kans op het krijgen van een eerste kind onder 15-19 jarigen, eerste en tweede generatie, 'oude' allochtone groepen en autochtonen, 1999 (%)

Bron: eigen bewerking van CBS-gegevens.

6.5 BUITENECHTELIJKE GEBOORTEN

6.5.1 EEN INVENTARISATIE

143

Binnen het totaal aantal geboorten in een jaar hebben de buitenechtelijke geboorten¹¹ een relatief klein aandeel. Vanwege het verschil in relatievormingspatronen en daaraan verbonden waarden tussen de diverse herkomstlanden van allochtonen is het desondanks van belang hier apart aandacht aan te schenken. Mede als gevolg van de recente veranderingen in samenlevingsvormen is het aandeel buitenechtelijke geboorten in Nederland duidelijk gegroeid. Tussen 1960 en 1995 steeg het aandeel van 3000 naar een kleine 30.000 per jaar. Begin jaren negentig was 10 procent van alle geboorten buitenechtelijk; van de eerste kinderen betrof het zelfs 17 procent. Sinds 1990 is het aantal niet-gehuwde paren met kinderen dan ook verdubbeld tot 137.000 in 1998. Hoewel tot voor kort vaak gehuwd werd bij de komst van een eerste kind, lijkt hierin dus enige verandering te komen. Overigens wordt bij de komst van een volgend kind nog veelal wel gehuwd. Hoewel de gezinsvorming onder ongehuwd samenwonenden dus toeneemt, is het nog steeds minder gebruikelijk dan onder gehuwden (Latten en De Graaf 1997; Prins en Verhoef 2000).

In 1995 had van de buitenechtelijk geboren ruim 20 procent een in het buitenland geboren moeder. Het aandeel buitenechtelijke geboorten is vooral voor vrouwen uit Suriname en Nederlandse Antillen veel hoger dan voor autochtoon

Nederlandse vrouwen (Garssen en Sprangers 1997). Dit is hoofdzakelijk het gevolg van het feit dat ongehuwd samenwonen zeer gebruikelijk is in het Caribische gebied (zie bijlage 2 en hfdst. 5).

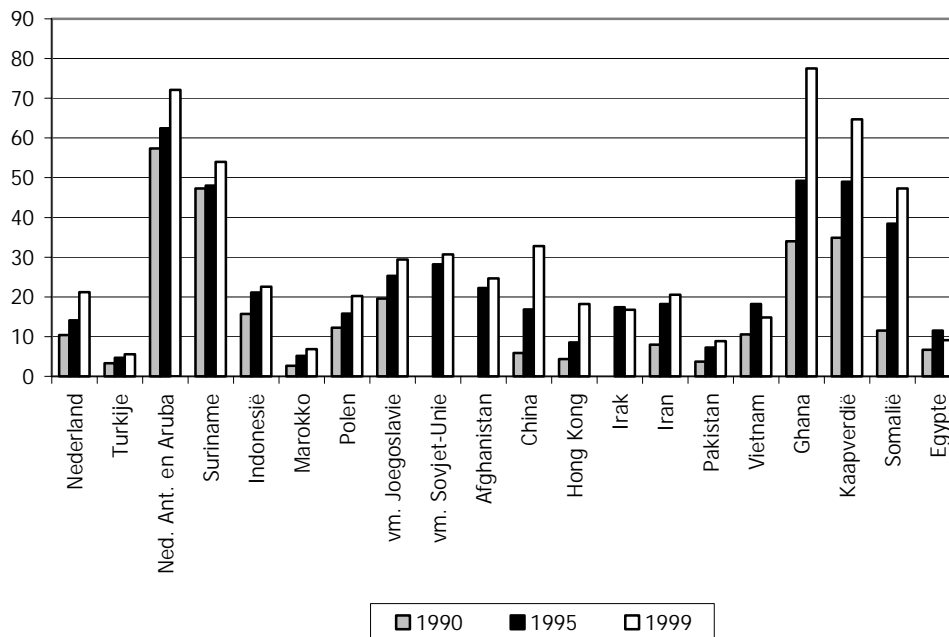
In 1960 trouwde nog 78 procent van de vrouwen die voor hun twintigste een kind kregen binnen 7 maanden die aan de geboorte vooraf gingen. In 1996 was dit nog slechts 14 procent. Begin van de jaren zeventig had bijna 30 procent van de buitenechtelijk geboren kinderen een tienermoeder. Het absolute aantal buitenechtelijk geboren is onder tieners stabiel gebleven, maar door afname van het totaal aantal tienergeboorten is het aandeel buitenechtelijke geboorten gestegen (Garssen en Sprangers 1998).

6.5.2 DE ONDERZOEKSGEGEVENS

De proportie buitenechtelijke geboorten geeft het aandeel weer dat deze geboorten hebben in het totaal aantal geboorten in een jaar. Figuur 6.13 geeft dit weer voor de diverse geboortelanden voor de jaren 1990, 1995 en 1999. Hoewel buitenechtelijke geboorten over het geheel genomen een klein deel van het totaal aantal geboorten uitmaken, wordt voor een aantal landen juist een hoge proportie in de groep gevonden. Het gaat dan in 1999 bijvoorbeeld om vrouwen uit de Nederlandse Antillen, Suriname, Ghana en Kaapverdië. Het niveau van buitenechtelijke vruchtbaarheid is in 1999 het laagst onder Turken, Marokkanen, Pakistani en Egyptenaren.

Wanneer de periode 1990-1999 geanalyseerd wordt, blijkt er voor de meeste geboortelanden sprake te zijn van een duidelijke stijging van het aandeel buitenechtelijke geboorten. Deze stijging is mogelijk het gevolg van de toename van het ongehuwd samenwonen en de stijgende huwelijksleeftijd. Hoewel voor vrouwen uit Surinaamse en de Nederlandse Antillen buitenechtelijke vruchtbaarheid, als gevolg van het grote aandeel ongehuwd samenwonenden, al meer gebruikelijk was dan voor de meeste andere landen, stijgt ook voor hen het aandeel buitenechtelijke geboorten tot ruim 72 van het totaal in 1999. Voor andere geboortelanden is de stijging echter nog groter. Zo maakten in 1990 buitenechtelijke geboorten onder Chinese vrouwen slechts een kleine 6 procent uit terwijl dit in 1999 al tot 33 procent was gestegen. Buitenechtelijke vruchtbaarheid was in 1990 al relatief hoog onder Ghanese vrouwen (34 %), maar steeg toch nog naar 78 procent in 1999.

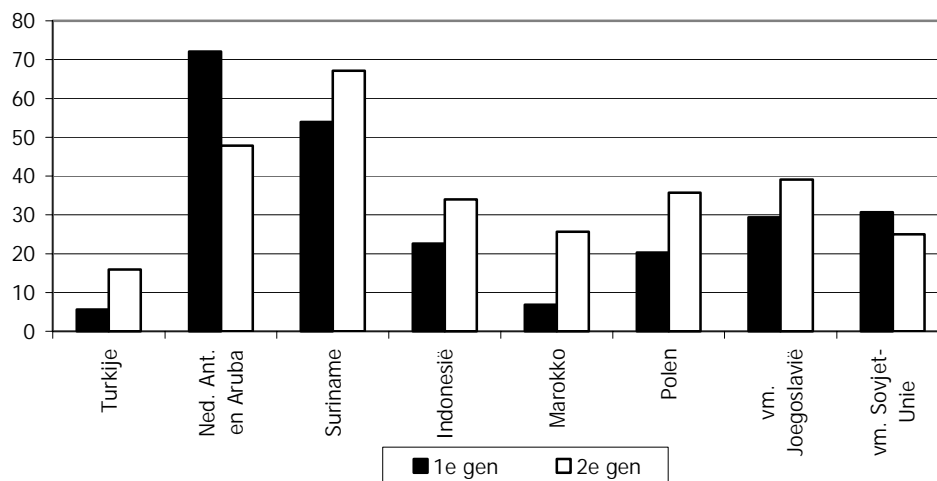
Figuur 6.13 Proportie buitenechtelijke geboorten in totaal aantal geboorten naar geboorteland van de moeder (uitsluitend eerste generatie), 1990, 1995 en 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Vervolgens zijn de proporties buitenechtelijke geboorten van de eerste en tweede generatie in figuur 6.14 naast elkaar gezet. Met uitzondering van vrouwen afkomstig van de Nederlandse Antillen en uit de voormalige Sovjet-Unie worden in 1999 onder de tweede generatie meer buitenechtelijke kinderen geboren dan het geval is voor de eerste generatie. Het aandeel buitenechtelijke geboorten is voor alle herkomstlanden, Turkije uitgezonderd, hoger dan het geval is voor Nederlandse autochtonen. Mogelijk is dit mede het effect van het feit dat de tweede generatie nog relatief jong is en vanwege uitstel van het huwelijk nog minder gehuwd is op het moment van geboorte van het kind. Wanneer minder vrouwen gehuwd zijn in een bepaalde groep is het logisch dat de buitenechtelijke vruchtbaarheid daar hoog zal zijn. Daarom is voor de eerste generatie in 1999 het buitenechtelijk vruchtbaarheidscijfer berekend welke aangeeft hoeveel kinderen niet-gehuwde vrouwen (15-49 jaar) gemiddeld kregen in 1999 (per 1000 vrouwen).¹² Hiertoe zijn het aantal buitenechtelijke geboorten in dat jaar gedeeld door het aantal niet-gehuwde vrouwen in de vruchtbare leeftijd aan het begin van hetzelfde jaar. Hiermee wordt de invloed van grote verschillen in burgerlijke staat tussen de groepen beperkt. Figuur 6.15 geeft de resultaten van deze exercitie.

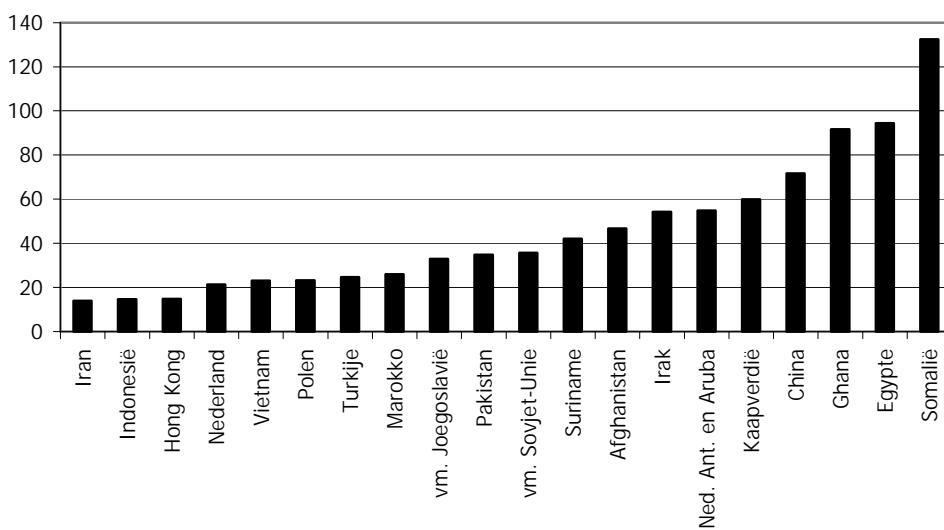
Figuur 6.14 Proportie buitenechtelijke geboorten voor de eerste en tweede generatie naar een geselecteerd aantal geboortelanden,¹³ 1999 (%)

Bron: CBS-gegevens.

Figuur 6.15 Buitenechtelijk vruchtbaarheidscijfer van vrouwen (15-49 jaar) naar geboorteland, 1999 (per 1000 niet-gehuwde vrouwen; eerste generatie)

146

Bron: eigen bewerking CBS-gegevens.

Over het geheel genomen blijkt een hoge proportie buitenechtelijke geboorten samen te gaan met een hoog buitenechtelijk vruchtbaarheidscijfer. Desalniettemin

worden wel een aantal verschillen en nuanceringen duidelijk. Zo blijken Somalische vrouwen in 1999 veruit de grootste kans op een buitenechtelijke geboorte te hebben. Hoewel uit de hiervoor gepresenteerde gegevens bleek dat een aantal landen percentueel meer buitenechtelijke geboorten kenden dan Somalische vrouwen, is de kans op een buitenechtelijke geboorten onder deze vrouwen het hoogst. Terwijl Egyptische vrouwen percentueel gezien nauwelijks buitenechtelijke kinderen krijgen blijkt dat per 1000 niet-gehuwde vrouwen van 15-49 jaar in 1999 ruim 94 buitenechtelijk kinderen worden geboren. Hetzelfde geldt, in iets beperktere mate voor de andere landen die een kleine proportie buitenechtelijke geboorten hebben in 1999. De hoge percentages buitenechtelijke geboorten onder Surinamers en Antillen wordt enigszins genuanceerd door deze buitenechtelijke vruchtbaarheidscijfers.

6.6 CONCLUSIE

Na de beschrijving van de resultaten zal in deze afsluitende paragraaf aandacht worden besteed aan de samenhang met het in hoofdstuk 2 gepresenteerde theoretisch kader. In relatie tot het theoretisch kader werden op het gebied van vruchtbaarheid een aantal verwachtingen uitgesproken. Deze hypothesen komen hier achtereenvolgens aan de orde en tot slot zullen een aantal kernconclusies geformuleerd worden.

Kindertal

Volgens ons theoretisch model is het aantal kinderen dat een vrouw krijgt in eerste instantie gerelateerd aan de mate van moderniteit van de samenleving. Verwacht wordt dat de rol en de waarde van kinderen in een traditionele samenleving een andere is dan in de moderne maatschappij. Bovendien zullen keuzes rondom kindertal en geboortebepanking in een groepsgerichte maatschappij meer geleid worden door collectieve belangen vanuit bijvoorbeeld de familie of de religieuze groep waartoe men behoort. In een meer moderne maatschappij zal het eerder om een individueel keuzeprocess gaan waarop overigens evengoed diverse factoren van invloed zijn. Retherford et al. (1999) suggereren dat wanneer normafwijkend gedrag op sociale weerstand stuit, veranderingen in gedrag vertraagd zullen worden. Juist de groeps- en opinieleiders kunnen een dergelijke verandering wel initiëren. Eenmaal in gang gezet, kan deze ontwikkeling in een cultureel homogeen en sociaal geïntegreerde gemeenschap snel verlopen. Dit zou van toepassing kunnen zijn op het vruchtbaarheidsgedrag van migrantengroepen die afkomstig zijn uit een meer groepsgerichte maatschappij. De verwachting uit ons model is dat vrouwen afkomstig uit meer groepsgerichte en traditionele samenlevingen een hoger kindertal zullen hebben. Dit is gerelateerd aan de sociale wenselijkheid van kinderen en het daaraan verbonden respect vanuit de groep.

Ons model lijkt goed te passen op de resultaten die we vinden wat betreft vruchtbaarheidscijfers en TFR van de eerste generatie vrouwen uit de diverse landen. De veronderstelling was bijvoorbeeld dat Pakistani (vanuit de traditie in hun herkomstland) vooral te categoriseren zijn als traditioneel en groepsgericht. Dit wordt inderdaad weerspiegeld in het hoge kindertal onder deze groep welke aanmerkelijk groter is dan welke gevonden onder de meer moderne, individualistisch gerichte herkomstlanden. Aan het andere einde van beide continua verwachten we de Centraal- en Oost-Europese landen te vinden. Wat betreft vruchtbaarheidscijfers blijken zij inderdaad, evenals de Caribische groepen, dicht bij autochtone Nederlanders te staan.

Er worden echter ook enkele verschillen met het model gevonden. Zo blijken Egyptenaren en Marokkanen zich beduidend traditioneler te gedragen dan verwacht op basis van de gemaakte indeling. Egyptische vrouwen hebben het hoogste vruchtbaarheidscijfer van alle onderzochte groepen. Van de Marokkaanse vrouwen zou, gezien de relatief lange verblijfsduur in Nederland, verwacht kunnen worden dat het vruchtbaarheidscijfer dichter bij dat van de autochtone vrouwen zou liggen. De Marokkaanse vruchtbaarheidscijfers zijn daarentegen eerder vergelijkbaar met die welke gevonden worden voor Irakese en Ghanese vrouwen die veelal een korte verblijfsduur in Nederland hebben. Bovendien krijgt de eerste generatie Marokkaanse vrouwen in 1999 meer kinderen dan in 1990. Dit is mogelijk een reflectie van het feit dat zij langer doorgaan met kinderen krijgen dan voor andere groepen het geval is. Daarnaast is het mogelijk dat de groep eerste generatie vrouwen in de vruchtbare leeftijd is toegenomen als gevolg van bijvoorbeeld gezinsvorming. Hoewel gezinsvormende migratie ook voor de Turken in Nederland in het afgelopen decennium van belang is, wordt een toename van geboorten onder deze groep niet gevonden. Overigens blijkt ook uit Belgische cijfers dat het kindertal bij Turkse vrouwen lager ligt dan het geval is voor Marokkaanse vrouwen. Hoewel Marokkaanse vrouwen de geboorte van het eerste kind na het huwelijk langer uitstellen dan Turkse vrouwen, gaan zij wel langer door met kinderen krijgen (Schoenmaeckers et al. 1998).

De vruchtbaarheidscijfers van Turkse vrouwen zijn wel gelijk aan hetgeen op basis van de theorie verwacht zou worden. Opvallend is verder dat Iran beduidend moderner is dan de andere genoemde (islamitische landen). Vrouwen uit dit land krijgen zelfs minder kinderen dan de vrouwen uit Nederland of de andere Europese landen. Hetzelfde kan geconcludeerd worden voor HongKong-Chinezen; deze groep blijkt onder de Aziatische herkomstlanden het modernst te zijn. De vrouwen afkomstig uit Indonesië liggen wat betreft kindertal beduidend dichter bij de cijfers welke voor Nederland gelden aan dan gedacht op basis van de culturele indeling. Hierbij moet echter worden bedacht dat het overgrote deel van de uit Indonesië afkomstige personen al lang in Nederland woonachtig is en voor een groot deel gemengd gehuwd is.

Er bestaan wat betreft kindertal dus aanzienlijke verschillen tussen de groepen. Daarbij lijken de landen te kunnen worden ingedeeld naar Caribische herkomstlanden, niet-moslim Aziaten en islamitische geboortelanden (Coleman 1994). Een aanpassing van allochtone groepen aan het vruchtbaarheidsniveau van de ontvangende samenleving kan mogelijk tot uitdrukking komen in een lager vruchtbaarheidscijfer van de tweede generatie allochtonen (Coleman 1994). Inderdaad blijken de door ons berekende vruchtbaarheidscijfers voor de tweede generatie vrouwen uit de 'oude' allochtone groepen lager te liggen dan voor de eerste generatie (Indonesië uitgezonderd). Bovendien lijkt de ontwikkeling van de TFR van deze groepen ook te duiden op een daling in de periode 1990-1999. Dit is een indicatie dat er ook voor de Marokkaanse en Turkse vrouwen die in de eerste generatie nog een hoge TFR hadden, inderdaad aanpassing plaatsvindt. Vrouwen afkomstig uit de voormalige koloniën van Nederland hebben een TFR welke vergelijkbaar is met autochtoon Nederlandse vrouwen en die tussen 1990 en 1999 een zelfde verloop vertoont. Mogelijk is dit deels te verklaren door de gemeenschappelijke taal, verleden en culturele elementen (Coleman 1994). Daarnaast is de hoge arbeidsparticipatie van met name Surinaamse en in mindere mate Antilliaanse vrouwen (in tegenstelling tot de beperkte participatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen) mogelijk van invloed op het feit dat zij minder en op latere leeftijd kinderen krijgen. Over het algemeen leidt een hoger opleidingsniveau en arbeidsparticipatie tot een lager kindertal en het uitstellen van kinderen krijgen.

Leeftijd bij moederschap

Verwacht wordt, op basis van het theoretisch model, dat vrouwen opgegroeid in een meer groepsgerichte en traditionele maatschappij op jongere leeftijd kinderen zullen krijgen. Daarnaast kan gezien de wenselijkheid van een groot kindertal worden aangenomen dat zij tot op hogere leeftijd door zullen gaan met kinderen krijgen. Deze hypothese over het vruchtbaarheidsgedrag is gerelateerd aan het feit dat in dergelijke samenlevingen op jonge leeftijd gehuwd wordt. In een moderne en individualistische maatschappij wordt daarentegen later of niet gehuwd en zullen zelfontplooiingswaarden aan belang toenemen, resulterend in bijvoorbeeld een langere opleidingsperiode van vrouwen.

Wanneer de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen bekeken wordt, blijkt de hypothese te worden bevestigd. Vrouwen afkomstig uit landen die gecategoriseerd zijn als traditioneel en groepsgericht blijken inderdaad op jongere leeftijd kinderen te krijgen dan het geval is onder vrouwen uit de meer moderne en individualistisch georiënteerde samenlevingen. Vrouwen uit Ghana en Indonesië blijken duidelijk ouder dan verwacht wordt volgens de indeling naar culturele regio's. Hetzelfde kan worden geconcludeerd voor vrouwen afkomstig uit Hong Kong en in iets mindere mate voor degene uit Vietnam. Daarentegen zou op basis van de gemiddeld langere verblijfsduur van Marokkanen en Turken verwacht worden dat zij ouder zijn bij de geboorte van het eerste kind. Deze vrouwen horen echter tot de jongste moeders wanneer zij met de andere allochtone groepen en

Nederlandse vrouwen vergeleken worden. Tussen 1990 en 1999 stijgt hun leeftijd, wel maar deze leeftijdsstijging is eveneens te constateren voor de andere herkomstlanden. Juist voor vrouwen uit de relatief 'nieuwe' allochtone groepen zoals de Ghanezen en Afghanen stijgt de leeftijd in die tien jaar behoorlijk (ca. 3 jaar).

Zoals op basis van het kindertal verwacht kan worden, blijken een aantal vrouwen ook op latere leeftijd nog kinderen te krijgen. Het betreft dan voornamelijk de vrouwen uit de 'nieuwe' allochtone groepen zoals Somalië, Ghana en Irak. Overigens blijkt ook hier dat Marokkaanse vrouwen meer vergelijkbaar zijn met deze groepen dan met de overige 'oude' allochtone groepen. In tegenstelling tot de verwachting op basis van het model is de periode waarin Indonesische vrouwen kinderen krijgen veel duidelijker geconcentreerd. Ook wat betreft kindertal blijken zij duidelijk vergelijkbaar met Nederland. De lange verblijfsduur resulterend in een grote omvang van de tweede generatie alsmede de koloniale banden tussen beide landen ligt hieraan mede ten grondslag.

Tienergeboorten

In lijn met de verwachtingen wat betreft de leeftijd waarop een vrouw haar eerste kind zal krijgen, wordt wat betreft tienergeboorten verondersteld dat deze meer zullen voorkomen onder vrouwen afkomstig uit traditionele en groepsgerichte maatschappijen. Tienergeboorten nemen in Nederland een marginaal deel van het totaal aantal geboorten in. Wanneer het aandeel tienergeboorten onder autochtoon Nederlandse vrouwen vergeleken wordt, met die onder allochtone groepen, blijken vrijwel alle groepen een hoger aandeel tienergeboorten te hebben. De culturele indeling lijkt ook op dit punt redelijk adequaat te zijn. Pakistan en Ghana vormen een uitzondering: zij hebben een duidelijk lagere proportie tienergeboorten dan op basis van de indeling te verwachten is. Overigens is het aandeel tienergeboorten onder Turken (ondanks de sterke daling in het aandeel tussen 1990 en 1999) omvangrijker dan het aandeel dat onder de Marokkaanse vrouwen wordt gevonden. Mogelijk is dit een weerspiegeling van het feit dat Marokkaanse vrouwen het huwelijk en gezinsvorming meer uitstellen dan de Turken.

Buitenechtelijke geboorten

Vanwege de algemeenheid van het huwelijk en de jonge huwelijksleeftijd in meer traditionele en groepsgerichte maatschappijen, wordt verondersteld dat buitenechtelijke zwangerschappen in deze samenlevingen nauwelijks voorkomen. De onderzoeksresultaten geven wat dit betreft geen eenduidige bevestiging. Voor landen als Turkije, Pakistan en Egypte wordt de hypothese bekrachtigd, maar bijvoorbeeld Ghanezen en Somaliërs kennen aanzienlijk meer buitenechtelijke geboorten in 1999 dan op basis van de culturele ordening verwacht zou worden. Voor wat betreft de Somaliërs is dit waarschijnlijk gerelateerd aan de tienerzwangerschappen die onder hen regelmatig voorkomen (velen van hen zullen nog niet gehuwd zijn). Van de geboorten onder de Ghanezen geboorten is ruim drievierde buitenechtelijk, ondanks het feit dat zij een zeer beperkt aandeel tiener-

zwangerschappen kennen. Het aandeel buitenechtelijke geboorten is daarmee op een zelfde niveau als gevonden wordt voor de Nederlandse Antillen, Kaapverdië en Suriname. Voor deze laatste landen kan het hoge aandeel buitenechtelijke geboorten overigens worden toegeschreven aan het veel voorkomen van ongehuwd samenwonen onder deze groepen. Daarnaast zijn er onder hen veel alleenstaande moeders die een bezoekrelatie met de vader hebben.

Het aandeel buitenechtelijke geboorten verdubbelt onder de autochtone Nederlanders tussen 1990 en 1999 (van 10 naar ruim 20 procent). Ook onder alle bestudeerde allochtone groepen neemt het aandeel buitenechtelijke geboorten in het totaal toe. Poolse en HongKong-Chinese vrouwen zijn wat aandeel buitenechtelijke geboorten het meest vergelijkbaar met de autochtoon Nederlandse vrouwen. Overigens zijn er onder de tweede generatie Turken, Marokkanen en Polen meer buitenechtelijke geboorten dan onder de eerste generatie. Wat betreft de eerste twee groepen kan dit gerelateerd zijn aan het hogere percentage tienergeboorten dat gevonden wordt onder de tweede generatie. Voor de Poolse vrouwen, die geen hoger aandeel tienergeboorten laten zien, lijkt de ontwikkeling in lijn met de verandering die in het afgelopen decennium ook voor autochtone Nederlanders wordt gevonden.

Tot slot

Samengevat kan worden geconcludeerd dat een aantal 'nieuwe' groepen zich wat betreft gezinsvorming moderner gedragen dan de 'oude' allochtone groepen zoals Turken en Marokkanen. Desondanks hebben ook deze laatste in de afgelopen tien jaar duidelijk veranderingen doorgemaakt op het gebied van kindertal en leeftijd bij eerste kind. Bovendien gedraagt de tweede generatie van deze groepen zich, voor zover te bepalen valt, meer vergelijkbaar met autochtone Nederlanders. Zeker de tweede generatie Indonesiërs vertoont weinig verschillen met de autochtone Nederlanders.

De clustering van landen is niet voor alle landen even adequaat. De Midden- en Oost-Europese landen lijken wat betreft vruchtbaarheidsgedrag wel duidelijk op elkaar. Binnen de groep Aziatische landen is het gedrag van HongKong-Chinezen daarentegen anders dan dat van Chinezen en Vietnamezen. HongKong-Chinezen zijn veelal meer vergelijkbaar met de autochtone Nederlanders. Mogelijk is dit het gevolg van het feit dat zij tot recente datum nog in nauw contact met Groot-Brittannië stonden en reeds langer in Nederland verblijven dan Vietnamezen en Chinezen. Ten slotte valt op dat Ghanezen en Somaliërs hoewel samen geclusterd duidelijk verschillend zijn wat betreft gezinsvorming. Terwijl de Ghanezen veelal als arbeidsmigrant of zelfstandig ondernemer naar Nederland kwamen, worden de Somalische vluchtelingen eerder gekenmerkt door een afwachtende houding voortkomend uit de onderlinge zorg en familiesolidariteit in het land van herkomst. Mogelijk heeft dit verschil in leefstijl en migratiereden ook zijn weerslag op het reproductieve gedrag in Nederland.

NOTEN

- 1 Bestaande tradities in het land van herkomst kunnen een invloed hebben op het gevonden gedrag, in bijlage 2 is per land dat in het onderzoek is meegenomen een schets van een aantal demografische indicatoren (waaronder vruchtbaarheid) gegeven.
- 2 In bijlage 1 zijn de tabellen met een compleet overzicht van de resultaten van de analyses voor alle groepen te vinden.
- 3 Het totaal vruchtbaarheidscijfer (ofwel *Total Fertility Rate*; TFR) wordt berekend op basis van het aantal kinderen geboren uit vrouwen van een bepaalde generatie. Daarvoor worden leeftijdsspecifieke *rates* berekend voor alle vrouwen in de vruchtbare leeftijd in een bepaald kalenderjaar. Deze leeftijdsspecifieke cijfers worden dan bij elkaar opgeteld. De TFR geeft een indicatie van het gemiddeld aantal kinderen dat een vrouw gedurende haar vruchtbare periode (veelal wordt de periode 15-49 jaar hiervoor gehanteerd) zal krijgen.
- 4 Dit is het aantal kinderen dat een vrouw zou moeten voortbrengen om de generatie exact te vervangen.
- 5 Periode cijfers bestuderen het gedrag van een groep in een bepaald tijdvak, waarbij deze groep over de jaren van samenstelling kan veranderen. Dit in tegenstelling tot cohort cijfers waarbij een bepaalde groep (bijv. iedereen geboren in een bepaald jaar) gevolgd wordt.
- 6 Ondanks het feit dat uit veldwerk in Tunesië en Marokko blijkt dat kinderen in die landen nog steeds erg gewenst zijn en het moederschap veelal respect van de familie en echtgenoot opleveren (Bartels 1993).
- 7 De gegevens voor 1990 maken een dergelijke differentiatie niet mogelijk (zie ook hfdst. 3).
- 8 Aangezien de gegevens naar geboorteland zijn verkregen, valt de tweede generatie onder geboorteland Nederland en is daarmee niet apart te onderscheiden.
- 9 Vanwege het ontbreken van gegevens over het gemiddeld aantal vrouwen in 1999 is voor deze berekening het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd per 1 januari 1999 genomen. Het valt te verwachten dat het gemiddeld aantal vrouwen in dat jaar door immigratie en het bereiken van de vruchtbare leeftijd iets hoger zal liggen. Het daadwerkelijk aantal geboorten per 1000 vrouwen kan daardoor iets lager zijn dan hier berekend. Gezien het substantiële aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd in alle allochtone groepen wordt verwacht dat de invloed hiervan slechts marginaal is.
- 10 Hiervoor zijn de geboorten met rangnummer 1 in een bepaalde leeftijdsgroep in 1999 gedeeld door het aantal vrouwen in de betreffende leeftijdsgroep (per 1 januari 1999). Alleen voor de jongste leeftijdsgroep is het aantal geboorten in de categorie 0-19 jaar gedeeld door het aantal vrouwen van 15-19 jaar. Dit levert mogelijk een lichte overschatting van de kans op, maar zal zeer beperkt zijn vanwege het kleine aantal geboorten dat verwacht kan worden voor vrouwen jonger dan 15 jaar. Alle andere leeftijdscategorieën zijn wel overeenkomstig geformuleerd. De kans is berekend in procenten en geeft daarmee het aantal geboorten per 100 vrouwen weer.

- ¹¹ Buitenechtelijke geboorten zijn geboorten onder vrouwen die ongehuwd, gescheiden of verweduwd zijn (Garssen en Sprangers 1997).
- ¹² Deze cijfers worden enigszins vertekend doordat in plaats van de *mid-year* populatie niet-gehuwde vrouwen, het aantal niet-gehuwde vrouwen aan het begin van het jaar is genomen. Het is dus mogelijk dat de burgerlijke staat van een vrouw voor de geboorte van haar kind in dat jaar alsnog veranderd is of dat in de loop van het jaar een groot aantal ongehuwden vrouwen geïmmigreerd is die in dat jaar ook een kind krijgen. De invloed van deze factoren wordt echter verondersteld marginaal te zijn.
- ¹³ Alleen de geboortelands van de moeder waar in 1999 meer dan 50 kinderen werden geboren zijn in de figuur opgenomen; volledige informatie is in bijlage 1 te vinden.

7 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

7.1 INLEIDING

De toegenomen immigratie en de groeiende omvang van de allochtone populatie in Nederland maken duidelijk dat vraagstukken rondom migratie aan belang hebben gewonnen. Bovendien wordt steeds meer helder dat allochtonen in Nederland ook in de toekomstige (demografische) ontwikkelingen in Nederland een belangrijke rol spelen. In deze studie zijn de demografische ontwikkelingen in de migrantenpopulaties in Nederland geschetst. In de afzonderlijke hoofdstukken is steeds een specifiek aspect hiervan aan de orde gekomen. In paragraaf 7.2 worden de belangrijkste conclusies over elk van de onderscheiden onderdelen kernachtig samengevat. Tegelijkertijd wordt in dit hoofdstuk een poging ondernomen deze op zichzelf staande deelthema's te overstijgen. Dit gebeurt in paragraaf 7.3. Hier worden de empirische gegevens voor wat betreft het demografisch gedrag van de diverse allochtone populaties geconfronteerd met het in hoofdstuk 2 ontwikkelde theoretische kader en wordt nagegaan in hoeverre er clusters van herkomstlanden kunnen worden geïdentificeerd waarvoor geldt dat personen afkomstig uit die landen gekenmerkt worden door een vergelijkbaar demografisch gedragspatroon.

7.2 SAMENVATTING VAN DE VOORNAAMSTE ONDERZOEKSRISULTATEN

155

7.2.1 MIGRATIESTROMEN EN KENMERKEN VAN ALLOCHTONE POPULATIES

Migratie naar Nederland is in de afgelopen tientallen jaren duidelijk aan belang toegenomen. In de jaren negentig kwamen er jaarlijks gemiddeld ruim 113.000 migranten naar Nederland. Als gevolg van de toegenomen absolute omvang van de immigratie en een daarbij duidelijk achterblijvende emigratie verblijft een groeiend aantal westerse en niet-westerse allochtonen in Nederland. Het karakter van de migratie vanuit de niet-westerse landen is daarbij verschoven van arbeidsmigratie, gezinshereniging en -vorming naar asielmigratie, hoewel recentelijk ook het belang van arbeidsmigratie weer iets is toegenomen. Het gestegen belang van asielmigratie heeft onder meer tot gevolg dat het scala van herkomstlanden van allochtonen meer divers is geworden. Kwamen niet-westerse migranten tot in de jaren tachtig voor een groot deel uit een beperkt aantal zedende landen, in de jaren negentig is er juist sprake van 'relatief' kleine groepen uit een groot aantal landen van herkomst. Een ander gevolg van het toegenomen belang van asielmigratie is dat – vooral door het grotendeels onvoorspelbare karakter van deze vorm van migratie – zowel de omvang als de herkomst van migranten moeilijker van tevoren is in te schatten.

De omvang en herkomst van immigratiestromen zijn niet alleen moeilijk van tevoren in te schatten, maar lijken ook in niet geringe mate ongevoelig voor over-

heidsbeleid. In de jaren negentig heeft de overheid op diverse manieren getracht de migratie naar Nederland te beperken. In de migratiestatistieken lijken de effecten van dergelijk beleid weliswaar zichtbaar te zijn, maar tevens relatief snel te zijn uitgewerkt. Zo kan de daling van het aandeel Turken en Marokkanen in de migratie in de eerste helft van de jaren negentig worden toegeschreven aan de strengere eisen die de wetgeving is gaan stellen aan gezinsvormende en gezinsherengende migratie. Echter, in de tweede helft van de jaren negentig was er weer sprake van een zeker herstel van de omvang van de migratie uit Turkije en Marokko, zij het overigens wel op een iets lager niveau dan aan het begin van de jaren negentig. Een zelfde tendens tekent zich af voor wat betreft de asielmigratie. Ook hier is in 1995 sprake van een scherpe daling van het aantal aanvragen, waarschijnlijk mede veroorzaakt door een aanscherping van de toelatingsregels. Echter, ook op dit punt neemt de omvang van de migratie weer toe aan het einde van de bestudeerde periode.

Het merendeel van de migranten is jong, ongehuwd en van het mannelijk geslacht. Overigens hebben er op deze punten gedurende de jaren negentig wel wat wijzigingen plaatsgevonden. Zo is het aandeel vrouwen onder de migranten toegenomen en is ook de gemiddelde leeftijd bij migratie licht gestegen. De toename van het aandeel vrouwen heeft vooral onder asielmigranten plaatsgevonden.

156

Opvallend is dat – waar de omvang van de immigratie per jaar sterk fluctueert – de omvang van de emigratie al meer dan 25 jaar stabiel is rond 60.000 personen per jaar. Wel is er sprake van een zeer lichte veroudering van de emigratie. Het aandeel 50-plussers in de emigratie neemt enigszins toe, vooral onder personen afkomstig uit landen zoals Marokko en Kaapverdië. Tegelijkertijd dient men zich te realiseren dat slechts een klein deel van de personen in deze leeftijdsklassen de stap zet om terug te keren naar hun land van herkomst.

Het aantal eerste en tweede generatie allochtonen in Nederland is in de jaren negentig fors toegenomen. In 1990 telde ons land 831.000 niet-westerse en 1.204.000 westerse allochtonen. In 1999 waren deze aantallen gestegen tot 1.346.000 niet-westerse en 1.353.000 westerse allochtonen. Onder de niet-westerse migranten behoort ongeveer 36 procent tot de zogenaamde tweede generatie. Zij zijn in Nederland geboren, maar hebben ten minste één ouder die in het buitenland is geboren. De omvang van deze tweede generatie is groeiende. Onder Turken en Marokkanen maakt zij meer dan 40 procent van het totaal uit. Het overgrote deel van deze tweede generatie is nog zeer jong. Zo geldt dat van alle Turken en Marokkanen in Nederland zo'n 40 à 45 procent jonger is dan 20 jaar. Het merendeel van deze groep bestaat uit personen uit de zogenaamde tweede generatie.

De meeste allochtone populaties wonen sterk geconcentreerd in de Randstad, met een overloop naar Flevoland. Binnen deze regio is er vervolgens weer een sterke

concentratie zichtbaar in steden met meer dan 100.000 inwoners, met de hoogste concentraties in de vier grote steden. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is zo'n 30 procent van de bevolking van allochtone herkomst. Overigens is de omvang van de allochtone populaties in alle steden met meer dan 100.000 inwoners gedurende de jaren negentig min of meer gelijkmatig toegenomen. Concentratie van allochtone groepen in de Randstad, en daarbinnen in de grote steden, wordt in de hand gewerkt door het feit dat veel migratie een netwerkkarakter heeft. Men migreert naar landen en gebieden waar men al familie of vrienden kent en deze kunnen vervolgens ook weer als bron van informatie en steun dienen bij het vinden van werk en woonruimte. Overigens blijkt dat veel van de 'nieuwe' groepen die in de jaren negentig om asielredenen naar Nederland zijn gekomen veel meer verspreid over het gehele land wonen dan de 'oude' groepen. Vooralsnog is onduidelijk of hier sprake is van een tijdelijke situatie – veroorzaakt door de huisvestingsregelingen gedurende de asielprocedures – of van een situatie met een meer permanent karakter.

7.2.2 DEMOGRAFISCH GEDRAG VAN ALLOCHTONE POPULATIES

Bij de bestudering van het demografisch gedrag van allochtone populaties is in dit rapport vooral aandacht besteed aan gedragingen op het terrein van relatievorming, relatieontbinding en vruchtbaarheid. Aan sterfte is geen aparte aandacht besteed. Over dit laatste thema zijn nauwelijks bruikbare data beschikbaar. Dat ligt gelukkig anders voor de eerder genoemde thema's. Over deze onderwerpen is vooral statistische informatie uit de statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek beschikbaar. Ook deze data hebben echter hun beperkingen, met name wat betreft de mogelijkheden om de eerste en de tweede generatie te onderscheiden. Verder ontbreekt het vooral aan surveygegevens die het mogelijk maken om meer inzicht te verkrijgen in de achtergronden van – verschillen in – demografisch gedrag.

Gemengde huwelijkssluiting met een in Nederland geboren partner vindt slechts op zeer beperkte schaal plaats. Vooral door degenen geboren in een islamitisch land wordt weinig gemengd gehuwd. Zo trouwt bijvoorbeeld ongeveer 20 procent van de Marokkaanse mannen en 10 procent van de Marokkaanse vrouwen met een Nederlandse partner. Vanwege de islamitische regel die van vrouwen verwacht dat zij met een moslim huwen, is het aandeel huwelijken met Nederlandse partner onder mannen groter dan onder vrouwen. In tegenstelling tot deze hoge mate van etnische homogamie onder de meeste allochtone groepen, huwen allochtonen geboren in Indonesië, Polen, de voormalige Sovjet-Unie, de Nederlandse Antillen en Egypte (mannen) juist wel vaak met een in Nederland geboren partner. Zo trouwt meer dan 70 procent van de Poolse vrouwen en vrouwen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie met een Nederlandse partner. Voor veel van deze vrouwen vormt gezinsvorming zelfs de voornaamste reden voor migratie. Voor de toekomst

kan om meerdere redenen op een toename van het aandeel gemengde huwelijken worden gerekend. In de eerste plaats zal het aandeel van de zogenaamde tweede generatie onder de personen in de huwbare leeftijd toenemen. Gemengd huwen komt onder personen van de tweede generatie duidelijk vaker voor, wat tot een toename van het totale aandeel gemengde huwelijken zal leiden. In de tweede plaats is het mogelijk dat de toegenomen asielmigratie tot meer gemengde huwelijken zal leiden. Willen asielmigranten met een partner uit de eigen groep huwen, dan zal er vaak een partner in het land van herkomst moeten worden gezocht omdat er weinig beschikbare partners binnen de eigen groep in Nederland zijn. Dit zal moeilijk zijn zolang de situatie in het geboorteland precair blijft. Mogelijk heeft dit tot gevolg dat een relatief groot deel van hen een partner in Nederland vindt.

Onder de diverse allochtone groepen worden verschillende patronen van huwelijksluiting gevonden. Aan de ene kant kenmerken met name vrouwen uit de overwegend islamitische landen zich door een zeer lage huwelijksleeftijd (23 à 25 jaar in vergelijking met ongeveer 28 jaar onder Nederlandse vrouwen). Bovendien is het huwelijk onder vrouwen uit deze herkomstlanden universeel; vrijwel niemand blijft ongehuwd. De 'oude' groepen allochtonen onderscheiden zich op dit punt overigens niet van de 'nieuwe' groepen. Marokkanen en Turken, bijvoorbeeld, laten hetzelfde patroon zien als Pakistani of Irakezen. Aan de andere kant kenmerken vrouwen afkomstig uit de Caribische geboortelanden en Ghana zich door een late huwelijksleeftijd (29 jaar of ouder) en een lage huwelijksgeneigdheid. Dit heeft waarschijnlijk vooral te maken met de grotere populariteit van het ongehuwd samenwonen onder personen afkomstig uit deze landen. Daardoor huwt slechts een relatief klein deel van de populatie en degenen die huwen doen dit op relatief hoge leeftijd. Het Nederlandse huwelijkspatroon bevindt zich tussen deze twee uitersten. Opvallend daarbij is dat het relatievormingspatroon dat gevonden wordt voor Iraanse vrouwen het meest vergelijkbaar is met dat van in Nederland geboren vrouwen. Onder beide groepen is het huwelijk niet meer universeel – maar nog wel zeer gangbaar – en wordt op relatief hoge leeftijd getrouwd.

Hoewel verwacht werd dat echtscheiding onder de meeste allochtone groepen nauwelijks voor zou komen, blijken mannen uit vrijwel alle in het onderzoek betrokken herkomstlanden een hoger echtscheidingscijfer te hebben dan in Nederland geboren mannen. Zo scheidt jaarlijks minder dan 1 procent van de gehuwde autochtone mannen, terwijl dit percentage tussen de 1 en 3 procent schommelt voor personen uit overwegend islamitische landen en boven de drie ligt voor mannen geboren in het Caribische gebied, Iran, Egypte, Kaapverdië en Ghana. De relatief hoge echtscheidingscijfers onder allochtonen kunnen mogelijk door twee factoren verklaard worden. Gemengde huwelijken tussen partners met een verschillende herkomst worden veelal verondersteld minder stabiel te zijn. Een hoog aandeel gemengde huwelijken onder bepaalde allochtone groepen zal daarom leiden tot een hoge echtscheidingskans. Bovendien is het mogelijk dat de aanpassing aan een nieuwe samenleving de relatie tussen partners onder druk zet, met

name wanneer de aanpassing voor de ene partner soepeler verloopt dan voor de andere. De verschillen tussen de diverse allochtone groepen lijkt vooral samen te hangen met verschillen in visies op het belang van het huwelijk, hoewel in sommige gevallen er ook aanwijzingen zijn dat er sprake kan zijn van ontbinding van schijnhuwelijken. Zo worden er onder Egyptenaren – een van de groepen met de hoogste echtscheidingscijfers – veel huwelijken met een Nederlandse partner relatief kort na drie jaar huwelijk ontbonden. Na deze termijn van drie jaar huwelijk met een Nederlandse partner kan een permanente verblijfsvergunning of naturalisatie worden aangevraagd. Verder geldt in het algemeen dat degenen met een in Nederland geboren partner een hoger echtscheidingscijfer hebben dan zij die etnisch homogeen gehuwd zijn. Deze regel kent overigens ook uitzonderingen. Zo leidt het hebben van een Nederlandse partner niet tot hogere echtscheidingskansen voor de in Iran en Indonesië geboren mannen. Daarnaast is de kans op een echtscheiding voor vrouwen geboren in de voormalig Sovjet-Unie kleiner in geval zij een Nederlandse partner hebben dan wanneer hun partner in de Sovjet-Unie is geboren. Hetzelfde wordt gevonden voor mannen en vrouwen geboren op de Nederlandse Antillen en in Suriname. Mogelijk hangt dit voor deze laatste groepen samen met het feit dat ongehuwd samenwonen onder hen veel gebruikelijker is dan het huwelijk; degenen die toch huwen – en dan nog wel met een Nederlandse partner – zien het huwelijk dan ook misschien meer als een vaste relatie.

De vruchtbaarheid onder veel van de hier onderscheiden allochtone groepen is hoog in vergelijking met die onder autochtone Nederlanders. Dit geldt vooral voor allochtone groepen afkomstig uit Afrika en Azië. Toch zijn er maar vijf groepen met een verwacht kindertal (TFR) van 3 of hoger, te weten Pakistani, Marokkanen, Irakezen, Somaliërs en Egyptenaren. Daarnaast zijn er een fors aantal groepen, vooral afkomstig uit Oost-Europa en onze voormalige koloniën die een verwacht kindertal hebben dat vergelijkbaar is met of zelfs lager ligt dan dat van autochtone Nederlanders. Verder geldt voor omvangrijke 'oude' groepen als Turken en Marokkanen dat hun verwacht kindertal in de loop van de jaren negentig aanzienlijk is gedaald en dat het verwacht kindertal van de tweede generatie lager is dan van de eerste generatie. Gegeven het feit dat de tweede generatie een toenemend aandeel zal hebben in de toekomstige vruchtbaarheid van deze allochtone populaties, mag ook in de toekomst met een verdere verlaging van het kindertal rekening worden gehouden.

De leeftijd waarop veel vrouwen voor het eerst moeder worden ligt voor veel van de hier besproken allochtone populaties aanmerkelijk onder die van de autochtone bevolking. In 1999 was deze leeftijd 29,5 jaar voor autochtone vrouwen, maar bijvoorbeeld 24 jaar onder Turkse en 26 jaar onder Antilliaanse vrouwen. Ook hier geldt weer dat vooral vrouwen afkomstig uit overwegend islamitische landen gemiddeld het jongst een kind krijgen. Groepen met een gemiddeld lage leeftijd bij de geboorte kennen over het algemeen tevens een relatief hoog percentage tienergeboorten. Onder de grotere allochtone groepen valt daarbij op dat de kans op een

tienergeboorte onder eerste generatie Turken, Antillianen en Arubanen aanmerkelijk groter is dan onder eerste generatie Marokkanen en Surinamers. In 1999 was de kans dat een tiener afkomstig uit Turkije of de Antillen een kind kreeg ongeveer 5 procent, tegenover 2 procent onder Marokkanen en Surinamers en minder dan een half procent onder autochtonen. Overigens blijkt dat de kans op een tienergeboorte onder personen die tot de tweede generatie behoren veel lager is.

Er is bijzonder veel variatie in het voorkomen van buitenechtelijke geboorten onder allochtone populaties. Onder personen afkomstig uit overwegend islamitische landen komen buitenechtelijke geboorten nauwelijks voor, terwijl deze juist heel frequent blijken onder personen afkomstig uit het Caribische gebied en Afrika.

De hierboven gememoreerde verschillen in relatie- en gezinsvormingspatronen hebben hun weerslag op de samenstelling van de huishoudens waartoe leden van de diverse allochtone groepen behoren. *Grosso modo* zijn er drie patronen te onderscheiden. Onder de 'oude' groepen afkomstig uit Suriname en de Antillen komen veel eenoudergezinnen en ongehuwd samenwonenden met kinderen voor. Onder 'oude' groepen afkomstig uit overwegend islamitische landen – en onder sommige van de 'nieuwe' groepen afkomstig uit deze culturele regio – overheersen gezinnen met kinderen. De omvang van de huishoudens van dergelijke gezinnen is verder gemiddeld aanmerkelijk groter dan onder autochtone gezinnen. Zo bestaat 36 procent van de Marokkaanse huishoudens en 30 procent van de Turkse huishoudens uit vijf of meer personen, terwijl dit maar geldt voor ongeveer 5 procent onder de autochtone bevolking. Ten slotte bevinden zich onder de 'nieuwe' groepen die pas relatief kort in Nederland verblijven betrekkelijk veel personen in niet-gezinshuishoudens. Het betreft hier veelal personen die alleenstaand zijn of in opvangvoorzieningen verblijven.

7.3 SLOTBESCHOUWING

7.3.1 SAMENHANGEN IN DEMOGRAFISCH GEDRAG

In paragraaf 7.2 zijn de belangrijkste verschillen en overeenkomsten tussen de autochtone bevolking van ons land en allochtone populaties die zich hier in de afgelopen decennia gevestigd hebben per deelthema belicht. Dit levert een bont palet aan onderscheiden demografisch gedragswijzen op. Onbeantwoord bleef tot op heden echter de vraag in hoeverre er duidelijke samenhangen tussen de afzonderlijke thema's kunnen worden vastgesteld. In hoofdstuk 2 is daartoe een aanzet gegeven. Verondersteld werd dat het demografisch gedrag van de diverse allochtone groepen en van de autochtone populatie langs twee dimensies kan worden gedifferentieerd.

De eerste, en inhoudelijk meest belangrijke dimensie betreft het onderscheid tussen meer groepsgerichte culturen enerzijds en meer individueel georiënteerde culturen anderzijds. Deze dimensie sluit aan bij het onderscheid dat door Inglehart en Baker (2000) wordt gemaakt tussen samenlevingen die gekenmerkt worden door een nadruk op overlevingswaarden en samenlevingen die worden gekenmerkt door een nadruk op zelfontplooiingswaarden. Daarnaast is deze dimensie geïnspireerd op de het onderscheid dat Todd (1985) maakt tussen familiesystemen die het kerngezin centraal stellen en familiesystemen die de familiegemeenschap centraal stellen. In hoofdstuk 2 werd verondersteld dat groepen die afkomstig zijn uit groepsgerichte culturen in vergelijking met groepen afkomstig uit individueel georiënteerde culturen gekenmerkt zouden worden door eerdere relatie- en gezinsvorming, grotere etnische huwelijkshomogamie, geringere leeftijdshomogamie en minder echtscheiding. Verwacht werd dat vooral allochtone groepen afkomstig uit de islamitische wereld en uit de confucianistische wereld sterk groepsgericht zouden zijn, terwijl de autochtone bevolking, allochtonen afkomstig uit Oost-Europa en allochtonen afkomstig uit het Caribische gebied geacht werden vooral gericht te zijn op individuele zelfontplooiing.

Een tweede dimensie waarlangs het demografische gedrag van de diverse allochtone groepen geacht werd te variëren betreft de dimensie traditioneel versus modern. Daarbij ligt de nadruk met name op de economische ontwikkeling van het land van herkomst. In traditionele, weinig ontwikkelde samenlevingen vormen kinderen een economische waarde die er toe leidt dat het hebben van veel kinderen nastrevenswaardig is. In moderne, in economisch opzicht hoogontwikkelde samenlevingen vertegenwoordigen kinderen geen economische waarde meer en wordt verondersteld dat men meer zal investeren in kwaliteit dan in kwantiteit. Met andere woorden, men zal opteren voor het krijgen van minder kinderen, maar per kind meer geld en tijd investeren in de opvoeding. In een dergelijke cultuur vertegenwoordigen kinderen vooral een psychologische waarde. Verwacht werd dat op deze dimensie vooral personen afkomstig uit economisch laagontwikkelde landen als Afghanistan, Ghana en Somalië zouden contrasteren met autochtone Nederlanders.

Om te toetsen in hoeverre de in hoofdstuk 2 geformuleerde verwachtingen weerspiegeld worden in het daadwerkelijke demografische gedrag van de diverse allochtone populaties is een principale componentenanalyse uitgevoerd. Daarbij zijn voor elk van de 19 allochtone deelpopulaties en de autochtone bevolking een zevental kenmerken in de analyse betrokken, te weten het algemene vruchtbaarheidscijfer (TFR), het percentage buitenechtelijke geboorten, de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind, de echtscheidingskans van mannen, het percentage vrouwen dat gehuwd is met een Nederlandse man, het gemiddelde leeftijdsverschil tussen huwelijkspartners en de gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijkssluiting. Uit de uitgevoerde analyse bleek dat er drie factoren in de gegevens zijn te onderscheiden.¹ In tabel 7.1 staan de factorladingen van de zeven onder-

scheiden kenmerken op elk van de drie factoren vermeld. Een hoge factorlading betekent dat het betrokken kenmerk sterk samenhangt met de betrokken factor, terwijl een lage factorlading betekent dat er slechts van een geringe samenhang sprake is.

Tabel 7.1 Resultaten van een principale componentenanalyse op een zevental demografische kenmerken van de in het onderzoek betrokken groepen

Kenmerk	Factor 1	Factor 2	Factor 3
TFR (o.b.v. periodecijfers verwacht kindertal)	-0,72	0,52	0,00
Percentage buitenechtelijke geboorten	0,49	0,67	-0,38
Leeftijd vrouw bij geboorte eerste kind	0,77	-0,04	0,57
Echtscheidingskans voor mannen	0,19	0,89	0,12
Percentage vrouwen gehuwd met Nederlander	0,82	-0,28	-0,05
Gemiddeld leeftijdsverschil	-0,56	0,13	0,75
Gemiddelde leeftijd vrouw bij eerste huwelijk	0,84	0,25	0,23
Percentage verklaarde variantie	44	24	16

Uit tabel 7.1 blijkt dat de eerste factor duidelijk het belangrijkste is. Vierenveertig procent van de variatie in het demografisch gedrag hangt met deze factor samen. Groepen die hoog scoren op deze factor worden gekenmerkt door een laag kindertal, een hoog percentage buitenechtelijke geboorten, een hoge leeftijd van de vrouw bij de geboorte van het eerste kind, een hoog percentage huwelijken met in Nederland geboren, een klein gemiddeld leeftijdsverschil en een hoge gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk. Groepen die laag scoren op deze factor worden gekenmerkt door het tegenovergestelde patroon van gedragingen. Deze factor vertoont sterke gelijkenis met het onderscheid tussen groepsgerichte culturen en op zelfontplooiing gerichte culturen dat in hoofdstuk 2 centraal werd gesteld. Een verschil met de indeling in hoofdstuk 2 is echter dat ook het kindertal voor deze dimensie van belang is. Dit impliceert dat er empirisch geen basis lijkt te zijn voor het in hoofdstuk 2 geïntroduceerde onderscheid in twee dimensies. Eerder lijkt er sprake te zijn van één centrale dimensie die het onderscheid weerspiegelt tussen een traditionele cultuur waarin het primaat ligt bij de familie en een meer moderne cultuur waar het primaat ligt bij het individu en het kerngezin.

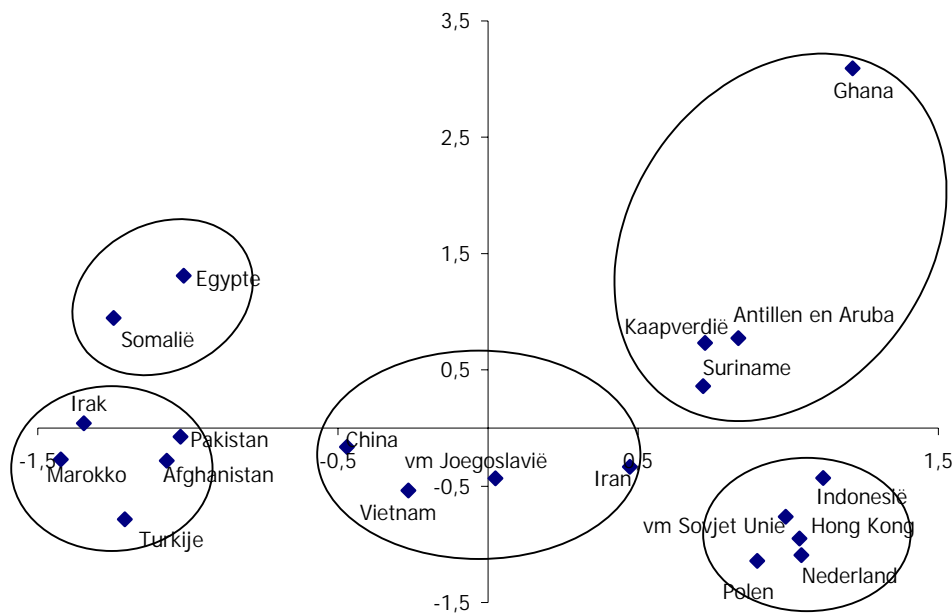
De tweede factor uit tabel 7.1 wordt vooral gekenmerkt door een hoge echtscheidingskans en een hoog percentage buitenechtelijke geboorten. Daarnaast is ook een hoog kindertal kenmerkend voor deze factor, zij het in mindere mate. Deze constellatie suggereert dat het allochtone groepen die hoog scoren op deze factor gekenmerkt worden door een in sterke mate ont koppeling van huwelijk en vruchtbaarheid. Enerzijds hecht men namelijk relatief weinig waarde aan het huwelijk, wat blijkt uit de grote echtscheidingskans en het hoge percentage buitenechtelijke geboorten. Anderzijds wordt er niet afgezien van het krijgen van kinderen wat blijkt uit de relatief hoge score voor de TFR. Groepen die laag scoren op deze factor worden gekenmerkt door een sterke koppeling van huwelijk en vruchtbaarheid.

De derde factor uit tabel 7.1, ten slotte, wordt vooral gekenmerkt door de combinatie van een relatief groot leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners en een relatief hoge leeftijd bij de geboorte van een eerste kind. Dit suggereert dat groepen die hoog scoren op deze factor vooral gekenmerkt worden door een laat patroon van gezinsvorming. Overigens is deze factor relatief van weinig betekenis voor de interpretatie van verschillen tussen de diverse etnische groepen die in dit onderzoek worden onderscheiden. De twee eerst genoemde factoren zijn in dat opzicht belangrijker, wat afgelezen kan worden aan de hogere percentages van de totale variantie die door de eerste twee factoren worden verklaard.

Voor elk van de negentien onderscheiden allochtone groepen en voor autochtone Nederlanders is voor de twee eerste factoren een zogenaamde factorscore berekend. Deze factorscore geeft de positie van de desbetreffende groep op de twee factoren aan. In figuur 7.1 is deze positie grafisch weergegeven. Tevens is – door middel van cirkels – een aantal clusters van groepen onderscheiden die min of meer vergelijkbaar gepositioneerd zijn.²

In totaal zijn er door ons vijf clusters van groepen onderscheiden. Rechtsonder in de figuur bevinden zich autochtone Nederlanders en personen afkomstig uit Polen, de voormalige Sovjet-Unie, Indonesië en Hong Kong. Deze groepen worden gekenmerkt door een demografisch patroon dat enerzijds modern en op zelfontplooiing gericht is, maar waar anderzijds weinig sprake is van ontkoppeling van huwelijk en vruchtbaarheid. Het feit dat Indonesiërs wat hun demografisch gedrag betreft veel op autochtone Nederlanders lijken is niet verrassend, gegeven het feit dat velen van hen weliswaar in Indonesië geboren zijn of ouders hebben die in Indonesië geboren zijn, maar hun wortels in Nederland hebben. Dat Polen en personen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie in hetzelfde cluster als Nederland vallen is waarschijnlijk een gevolg van het feit dat het hier voor een aanzienlijk deel om vrouwen handelt die naar Nederland zijn gekomen in het kader van huwelijkssluiting met een autochtone man. De positie van HongKong-Chinezen in hetzelfde cluster als autochtone Nederlanders, ten slotte, is waarschijnlijk het meest verrassend. Het betreft hier een groep die deels al langere tijd in Nederland verblijft. Blijkbaar hebben zij zich wat hun demografisch gedrag betreft in sterke mate aangepast aan het patroon van autochtone Nederlanders. Verder kan een rol spelen dat Hong Kong een voormalige kolonie van het Verenigd Koninkrijk is en dat men daardoor al langere tijd is blootgesteld aan westerse invloeden.

Figuur 7.1 Plaatsing van de in dit onderzoek betrokken allochtone groepen op de twee eerste factoren uit tabel 7.1

Een tweede cluster wordt gevormd door allochtonen afkomstig uit landen met een islamitische traditie, te weten uit Marokko, Turkije, Pakistan, Afghanistan en Irak. Deze landen worden gekenmerkt door traditioneel, groepsgericht demografisch gedrag. Het kindertal is hoog, er zijn weinig buitenechtelijke geboorten, de leeftijd van de vrouw bij huwelijksluiting en bij de geboorte van het eerste kind is laag, er wordt weinig met autochtone Nederlanders gehuwd en er is sprake van een groot leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners. Opvallend is dat het hierbij zowel gaat om 'nieuwe' allochtone groepen, maar dat evengoed Turken en Marokkanen met een veel langere verblijfsduur in Nederland hieronder vallen. Voor wat betreft deze laatste twee groepen zou op basis van de langere periode dat zij reeds kennis hebben gemaakt met de Nederlandse normen en waarden, verwacht kunnen worden dat ook hun gedrag op demografisch relevante aspecten zou zijn veranderd. Blijkbaar is voor deze groepen de islamitische traditie nog steeds van een dusdanig belang dat hun demografisch gedrag nog sterk georiënteerd is op de traditie uit het land van herkomst.³

Somaliërs en Egyptenaren, eveneens afkomstig uit overwegend islamitische landen, delen met de hierboven besproken groepen de oriëntatie op groepsgerichte waarden en normen, maar vormen toch een enigszins afzonderlijk cluster. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat er bij hen in sterkere mate dan bij andere al-

lochtonen afkomstig uit islamitische landen sprake lijkt te zijn van ontkoppeling van huwelijk en vruchtbaarheid. Beide groepen worden gekenmerkt door een zeer hoog percentage buitenechtelijke geboorten. Bovendien vinden er onder Egyptenaren in Nederland relatief veel echtscheidingen plaats.

Een vierde cluster wordt gevormd door een aantal groepen dat zich op het continuüm van groepsgericht versus individueel gericht tussen de allochtonen van islamitische herkomst en de autochtonen in bevindt. Het cluster bestaat uit personen afkomstig uit China en Vietnam, uit voormalig Joegoslavië en uit Iran. Het demografisch gedrag van Iraniërs in Nederland onderscheidt zich blijkbaar duidelijk van dat van personen afkomstig uit andere islamitische landen. Mogelijk is dit gerelateerd aan de selecte groep die in Nederland verblijft. Eerder onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat Iraniërs over het geheel genomen hoog opgeleid zijn en minder belang hechten aan islamitische tradities. Een groot deel van hen zou geen praktiserend gelovige zijn. Dit in tegenstelling tot degenen uit de andere islamitisch gedomineerde landen.

Een vijfde cluster, ten slotte, wordt gevormd door personen afkomstig uit Suriname, de Antillen en Aruba, Kaapverdië en Ghana. Personen afkomstig uit deze landen zijn behoorlijk modern in hun demografisch gedrag. In dit opzicht lijken zij op de autochtone Nederlanders. Zij onderscheiden zich echter duidelijk van de autochtone bevolking van ons land door een veel sterkere ontkoppeling van huwelijk en vruchtbaarheid. Er is sprake van veel hogere percentages aan buitenechtelijke geboorten en een grotere kans op echtscheiding. De Ghanezen blijken in dit opzicht wel bijzonder extreem te zijn, wat voornamelijk wordt veroorzaakt door het hoge aantal echtscheidingen dat onder deze groep wordt gevonden.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat er in empirisch opzicht duidelijke verschillen bestaan tussen de diverse allochtone populaties in Nederland wat betreft hun demografisch gedrag. Personen afkomstig uit landen met een islamitische traditie verschillen duidelijk het sterkst van de autochtone bevolking. Zij worden gekenmerkt door een veel traditioneler demografisch patroon, wat samen lijkt te hangen met de sterke oriëntatie op de familie. Personen afkomstig uit het Caribische gebied en uit het deel van Afrika bezuiden de Sahara onderscheiden zich met name van autochtone Nederlanders door een sterkere ontkoppeling van huwelijk en vruchtbaarheid. In theoretisch opzicht sluiten de geconstateerde verschillen opvallend goed aan bij de bespiegelingen van Todd (1985) over verschillen tussen diverse familiesystemen. De verschillen tussen autochtonen en personen afkomstig uit het cluster met islamitische landen lijken vooral verband te houden met het onderscheid tussen een oriëntatie op het kerngezin dan wel een oriëntatie op de bredere familiegemeenschap. De verschillen tussen autochtonen en personen afkomstig uit het cluster met Caribische en Afrikaanse landen lijken de door Todd (1985) behandelde discussie over 'anomische' en Afrikaanse familiesystemen te weerspiegelen. Todd (1985) veronderstelt namelijk dat het huwelijk – mede

door het voorkomen van polygamie – in veel Afrikaanse samenlevingen een minder centrale factor speelt. Daarnaast veronderstelt hij dat het gezinsleven in sommige landen gekenmerkt wordt door veel minder duidelijke regels en gezagsverhoudingen dan gangbaar in het westen. Deze situatie lijkt vooral toepasbaar op de hier besproken Caribische landen, zoals Suriname en de Antillen.

Uit de gepresenteerde onderzoeksgegevens wordt duidelijk dat er een zeer grote variatie bestaat in het demografisch gedrag van de diverse allochtone populaties die ons land rijk is. Weliswaar bestaat er een omvangrijke groep – vooral bestaande uit personen afkomstig uit landen met een overwegend islamitisch en confucianistisch cultureel erfgoed – die gekenmerkt wordt door een traditionele relatie- en gezinsvorming, waarbij vroege en universele huwelijksluiting en een hoog kindertal centraal staan, maar daarnaast zijn er ook duidelijk andere patronen te onderkennen. Personen afkomstig uit het Caribische gebied en diverse Afrikaanse landen worden gekenmerkt door veel meer buitenechtelijke vruchtbaarheid en meer echtscheiding. Personen afkomstig uit Oost-Europa, uit voormalig Nederlands-Indië en Hong Kong lijken erg sterk op autochtone Nederlanders. Deze veelkleurigheid in gedrag dient steeds in het oog gehouden te worden. Het is niet zinvol om de diverse allochtone populaties als een monolithisch geheel te beschouwen en te vergelijken met de autochtone bevolking van ons land.

De gebruikte benadering waarbij allochtone populaties worden geclusterd op basis van de familiale waarden en normen die dominant zijn in hun land van herkomst lijkt dus tot zinvolle resultaten te leiden. Tegelijkertijd dient men echter te beseffen dat ook andere factoren een rol spelen. Zo valt op basis van deze benadering niet te verklaren waarom Iraniërs een geheel ander demografisch profiel blijken te hebben als personen afkomstig uit andere overwegend islamitische landen. Een oorzaak voor dit verschil kan liggen in het feit dat Iraniërs die zich hier vestigen een heel andere achtergrond hebben – wellicht zijn zij bij voorbeeld hoger opgeleid – dan personen afkomstig uit andere islamitische landen. Een ander voorbeeld is de verschillende positionering van HongKong-Chinezen enerzijds en Chinezen uit de Volksrepubliek en Vietnamezen anderzijds. Dit is onverwacht, omdat zij allen een confucianistische cultuur met een sterke familiegerichtheid delen. Wellicht dat hier een rol speelt dat HongKong-Chinezen afkomstig zijn uit een voormalige westerse kolonie en al veel langer in Nederland verblijven dan de andere groepen en zich daardoor al meer aangepast hebben aan de waarden en normen omtrent relaties en gezin die vigerend zijn in ons land. Een ander aspect dat in deze studie niet aan de orde is gekomen – omdat het beschikbare statistische materiaal het niet toelaat –, is het feit dat er sprake kan zijn van diverse etnische groepen met heel verschillende demografische gedragspatronen afkomstig uit één herkomstland. Dit geldt bij voorbeeld voor Creolen, Hindoestanen en Chinezen afkomstig uit Suriname. Het geldt ook voor personen afkomstig uit Indonesië. Onder deze categorie vallen bij voorbeeld zowel Molukkers als kinderen van Nederlandse personen die een positie bekleden in het bestuur van het voor-

malig Nederlands-Indië. Wil men tot gefundeerde uitspraken komen over de oorzaken van het demografisch gedrag van allochtonen die afkomstig zijn uit specifieke landen, dan dient men daarbij altijd dergelijke eigenaardigheden van de betreffende migrerende populatie in het oog te houden.

7.3.2 EERSTE VERSUS TWEDE GENERATIE

In dit onderzoek is voor zover mogelijk getracht verschillen tussen de eerste generatie allochtonen – zij die in het land van herkomst geboren zijn – en tweede generatie allochtonen – zij wiens ouders in het land van herkomst geboren zijn – in kaart te brengen. Dit is slechts in zeer beperkte mate gelukt. Deels is dit een gevolg van het feit dat de gegevens die het Centraal Bureau voor de Statistiek verzamelt, het maken van een onderscheid tussen de eerste en de tweede generatie niet altijd toelaat. Daarnaast wordt dit veroorzaakt doordat de omvang van de tweede generatie voor veel allochtone groepen nog zeer gering is. Dit geldt vooral voor de ‘nieuwe’ groepen. Voor de meeste ‘oude’ groepen geldt dat de omvang van deze tweede generatie al aanzienlijk is, maar dat nog relatief weinigen de leeftijd hebben bereikt waarop gezinsvorming plaatsvindt. Als gevolg daarvan kan ook voor deze ‘oude’ groepen nog relatief weinig over de verschillen tussen de eerste en de tweede generatie worden gezegd.

De gegevens die wel beschikbaar zijn wijzen er op dat de tweede generatie wat een aantal demografische gedragingen betreft meer lijkt op de autochtone Nederlanders dan dat het geval is onder de eerste generatie. Zo is er onder de tweede generatie sprake van een lager aantal geboorten, minder tienergeboorten en meer buitenechtelijke geboorten dan onder de eerste generatie. In de nabije toekomst zal een toenemend deel van de allochtonen die aan het proces van relatie- en gezinsvorming beginnen tot deze tweede generatie behoren. Dit impliceert dat verwacht mag worden dat de allochtone groepen als geheel in de toekomst wat gezinsvorminggedrag steeds meer op dat van de autochtone bevolking zullen gaan lijken. Tegelijkertijd dient echter beseft te worden dat de tweede generatie op de meeste van de boven genoemde punten toch nog steeds aanmerkelijk verschilt van de autochtone Nederlanders. Dit geeft aan dat het een langdurig proces is voordat personen van allochtone origine hetzelfde gedrag zullen vertonen als autochtone Nederlanders – zo dat in de toekomst al ooit het geval mocht zijn.

7.3.3 ‘OUDE’ VERSUS ‘NIEUWE’ GROEPEN

In deze studie is zowel aandacht besteed aan diverse allochtone populaties die – deels – al enkele decennia in Nederland verblijven, zoals Surinamers, Turken en Marokkanen, als aan allochtone populaties die pas sinds kort in Nederland verblijven, zoals Iraniërs, Ghanezen en Somaliërs. Uit de beschrijving van hun demo-

grafisch gedrag komt naar voren dat het nut van het onderscheid in 'oude' en 'nieuwe' groepen echter zeer beperkt is. Het onderscheid heeft attentiewaarde in die zin, dat het verwijst naar duidelijke verschillen in de achtergronden van de migratiestromen. Bij de 'oude' groepen waren er twee duidelijk overheersende redenen voor de migratie naar Nederland. Voor Turken en Marokkanen was vooral sprake van arbeidsmigratie, die later overging in gezinsherenigende en gezinsvormende migratie. Onder Surinamers, Antillianen, Arubanen en Indonesiërs lag de aanleiding van de migratie veelal in het koloniale verleden van ons land. Bij de 'nieuwe' groepen is asielmigratie de overheersende vorm van migratie. Men komt naar Nederland doordat men vanwege de politieke omstandigheden in het land van herkomst een goed heenkomen zoekt.

Afgezien van de hierboven besproken attentiewaarde, lijkt het onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' groepen echter weinigzeggend. Uit de uitgevoerde analyses blijkt dat het demografische gedrag niet zozeer verschilt tussen 'oude' en 'nieuwe' groepen als wel tussen groepen die afkomstig zijn uit diverse culturele regio's. Zo blijkt er een grote mate van overeenkomst te zijn in het demografisch gedrag van personen afkomstig uit diverse islamitische landen, onafhankelijk van het feit of migratie naar Nederland al een lange geschiedenis heeft of niet.

NOTEN

- ¹ Een factor wordt van betekenis geacht indien de zogenaamde 'eigenwaarde' van de betrokken factor groter dan een is.
- ² Hierbij moet worden benadrukt dat het clusteren van de diverse groepen niet gebaseerd is op statistische criteria, maar op basis van de interpretatie van de onderzoekers.
- ³ Aangetekend moet worden dat het merendeel van de tweede generatie nog nauwelijks op de leeftijd is dat relatie- en gezinsvorming een duidelijke rol gaat spelen. De eerste generatie overheerst wat dat betreft duidelijk. Overigens gaat het dan niet alleen om de eerste generatie die reeds in de jaren zestig is gearriveerd maar evengoed om partners die in het kader van huwelijkssluiting recentier naar Nederland zijn gekomen.

LITERATUUR

- Alders, M. (2000) 'Cohort fertility of migrant women in the Netherlands. Developments in fertility of women born in Turkey, Morocco, Suriname and the Netherlands Antilles and Aruba', paper presented at the conference of the British Society for Population studies and the Nederlandse Vereniging voor Demografie, Utrecht, 31 August-1 September 2000.
- Bartels, E. (1993) *Eén dochter is beter dan duizend zonen. Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*, Utrecht: Van Arkel.
- Barth, F. (ed.) (1969) *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture difference*, London: George Allen and Unwin.
- Bedem, R.F.A. van den (1993) *Motieven voor naturalisatie. Waarom vreemdelingen uit diverse minderheidsgroepen wel of niet kiezen voor naturalisatie*, Arnhem:Gouda Quint/WODC.
- Beer, J. de en L. van Wissen (2000) 'Demografische ontwikkelingen in Europa', blz. 55-76 in N. van Nimwegen en G. Beets (red.) (2000) *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2000. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken*, Den Haag: NIDI, rapport nr. 58.
- Beets, G., E. Dourleijn, A. Liefbroer en K. Henkens (2001) *De timing van het eerste kind in Nederland en Europa*, Den Haag: NIDI, rapport nr. 59.
- Berquó, E. en P. Xenos (1992) 'Editors' introduction', blz. 8-14 in E. Berquó and P. Xenos (eds.) (1992) *Family systems and cultural change*, Oxford: Clarendon Press.
- Blau, P. en J. Schwartz (1984) *Crosscutting social circles*, New York: Academic Press.
- Blau, P.M. (1994) *Structural contexts of opportunities*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bogt, R. ter (1996) *Tussen keuze en context. Een literatuurstudie naar de ontwikkeling van de vruchtbaarheid van Turkse en Marokkaanse vrouwen tussen 1980 en 1996 in Nederland, België, Duitsland en de landen van herkomst*, Universiteit Groningen, doctoraalscriptie vakgroep planologie en demografie.
- CBS (1995) 'Buitenlandse migratie 1990-1994', *Maandstatistiek van de Bevolking*, augustus: 33-42.
- CBS (1996a) *Allochtonen in Nederland 1996*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1996b) *Maandstatistiek van de Bevolking*, juni: 29.
- CBS (1997) 'Demografiek', *Maandstatistiek van de Bevolking*, maart: 6.
- CBS (1998) *Allochtonen in Nederland 1998*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1999a) 'Maandcijfers januari 1999', *Maandstatistiek van de Bevolking*, januari: 110.
- CBS (1999b) *Maandstatistiek van de Bevolking*, december: 117.

- CBS (1999c) *Allochtonen in Nederland 1999*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1999d) *Maandstatistiek van de Bevolking*, september: 39.
- CBS (2000a) *Allochtonen in Nederland 2000*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2000b) 'Demografiek', *Maandstatistiek van de Bevolking*, oktober: 6.
- CBS (2000c) *Maandstatistiek van de Bevolking*, augustus: 46.
- CBS (2000d) *Maandstatistiek van de Bevolking*, augustus: 68.
- CBS (2000e) *Maandstatistiek van de Bevolking*, september: 14.
- Coleman, D.A. (1994) 'Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in western Europe as measures of integration', *Journal of Biosocial Science*, no. 26: 107-136.
- Coleman, D.A. (1998) *Reproduction and survival in an unknown world: what drives today's industrial populations, and to what future?*, NIDI Hofstee lecture series nr. 5, Amsterdam, 7 May 1998, The Hague: NIDI.
- Dixon, R.B. (1971) 'Explaining cross-cultural variations in age at marriage and proportions never marrying', *Population Studies*, vol. 25: 215-233.
- Dulk, W.J. den en H. Nicolaas (1998) 'Gezinshereniging en gezinsvorming onder asielmigranten', *Maandstatistiek van de Bevolking*, september 1998: 8-16.
- Engbersen, G. en R. Gabriëls (red.) (1995) *Sferen van integratie*, Amsterdam: Uitgeverij Boom; jaarboek *Beleid en Maatschappij* 1994/1995.
- Engbersen, G. en R. Gabriëls (1995) 'Voorbij segregatie en assimilatie', blz. 15-47 in G. Engbersen en R. Gabriëls (red.) (1995) *Sferen van integratie*, Amsterdam: Uitgeverij Boom; jaarboek *Beleid en Maatschappij* 1994/1995.
- Erp, A. van (1998) 'Hoe makkelijk/moeilijk is naturalisatie in Europa', blz. 41-52 in R. van der Erf, A. Kuijsten, P. Raymakers en R.C. Schoenmaeckers (red.) (1998) *Tussen twee culturen. Naturalisatie en Integratie in Nederland en Vlaanderen*, Bevolking en Gezin Boekaflevering jaargang 27, nr. 3.
- Esveldt, I., I. Kulu-Glasgow, J.J. Schoorl en H. van Solinge (1995) *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: NIDI, rapport nr. 43.
- Esveldt, I., H. de Valk, K. Henkens, H. van Solinge and M. Idema, (2000) *Push and Pull factors of International Migration, Country report the Netherlands*, European Commission, Eurostat, Luxembourg Series Population and social conditions, working paper 3/2000/E/no.11.
- Fermin, A. (1997) *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid 1977-1995*, Amsterdam: Thesis Publishers.
- Feyter, H. de (1999) *Huishoudens en woonlocatie van de tweede generatie allochtonen in Amsterdam in de jaren negentig*, Amsterdam: DGVH/NETHUR en Ministerie van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, nummer 8.
- Folkerts, H. (1999) 'Allochtonen in Nederland: vijf grote groepen', *Maandstatistiek van de Bevolking*, april 1999: 9-19.

- Garssen, M.J. en A.H. Sprangers (1997) 'Buitenechtelijke vruchtbaarheid naar geboorteland van de moeder', *Maandstatistiek van de Bevolking*, juni 1997: 6-11.
- Garssen, M.J. en A.H. Sprangers (1998) 'Sterke daling aantal tienermoeders', *Maandstatistiek van de Bevolking*, mei 1998: 12-13.
- Gowricharn, R.S. (1995) 'Integratie in een verbeelde werkelijkheid', blz. 204-222 in G. Engbersen en R. Gabriëls (red.) (1995) *Sferen van integratie*, Amsterdam: Uitgeverij Boom; jaarboek *Beleid en Maatschappij* 1994/1995.
- Gurak, D.T. (1987) 'Family formation and marital selectivity among Colombian and Dominican immigrants in New York City', *International Migration Review*, vol. 21 no. 2: 275-297.
- Hajnal, J. (1965) 'European marriage patterns in perspective', blz. 101-143 in D.V. Glass and D.E.C. Eversley (eds.) *Population in history. Essays in historical demography*, London: Edward Arnold.
- Harmsen, C.N. (1998) 'Chinezen in Nederland', *Maandstatistiek van de Bevolking*, mei 1998: 8-11.
- Harmsen, C.N. (1999) 'Cross-cultural marriages', *Maandstatistiek van de Bevolking*, december 1999: 17-20.
- Hart, B. de (2000) 'De goede lobbies en de onbezonnen vrouw. Gemengde relaties en het schijnhuwelijk', *Migrantenstudies* (2000), nr. 4: 246-259.
- Heijdt, J. van der (1995) 'Twintig jaar na de Surinaamse onafhankelijkheid: Surinamers in Nederland', *Maandstatistiek van de Bevolking*, oktober 1995: 19-21.
- Heijdt, J. van der (1996) 'Gemengde huwelijken lopen vaker stuk', *Maandstatistiek van de Bevolking*, juni 1996: 6.
- Hojat, M. R. Shapurian, D. Foroughi, H. Nayerahmadi, M. Farzaneh, M. Shafieyan and M. Parsi (2000) 'Gender differences in traditional attitudes towards marriage and the family. An empirical study of Iranian immigrants in the United States', *Journal of family issues*, volume 21, no. 4: 419-434.
- Hondius, D. (1999) *Gemende huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hondius, D. (2000) 'De 'trouwlustige gastarbeider' en het Hollandse meisje. De bezorgde ontmoediging van Italiaans- en Spaans-Nederlandse huwelijken, 1956-1972', *Migrantenstudies* (2000), nr. 4: 229-245.
- Hooghiemstra, E. (2000a) 'Gemengd huwen en transnationaal huwen in Nederland: enkele feiten', *Migrantenstudies* (2000), nr. 4: 198-208.
- Hooghiemstra, E. (2000b) 'Voor de keuze: een specifieke of algemene blik op partnerkeuze van migranten', *Migrantenstudies* (2000), nr. 4: 209-228.
- Hooghiemstra E. en D. Manting (1997) 'Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten', *Maandstatistiek van de Bevolking*, oktober 1997: 25-34.
- Huis, L.T. van en H. Nicolaas (2000) 'Binnenlandse verhuisgedrag van allochtonen', *Maandstatistiek van de Bevolking*, maart 2000: 36-45.

- Huntington, S.P. (1996) *The clash of civilizations and the remaking of world order*, London: Simon and Schuster.
- Imhoff, E. van, and N. Keilman (2000) 'On the quantum and tempo of fertility: comment', *Population and development review*, nr. 3: 549-553.
- Inglehart, R. and W.E. Baker (2000) 'Modernization, cultural change and the persistence of traditional values', *American Sociological Review*, volume 65, February: 19-51.
- Kalmijn, M. (1991) 'Shifting boundaries: Trends in religious and educational homogamy', *American Sociological Review*, 56: 786-800.
- Kalmijn, M. (1993) 'Spouse selection among the children of European immigrants: a study of marriage cohorts in the 1960 census', *International Migration Review*, vol. 27, no. 1: 51-78.
- Kalmijn, M. (1994) 'Assortative mating by cultural and economic occupational status', *American Journal of Sociology*, 100: 422-452.
- Keij, I. (2000) 'Aantallen allochtonen volgens verschillende definities', *Maandstatistiek van de Bevolking*, mei 2000: 14-17.
- Kuijsten, A. (1999) 'Households, families and kin networks', blz. 87-122 in L.J.G. van Wissen and P.A. Dykstra (eds.) (1999) *Population issues, an interdisciplinary focus*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Kulu-Glasgow, I. and I. Esveldt (1994) *Partner choice and international migration: a review of the literature*, The Hague: NIDI unpublished paper.
- Latten, J. en A. de Graaf (1997) *Fertility and family surveys in countries of the ECE region, standard country report The Netherlands*, UN Economic Commission for Europe, economic studies no. 10c, New York/Geneva: UN.
- Lesthaeghe, R. (red.) (1996) *Diversiteit in sociale verandering. Turkse en Marokkaanse vrouwen in België*, Boekaflevering *Bevolking en Gezin*.
- Lesthaeghe, R., and J. Surkyn (1988) 'Cultural dynamics and economic theories of fertility change', *Population and Development Review*, 14: 1-45.
- Lesthaeghe, R., J. Surkyn and I. van Craenem (1998) 'Dimensions and determinants of integration related attitudes among Turkish and Moroccan men in Belgium', paper presented at the conference on Integration and exclusion of immigrants-Europa and the US at the Crossroads, Department of Demography of the Humboldt University Berlin, June 19-20, 1998.
- Le Play, F. (1875) *L'organisation de la famille*, Tours: Mame.
- Liefbroer, A.C. (1999) 'From youth to adulthood: understanding changing patterns of family formation from a life course perspective', blz. 53-86 in L.J.G. van Wissen and P.A. Dykstra (eds.) (1999) *Population issues, an interdisciplinary focus*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Liefbroer, A. en P. Dykstra (2000) *Levenslopen in verandering: een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970*, WRR voorstudies en achtergronden nr. V 107, Den Haag: Sdu uitgevers.
- Lindo, M.P. (1997) 'Integratie op kousenvoeten; het snelle succes van de Zuid-Europeaanen in Nederland', *Justitiële verkenningen*, 23 (1997) 6: 21-35.

- Lodewijckx, E. en K. Hendrickx (1998) 'Visies van ongehuwde tweede-generatie Marokkaanse jongeren op huwelijk, partnerkeuze en seksualiteit', blz. 87-125 in R. van der Erf, A. Kuijsten, P. Raymakers en R.C. Schoenmaeckers (red.) (1998) *Tussen twee culturen. Naturalisatie en Integratie in Nederland en Vlaanderen*, Boekaflevering *Bevolking en Gezin* jrg. 27, nr. 3.
- Lucassen, L.A.C.J. (1997) 'Niets nieuws onder de zon? De vestiging van vreemdelingen in Nederland sedert de zestiende eeuw', *Justitiële verkenningen*, 23 (1997) 6: 10-20.
- Mackenbach, J. and A. Kunst (1997) 'Measuring the magnitude of socio-economic inequalities in health: an overview of available measures illustrated with two examples from Europe', *Social science and medicine*, vol. 44, nr. 6: 757-771.
- Manting, D. (1994) *Dynamics in marriage and cohabitation. An intertemporal life course analyse of first union formation and dissolution*, Amsterdam: These Publishers.
- Martens, E.P. en Y.M.R. Weijers (2000) *Integratiemonitor 2000*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO).
- McDonald, P. (1992) 'Convergence or compromise in historical family change?', blz.15-30 in E. Berquó and P. Xenos (eds.) (1992) *Family systems and cultural change*, Oxford: Clarendon Press.
- Mills, M. (2000) *The transformation of partnerships. Canada, the Netherlands and the Russian federation in the age of modernity*, Amsterdam: Thela Thesis.
- Nicolaas, H. (1999) 'Allochtonen in Nederland: vluchtelingen en asielzoekers', *Maandstatistiek van de Bevolking*, juli 1999: 10-17.
- Nimwegen, N. van en G. Beets (2000) 'Bevolkingsvraagstukken anno 2000: samenvatting en discussie', blz. 13-32 in N. van Nimwegen en G. Beets (red.) (2000) *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2000. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken*, Den Haag: NIDI, rapport nr. 58.
- Penninx, R., J. Schoorl en C. van Praag (1993) *The impact of international migration on receiving countries: the case of the Netherlands*, Amsterdam: Swets and Zeitlinger (NIDI-CBGS Publications no. 28).
- Poppel, F. van, A.C. Liefbroer, J.K. Vermunt and W. Smeenk (2001) 'Love, necessity and opportunity: Changing patterns of marital age homogamy in the Netherlands, 1850-1993', *Population Studies*, no. 55.
- Prins, C.J.M. (1995) 'Demografie in Nederland', *Maandstatistiek van de Bevolking*, oktober 1995: 6-18.
- Prins, C.J.M., (1997) 'In Indonesië of het voormalig Nederlands-Indië geboren bevolking', *Maandstatistiek van de Bevolking*, april 1997: 6-10.
- Prins, C. en R. Verhoef (2000) 'Demografische ontwikkelingen in Nederland', blz. 77-124 in N. van Nimwegen en G. Beets (red.) (2000) *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2000. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken*, Den Haag: NIDI, rapport nr. 58.

- Retherford, R.D., N. Ogawa and S. Sakamoto (1999) 'Values and fertility change in Japan', in R. Leete (ed.) (1999) *Dynamics of values in fertility change*, Oxford: Oxford University Press.
- Schapendonk-Maas, H. en A. Sprangers (2000) 'Krijgen allochtone vrouwen van de tweede generatie minder kinderen dan hun moeders', *Maandstatistiek van de Bevolking*, oktober 2000: 17-24.
- Schoenmaeckers, R.C., E. Lodewijckx, S. Gadeyne (1998) 'Vruchtbaarheid bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in België: resultaten van de volkstellingen', blz. 127-154 in R. van der Erf, A. Kuijsten, P. Raymakers en R.C. Schoenmaeckers (red.) (1998) *Tussen twee culturen. Naturalisatie en Integratie in Nederland en Vlaanderen*, Boekaflevering *Bevolking en Gezin* jrg. 27, no. 3.
- Schoorl, J.J. (1995) 'Fertility trends of immigrant populations', blz. 97-122 in S. Voets, J.J. Schoorl and B. de Bruyn (eds.) (1995) *Demographic consequences of international migration, Proceedings of the symposium at NIAS, 27-29 September 1990*, The Hague: NIDI report no. 44.
- Schoorl, J.J., M. van de Klundert, R.F.A. van den Bedem en J.C. van den Brink (1994) *Een partner van verre: de cijfers*, Arnhem: Gouda Quint.
- Schoorl, J.J., B.J. de Bruijn, E.J. Kuiper and L. Heering (1996) 'Migration from African and Eastern Mediterranean countries to Western Europe', *Mediterranean Conference on Population, Migration and Development* (Palma de Mallorca, 15-17 October 1996), Strasbourg: Council of Europe.
- Smeenk, W. (1998) *Opportunity and marriage. The impact of individual resources and marriage market structure on first marriage timing and partner choice in the Netherlands*, Amsterdam: Thela Thesis.
- Smeets, H.M.A.G., E.P. Martens en J. Veenman (1999) *Jaarboek minderheden 1999*, Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smits, J. (2000) 'Etnische gemengde huwelijken en sociale cohesie: Wat Joegoslavië ons kan leren', *Mens en Maatschappij*, jaargang 75, nr. 1: 4-21.
- Sprangers, A.H. (1994) 'Somaliërs in Nederland', *Maandstatistiek van de Bevolking*, mei 1994: 6-7.
- Sprangers, A. (1998) 'Vruchtbaarheid van in het buitenland geboren vrouwen', *Maandstatistiek van de Bevolking*, juli 1998: 8-10.
- Sprangers, A. (1999) 'Fertility of foreign-born women in the Netherlands', *Maandstatistiek van de Bevolking*, november 1999: 12-14.
- Tas, R.F.J. (2000) 'Aantal wijzigingen van nationaliteit sterk toegenomen in de jaren negentig', *Maandstatistiek van de Bevolking*, september 2000: 13-21.
- Tesser, P. en C. van Praag (1996) 'Ruimtelijke segregatie en maatschappelijk integratie van allochtonen', *Migrantenstudies*, jaargang 12, nr. 2: 60-71.
- Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en C.S. van Praag (1999) *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Tillaart, H. van den, M. Olde Monnikhof, S. van den Berg en J. Warmerdam (2000) *Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder*

- vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam*. Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen van de Stichting Katholieke Universiteit Nijmegen, Ubbergen: Uitgeverij Tandem Felix.
- Todd, E. (1985) *The explanation of ideology. Family structures and social systems*, Oxford/New York: Basil Blackwell.
- Uunk, W. (1996) *Who marries whom? The role of social origin, education and high culture in mate selection of industrial societies during the twentieth century*, Dissertation University of Nijmegen.
- Veenman, J. (1994) *Participatie in perspectief: ontwikkelingen in de sociaal-economisch positie van zes allochtone groepen in Nederland*, Houten/Zaventem/Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Vermeulen, H. en R. Penninx (red.) (1994) *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vermeulen, H. and R. Penninx (eds.) (2000) *Immigrant integration: the Dutch case*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (1993) *Ouderen voor ouderen. Demografische ontwikkelingen en beleid*, Rapporten aan de regering nr. 43, Den Haag: Sdu.
- Wilson, C. and T. Dyson (1992) 'Family systems and cultural change: perspectives from past and present', blz. 31-45 in E. Berquó and P. Xenos (eds.) (1992) *Family systems and cultural change*, Oxford: Clarendon Press.
- Xu, X., J. Ji and Y. Tung, 'Social and political assortative mating in urban China', *Journal of family issues*, volume 21, nr.1: 47-77.

